

Міністерство освіти і науки України

**ПРОГРАМА
РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки від 05.12.2012 №1/11-18795)

Авторський колектив: кандидат педагогічних наук Єфіменко М.М., кандидат педагогічних наук Мога М. Д., кандидат психологічних наук Романенко О. І., кандидат педагогічних наук Ханзерук Л. О., кандидат педагогічних наук Чеботарьова О. В., Бабіч В. В., Горелік О. І., Еманова Л. П., Жилінська Л. Б., Кабанова І. В., Новоселецька Н. В., Олійник І. М., Олішинська Т. Г., П'ята М. І., Спіженко Г. П., Стах О. Г., Фартушна О. Г., Чорна І. В.

Наукові редактори та упорядники: кандидат психологічних наук Романенко О. І., кандидат педагогічних наук Ханзерук Л. О.

Загальна наукова редакція: доктор психологічних наук, професор Шевцов А. Г.

Пояснювальна записка

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту», виховання і навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації, здійснюється за окремими програмами і методиками, розробленими на основі Державного базового компоненту дошкільної освіти.

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату являють собою неоднорідну та поліморфну категорію, як у клінічному, так і психолого-педагогічному аспектах. У залежності від природи порушень опорно-рухового апарату таких дітей умовно можна поділити на кілька груп:

- діти з порушеннями моторної сфери внаслідок захворювань нервової системи (зокрема, хворі на дитячі церебральні паралічі, поліомієліт);
- діти з вродженою патологією опорно-рухового апарату (зокрема, з вродженими вивихами стегна, кривошиєю, клишоногістю та іншими деформаціями стоп, аномаліями розвитку хребта (сколіоз), недорозвитком і дефектом кінцівок, аномаліями розвитку пальців кисті, артрогрипозом тощо);
- діти з набутими захворюваннями й травмами опорно-рухового

апарату (зокрема, з травматичними пошкодженнями спинного мозку, головного мозку і кінцівок, поліартритом, захворюваннями скелету (туберкульоз, пухлини кісток, остеомієліт), системними захворюваннями скелету (хондродистрофія, рахіт);

- діти, які мають порушення опорно-рухового апарату спадкової етіології з прогресуючими м'язовими атрофіями (міопатія Дюшенна, невральна аміотрофія Шарко-Марі, аміотрофія Вердинга-Гоффмана тощо).

У педагогічній практиці прийнято також розрізняти категорії дітей з порушеннями опорно-рухового апарату щодо їх психофізичних особливостей і можливостей оволодіння навчальним матеріалом, зокрема:

1) діти з порушеннями функцій опорно-рухового апарату різного етіопатагенезу, які пересуваються самостійно або за допомогою допоміжних ортопедичних засобів і, що мають психічний розвиток, близький до нормального;

2) діти, позбавлені можливості самостійного пересування і самообслуговування, із затримкою психічного розвитку та збереженим мовленням;

3) діти з церебральними паралічами (ДЦП), ускладненими затримкою психічного розвитку, тяжкими дизартричними та іншими мовленнєвими порушеннями;

4) діти з ДЦП, які мають розумову відсталість різного ступеню тяжкості;

5) діти з ДЦП, які мають порушення слуху і зору різного ступеню тяжкості.

За ступенем тяжкості порушень рухових функцій і за ступенем сформованості рухових навичок діти поділяються на три групи: з тяжкими руховими порушеннями; із середнім ступенем рухових порушень; з легкими руховими порушеннями.

Серед такої поліморфної категорії дітей з порушеннями опорно-рухового апарату дошкільники з дитячими церебральними паралічами складають доволі численну категорію, яка потребує створення специфічних умов для розвитку.

Головна особливість пізнавальної діяльності та особистості дитини з порушенням опорно-рухового апарату (особливо у випадках дитячих церебральних паралічів) полягає у вираженій диспропорційності, нерівномірному, порушеному темпі розвитку, а також якісній своєрідності формування психіки.

Тому кожна дитина, яка має рухові порушення, потребує ретельного вивчення її психічного розвитку та визначення відповідних навчально-виховних заходів у спеціально організованому середовищі. Це реалізується у використанні гнучких **навчальних планів, різнорівневих програмах колективного та індивідуального навчання, варіативному характері навчання з пропедевтичним періодом.**

Загальна організація навчально-виховного процесу за програмою **«Я у Світі» ґрунтується на застосуванні компетентнісної парадигми, що передбачає** особистісний підхід до дитини, заснований на стимулюванні її власної активності, формуванні цілісного дитячого світогляду, образу світу та усвідомленні власного місця в ньому. Реалізація **основних ліній розвитку (фізичної, соціально-моральної, емоційно-ціннісної, пізнавальної, мовленнєвої, художньо-естетичної, креативної)** доповнюється у відношенні цих дітей корекційно-розвивальною лінією, яка пронизує всі основні форми роботи з ними.

Комплексний характер корекційно-педагогічної роботи передбачає постійне врахування взаємовпливу рухових, мовленнєвих і психічних порушень у динаміці дитячого розвитку. Внаслідок цього необхідна спільна стимуляція розвитку усіх сторін психіки, мовлення і моторики, а також попередження і корекція їх порушень.

Оновлений зміст дошкільної освіти дітей з порушеннями опорно-рухового апарату побудовано на принципах особистісно орієнтованої взаємодії дорослих і дітей, яка має забезпечувати:

- зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей, їх корекційний розвиток;
- емоційне благополуччя кожної дитини;
- пізнавальний розвиток дитини;
- створення умов для розвитку особистості;
- формування уявлень про загальнолюдські цінності;
- взаємодію з сім'єю з метою оптимізації виховного процесу.

Невід'ємною складовою системи допомоги дітям з порушеннями опорно-рухового апарату є перебування у спеціальних дошкільних освітніх закладах, де здійснюється їх навчання, виховання, психолого – педагогічна корекція відхилень у розвитку, підготовка до шкільного життя і лікування. Лікувально–педагогічний процес побудований з урахуванням специфіки захворювань дітей і пов'язаних з ними особливостей. Основна мета корекційного навчання і виховання дітей з порушеннями опорно–рухового апарату у спеціальному дошкільному закладі – всебічний розвиток дитини у відповідності з її можливостями і максимальна адаптація до навколишньої дійсності з метою подальшого шкільного навчання. Досягнути цієї мети можна за умови вирішення наступних завдань:

- 1) проведення диференційної діагностики;
- 2) розвитку рухових, психічних, мовленнєвих функцій дитини, профілактики й корекції їх порушень;
- 3) підготовки до життя у суспільстві та до навчання у школі.

Необхідною умовою реалізації цих завдань є комплексний підхід до діагностики, розвитку і корекції порушених функцій, який забезпечується тісним взаємозв'язком психолого–педагогічних і медичних заходів. Запорукою ефективної корекційно–педагогічної роботи є тісна взаємодія з батьками й усім оточенням дитини. У тих випадках, коли, з певних причин,

дитина не може відвідувати освітній заклад, батьки виступають найважливішими учасниками педагогічної роботи.

При визначенні змісту програми враховані основні напрямки корекційно–педагогічної роботи з такими дітьми у різні вікові періоди.

Зокрема, у ранньому віці (2 і 3 роки життя) пріоритетного значення набувають: формування предметної та предметно–ігрової діяльності (використання предметів за їх функціональним призначенням); здатності довільно включатись у діяльність; формування наочно–дійового мислення; довільної, стійкої уваги; формування мовленнєвого і предметно–практичного спілкування з оточуючими (розвиток розуміння зверненого мовлення, активізація власної мовленнєвої активності; формування усіх форм немовленнєвої комунікації – міміки, жести та інтонації); розвиток знань і уявлень про довкілля (з узагальнюючою функцією слова); стимуляція сенсорної активності (зорового, слухового, кінестетичного сприймання); тренування вестибулярного апарату та пропріоцептивної сфери; розвиток здатності до сенсорної інтеграції; формування функціональних можливостей кистей і пальців рук; розвиток зорово–моторної координації; розвиток навичок охайності та самообслуговування.

У молодшому (4 і 5 роки життя) та старшому (6 і 7 роки життя) дошкільному віці продовжується робота над: розвитком ігрової діяльності; розвитком мовленнєвого спілкування з оточуючими (з однолітками і дорослими); розширенням активного і пасивного словникового запасу, формуванням зв'язного мовлення; розвитком і корекцією порушень лексичного, граматичного і фонетичного ладу мовлення; розширенням запасу знань і уявлень про довкілля; розвитком сенсорних функцій; формуванням просторових і часових уявлень, корекцією їх порушень; розвитком кінестетичного сприймання і стереогнозу; розвитком уваги, пам'яті, мислення (наочно–образного і елементів абстрактно–логічного); формуванням математичних уявлень; розвитком ручної умілості та

підготовкою руки до оволодіння письмом; вихованням навичок самообслуговування і гігієни; підготовкою до шкільного життя.

Важливим психолого-педагогічним корекційно-розвивальним завданням у ранньому, а також молодшому та старшому дошкільному віці виступає розвиток довільних рухів, дрібної моторики рук. Формування дрібної моторики видається надзвичайно важливим у світлі оволодіння дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату навичками самообслуговування, предметної, ігрової, трудової, навчальної діяльності. У процесі формування дрібної моторики розвивається просторове сприймання, довільна увага, пам'ять, мислення, уява, мовлення, тобто активізується вся психічна діяльність дитини. Таким чином, вузькоспеціальне завдання з розвитку дрібної моторики трансформується у магістральне та одне з головних завдань дошкільного періоду.

Структура програми зумовлена специфікою психофізичного розвитку дітей цієї категорії, яка полягає у великому діапазоні рухових порушень та різних поєднаннях психічних і мовленнєвих вад. Враховуючи той факт, що серед порушень опорно-рухового апарату найбільшою складністю вирізняються дитячі церебральні паралічі, у програмі особлива увага щодо специфіки підходів до розвитку і виховання надається саме цьому виду порушень у дітей. Запропоновані підходи до розвитку маніпулятивної функції, формування навичок самообслуговування, графічних навичок успішно можуть використовуватись також у педагогічній роботі з дітьми, які мають інші порушення рухової сфери.

На основі вихідних концептуальних положень у Програмі запропоновано конкретні орієнтири у визначенні напрямків роботи з дітьми, що мають порушеннями опорно-рухового апарату. Вказуючи на значущість розвивальної роботи щодо функціональної придатності дитини, Програма акцентує увагу на цінності дитини як моральної особистості, необхідності педагогічного оптимізму при складанні прогнозу її подальшого розвитку. Тому автори позиціонують урахування не стільки кількісних показників

відхилень у розвитку дитини порівняно із середньостатистичною віковою нормою, скільки орієнтацію на «зону найближчого розвитку» дошкільника.

Разом з тим, специфічні особливості дітей з порушеннями опорно-рухового апарату потребують необхідності врахування у роботі не тільки того, що дитина може зробити, зрозуміти, засвоїти за обставин максимального напруження, але й того, яких фізичних і нервово-психічних зусиль це від неї потребуватиме. Адже перевантаження, перевтома дітей не лише **протиречать** сучасній ідеї ампліфікації дошкільного розвитку, а також створюють додаткову небезпеку для їх здоров'я і подальшого розвитку. Враховуючи зазначене, вся робота з дошкільниками повинна бути побудована таким чином, щоб дитина не сприймала себе хворою або особливою, а відчувала себе рівноправним членом суспільства. Розвиток психічних і рухових функцій слід здійснювати ненав'язливо у тих видах діяльності, з яких складається звичайне життя дитини. Необхідно також створювати умови для того, щоб вона невимушено тренувалась, а сам процес тренування і його результат приносили задоволення.

Програма орієнтує на роботу у змішаних групах, або суміжновікових (з віковою різницею дітей в 1 рік), де реалізується гнучкий зміст програми. Різні рівні засвоєння матеріалу потребують великої індивідуальної роботи. При цьому діти зі складними руховими порушеннями мають можливість наблизитися до рівня здорових дітей, що сприяє їх соціальній інтеграції. У здорових дітей за таких обставин формуються гуманні особистісні якості, необхідні в житті. За окремими напрямками роботи, що передбачають диференціацію навчально-виховних впливів в залежності від особливостей інтелектуального та фізичного розвитку, зазначається орієнтація на відповідну категорію дітей: зі збереженим інтелектом, із затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, з важкими руховими порушеннями (групи ранньої педагогічної корекції).

Ускладнена ситуація формування психічної та особистісної сфер дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, труднощі прогнозування динаміки

розвитку внаслідок наявності органічних порушень обумовлюють гнучкість та відкритість змістового наповнення складових частин програми. Так, за одними розділами роботи доцільно визначати її зміст у відповідності до року навчання, а в інших – до етапу навчання, що є більш широким поняттям, оскільки не відомо, як довго дитина затримається на кожному з визначених етапів. У зв'язку з цим розподіл матеріалу за віковими групами має рекомендаційний характер. Показники розвитку дітей за роками навчання з певних розділів Програми також є орієнтовними. За окремими розділами пропонуються орієнтовні показники розвитку дитини на час завершення навчання, а за такими розділами як адаптивне фізичне виховання та оздоровлення, а також художньо–естетичний розвиток визначення орієнтовних показників є недоцільним.

Аналіз засвоєння Програми дітьми обговорюється на медико–педагогічних нарадах, а результати такого обговорення є підставою для мобільного коректування її змісту.

Враховуючи освітні потреби дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, основний програмовий зміст упорядковано за наступними розділами:

- «Адаптивне фізичне виховання та оздоровлення»,**
- «Пізнавальний розвиток»,**
- «Мовленнєвий розвиток»,**
- «Художньо–естетичний розвиток»,**
- «Емоційний та соціально–особистісний розвиток»,**
- «Формування діяльності».**

За змістом кожного розділу дається коротка анотація, окреслюються ключові завдання навчання і виховання, пропонуються теми для планування групових і підгрупових занять, а також орієнтовні показники розвитку (що на кінець року або усього періоду навчання діти можуть засвоїти).

В основу розділу **«Адаптивне фізичне виховання та оздоровлення»** авторами покладені принципові положення, які висвітлюють першочергове

значення його змісту у загальній системі навчання, виховання і лікування дітей з порушеннями опорно – рухового апарату.

Програмовий зміст розділу орієнтує фахівців на оптимальне поєднання педагогічних і медичних аспектів фізичного розвитку, яке реалізується у єдності фізичного виховання і лікувальної фізкультури. Разом з тим, необхідність прогнозування поетапної зміни ролі та спрямованості фізичного виховання та ЛФК, в залежності від ступеня рухових порушень, результатів корекції та віку дитини, вимагає достатньо чіткого розподілу завдань у педагогічному і медичному аспектах.

Враховуючи мету та завдання фізичного виховання здорових дітей, основна мета фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату полягає у розвитку та корекції порушень рухових функцій. Ураховуючи особливе значення ранньої стимуляції розвитку основних рухових навичок, фізичне виховання дітей цієї категорії розпочинається з перших місяців та років життя, що сприяє значному виправленню наявних рухових порушень і попередженню формування патологічних рухових стереотипів. З цією метою реалізується біологічна програма раннього рухового розвитку дитини.

Розвиток рухів у ранньому та молодшому дошкільному віці, коли дитина ще не усвідомлює свого порушення і не прагне до його активного подолання, пов'язаний з величезними труднощами. Тому вирішення основних завдань з розділу здійснюється на основі рухової ігрової активності дітей, а також інших важливих напрямків їх розвитку (мовленнєвого, пізнавального, соціально-особистісного). Такий підхід уможливить часткову самостійну організацію батьками корекційного фізичного виховання дітей вдома.

Оскільки моторний розвиток у таких дітей не просто сповільнений, а якісно порушений на кожному етапі, в основі фізичного виховання лежить онтогенетично послідовна його стимуляція з урахуванням якісних специфічних порушень. Тому розвиток загальних рухів необхідно проводити поетапно під час виконання спеціальних вправ, з урахуванням ступеню

сформованості основних рухових функцій. Авторами запропоновані типові рухові порушення в залежності від локалізації ураження центральної нервової системи.

Висвітлені у Програмі підходи орієнтовані на дітей, які мають легкий та середній ступінь рухових порушень (діти, які можуть самостійно або з незначною допомогою дорослого пересуватися та обслуговувати себе). Діти з тяжкими руховими порушеннями потребують особливого нагляду та допомоги в спеціальних медичних закладах.

Рекомендований зміст розділу може розширюватись, з урахуванням місцевих умов та передового досвіду. Форми, засоби, методи та тривалість проведення занять також, за необхідності, можуть варіюватись.

Оцінка динаміки фізичного розвитку дітей здійснюється на основі урахування індивідуальних досягнень, оскільки успішність кожної дитини залежить від її рухових можливостей та характеру порушень.

Розділ «Пізнавальний розвиток» охоплює такі важливі складові як «Ознайомлення з навколишнім світом», «Сенсорний розвиток», «Формування елементарних математичних уявлень», «Конструювання».

Порушення активного сприймання навколишнього світу затримує психічний розвиток дітей з порушеннями опорно-рухового апарату навіть при хороших потенційних інтелектуальних можливостях, оскільки саме сприймання, як основа чуттєвого пізнання, складає фундамент усієї психічної пізнавальної системи.

В основі змісту Програми за розділом лежить урахування особливостей пізнавальної діяльності дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, які найбільшої своєрідності досягають у випадках дитячих церебральних паралічів. Характерна для більшості дітей цієї категорії затримка психічного розвитку має наступні особливості: знижений обсяг уявлень та знань, який обумовлений двома причинами – сенсомоторною недостатністю і вимушеною ізоляцією внаслідок рухових обмежень; вираженістю психоорганічного синдрому – інертністю, персеверативністю та слабкістю

перемикання психічних процесів; дисоційованою, дисгармонійною структурою інтелектуальної недостатності; сприятливою динамікою розумового розвитку.

Заняття з ознайомлення з навколишнім світом проводяться за такими напрямками: ознайомлення з предметним світом, створеним людиною; ознайомлення з живою і неживою природою; ознайомлення з явищами соціального життя. Кожна галузь дійсності знайомить дітей з певними властивостями та відношеннями, проте досягнути загальної мети пізнавального розвитку можна лише на основі цілісної системи знань, яка відображає суттєві зв'язки у різних галузях.

Планування занять з ознайомлення з навколишнім світом узгоджується з роботою, передбаченою у змісті розділу «Емоційний та соціально-особистісний розвиток». Заняття проводяться 2-3 рази на тиждень учителем-дефектологом у першу половину дня та вихователем у другу половину дня.

Сенсорне виховання дитини слугує основою пізнання світу, першою сходинкою якого виступає чуттєвий досвід. Успішність фізичного, пізнавального та художньо-естетичного виховання, значною мірою, залежить від рівня сенсорного розвитку дитини, тобто від того наскільки досконало вона бачить, чує та відчуває довкілля; наскільки якісно оперує цією інформацією; наскільки точно ці знання використовує у мовленні. Таким чином, сенсорне виховання передбачає розвиток усіх видів сприймання дитини (зорового, слухового, кінестетичного тощо), на основі якого формуються уявлення про зовнішні властивості предметів, їх форму, величину, розташування у просторі, запах і смак. Сенсорне виховання передбачає також розвиток мислення дитини, оскільки оперування сенсорною інформацією, яка поступає через органи чуття, здійснюється у формі мисленневих процесів. Зрештою, сенсорне виховання передбачає розвиток номінативної функції мовлення, сприяє розширенню та збагаченню словника дитини.

Сенсорний розвиток та виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату передбачає роботу за декількома напрямками: розвиток і корекція різних видів сприймання (зорового, слухового, дотикового, пропріоцептивно-кінестетичного, нюхового, смакового), розвиток і тренування вестибулярного апарату, а також розвиток та корекція сприймання простору, часу та руху матерії. Всі окреслені напрямки реалізуються як на спеціально організованих заняттях, так і у процесі різноманітної дитячої діяльності.

Значення підрозділу Програми «Формування елементарних математичних уявлень» важко переоцінити як для формування системи знань дитини з порушенням опорно-рухового апарату, так і для розвитку її пізнавальних процесів. У основі роботи лежить пізнання дітьми кількісних і якісних відношень між предметами, які вони можуть засвоїти на основі порівняння та співставлення предметів та їх груп (множин). Співставлення предметів за формою, величиною, просторовим розташуванням та кількістю здійснюється на основі порівняння.

Оволодіння кількісними уявленнями у таких дітей відбувається шляхом патологічного формування стереотипу дії рахунку. Це відображається на правильності результату під час виконання практичних дій кількісного порівняння груп предметів. Обмеження рухового досвіду перешкоджає нормальному розвитку ручної дії, яка має важливе значення на етапі становлення рахунку. Простежуються труднощі процесу поділу множини на окремі елементи, їх об'єднання в групу, що є умовою кількісної оцінки.

Завдання педагога полягає у накопиченні знань дітей про різні властивості предметів навколишньої дійсності; формуванні здатності виділяти в об'єктах суттєві ознаки, розвитку операцій порівняння і групування предметів за певною ознакою; накопиченні уявлень про кількість, величину і форму предмета; розвитку орієнтування у часі та просторі; утворенні множин, їх співвіднесенні з заданим зразком (кількістю); засвоєнні елементарного математичного рахунку.

Ускладнення програмового матеріалу відбувається на основі розширення змісту основних розділів, формування нових способів математичної дії шляхом удосконалення навичок аналітичних операцій порівняння (використання прийомів співставлення, протиставлення, накладання, прикладання, вимірювання з допомогою рахунку і спеціальної або умовної мірки), а також шляхом ускладнення наочного матеріалу – використання не тільки реальних предметів і їх заміників, але й зображень, умовних позначень, схем і таблиць.

Завершується розділ «Пізнавальний розвиток» підрозділом «Конструювання», з огляду на великий пізнавальний потенціал цього виду діяльності. Своєчасне оволодіння конструюванням надто важливе для підготовки дитини до подальшого шкільного навчання, оскільки саме у цій діяльності формуються його (навчання) необхідні передумови: сприймання; вміння та бажання трудитися; виконання завдань у відповідності до поставленої мети; співпраця; елементарне планування майбутньої роботи; розповідання про зміст виконаного завдання тощо.

Труднощі конструювання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату пов'язані з особливостями просторового сприймання і характеризуються помилками під час виконання будівель з кубиків або паличок, діти не можуть правильно зібрати розрізні картинки, а копіювання асиметричної фігури з паличок робить її зображення дзеркальним. З метою подолання зазначених труднощів, рекомендований зміст розділу передбачає урахування рівнів сенсомоторного розвитку дітей, які зумовлюють різний ступінь та темп засвоєння діяльності. Тому розподіл програмного матеріалу за роками навчання носить умовний характер.

Розділ «Мовленнєвий розвиток» передбачає урахування характерних порушень мовленнєвого розвитку, які у випадках дитячих церебральних паралічів обумовлені недостатністю інтегративної діяльності мовленнєво-рухового аналізатора. Тому робота за

розділом проводиться поетапно, у тісному зв'язку з розвитком моторики і корекцією рухових порушень.

У дітей з порушеннями опорно-рухового апарату уповільнюється формування основних компонентів мовленнєвої системи: фонетики, граматики, лексики. Внаслідок цього виявляються різноманітні порушення комунікативних здібностей та зниження мотивації до спілкування, що утруднює соціальну адаптацію. Тому основними завданнями цього напряму навчання дітей з церебральним паралічем є формування навичок вільного та правильного користування рідним мовленням у живому, безпосередньому спілкуванні з оточуючими людьми, розвиток усного виразного мовлення, створення бази для формування писемного мовлення.

Вирішення основних завдань забезпечується низкою часткових, спеціальних завдань, а саме: розвиток розуміння мовлення; розвиток словника; формування звукової культури мовлення; формування граматичного боку мовлення; формування та розвиток зв'язного мовлення; формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення.

Розділ «Художньо–естетичний розвиток» передбачає використання у корекційно–розвивальній роботі різних видів мистецтва як важливого засобу виховання гармонійної особистості дитини з порушенням опорно – рухового апарату, її культурного розвитку. Долучення до різних видів мистецтва з раннього віку сприяє усвідомленню дітьми того, що на їх прикладах можна навчитися добру, вмінню бачити красу, цінувати її, оберігати, самому створювати прекрасне у житті та у доступних видах художньої діяльності.

Основна мета розділу полягає у реалізації завдань художнього розвитку дітей з порушеннями опорно–рухового апарату, формуванні у них основ художньої культури та соціальної адаптації особистості засобами мистецтва.

«Входження» у художню культуру дитини з порушенням опорно-рухового апарату, як і кожної дитини, здійснюється поетапно. Формування субкультури особистості на кожному етапі відбувається з урахуванням найбільш значущих моментів її художнього розвитку, а також особливостей, визначених природою та характером порушення.

Період раннього віку характеризується знайомством зі світом художньої культури шляхом спілкування дитини з дорослими і взаємодії з предметним світом. Успішність проходження етапу залежить від позитивного психоемоційного фону до народження дитини; раннього виявлення порушення опорно-рухового апарату; своєчасної корекційно-розвивальної роботи, в тому числі засобами мистецтва; а також урахуванні особливостей і структури порушення у створенні мікрохудожнього середовища.

До основних напрямків роботи з розділу в цей період належать: сенсорний розвиток і емоційно-художнє спілкування; мовленнєвий і художньо-мовленнєвий розвиток у процесі спілкування; основи музичного розвитку; долучення до співу та музично-ритмічний розвиток; основи зображувальної діяльності (дозображувальний період); інтеграція різних видів мистецтва у художньому розвитку дітей (показ народних іграшок).

У дошкільному віці на перший план виступає розвиток художнього сприймання, діяльності, гри, а також художнього спілкування. Успішність проходження етапу залежить від розуміння дорослими важливості і необхідності долучення дитини порушенням опорно-рухового апарату до світу мистецтва; створення поліхудожнього корекційно-розвивального середовища; оволодіння практичними вміннями у художній діяльності, пов'язаній з різними видами мистецтва (музикою, живописом, театром, літературою), а також формування оцінного ставлення до творів мистецтва; активізації творчих проявів дітей як у співтворчості з педагогом, так і з однолітками.

До основних напрямків роботи з розділу в цей період належать: музична діяльність (сприймання музики, формування вокально–хорових, музично–ритмічних навичок, ігри на дитячих музичних інструментах); зображувальна діяльність: живопис, ліпка, аплікація, вернісажі дитячих робіт, знайомство з ілюстраціями книг, репродукціями карин, ознайомлення з предметами декоративно–прикладної творчості, бесіди про мистецтво; художньо–ручна праця і дитячий дизайн (виготовлення виробів та використання їх у побуті); художньо–мовленнєва діяльність (знайомство з художніми, літературними творами; формування здатності до самостійного розповідання); театралізовано–ігрова діяльність.

Враховуючи, що в основі креативності лежить здатність дитини не тільки висувати ідеї, а також доводити їх до конкретного практичного результату, реалізація цієї лінії розвитку у вихованні дітей з порушеннями опорно-рухового апарату є проблематичною. Разом з тим, у роботі з цією категорією дітей акцент на творчий розвиток, у контексті якого, на відміну від креативного розвитку, не розрізняють діяльність результативну (або безрезультатну), є вкрай необхідним. Зміст розділу згруповано у такі підрозділи: «Образотворча діяльність», «Музична діяльність», «Театралізована діяльність».

Розділ «Емоційний та соціально-особистісний розвиток» ґрунтується на врахуванні у оновленому змісті освіти значущості виховного компоненту: соціалізації особистості, культури поведінки, інтеріоризації норм і правил життя у суспільстві, гармонізації міжособистісних взаємин.

Означення розділу «Емоційний та соціально-особистісний розвиток» у Програмі виховання дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату набуває особливого значення, у зв'язку з необхідністю управління особистісним розвитком таких дітей, який довгий час у спеціальній дошкільній педагогіці, радше, декларувався, аніж знаходив реальне втілення у методах роботи. Сподіватимемося, що надання спеціальної психолого-педагогічної допомоги дітям цієї категорії, а також реалізація особистісно-

орієнтованої Програми, починаючи з раннього віку, дозволить подолати тенденцію до утворення відхилень у розвитку особистості.

У сенсомоторному, інтелектуальному та мовленнєвому розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату багато залежить від обсягу ураження центральної нервової системи і пов'язаних з ним можливостей компенсації, від наявності і характеру супутніх порушень, а також спеціальної педагогічної допомоги. На відміну від цього, розвиток емоційно-вольової сфери і особистості такої дитини більшою мірою підпорядковується загальним законам і визначається як генетичним фондом, так і соціальними чинниками. Найбільше значення мають соціальні умови, в яких дитина виховується: перебування у медичних закладах («синдром госпіталізму»), обмеження спілкування з оточуючими, особливо з однолітками, обмеження самостійності тощо. Це спричиняє розвиток егоцентризму, пасивності, усвідомлення власної винятковості та неувважності до інших. Такі діти часто не здатні до адекватної оцінки своїх вчинків і поведінки оточуючих, що перешкоджає налагодженню комунікативної взаємодії. Ускладнюють ситуацію характерні відхилення у розвитку емоційно-вольової сфери, зокрема, підвищена схильність до страхів. У таких станах спостерігаються виражені вегетативні розлади, посилюється провідна симптоматика – спастика, гіперкінези, атаксія. За таких обставин педагоги та батьки повинні враховувати важливість у ранньому та дошкільному віці не стільки опанування знаннями, скільки розвитку особистості.

Відомо, що потужним засобом профілактики і подолання вторинних порушень особистості виступає соціальний чинник. Невападково, у вихованні дітей з порушеннями опорно-рухового апарату реалізація завдань цього розділу потребує урахування особливого соціального статусу дітей та конфліктного характеру соціальної ситуації розвитку: порушень спілкування, пасивної життєвої позиції, невпевненості у власних можливостях та відсутності активного процесу самовиховання, витоки яких яскраво вимальовуються вже в дошкільному дитинстві та порушують механізми

формування особистості.

У цьому зв'язку особливої вагомості набуває співпраця з батьками хворої дитини, а також урахування аспекту батьківської опіки цих дітей. Тут можлива як гіперопіка з боку батьків, так і недостатність батьківської уваги, що в обох випадках найімовірніше призводить до негативних наслідків психоемоційного та особистісного розвитку. Корекція емоційно-афективної сфери часто полягає і в подоланні надмірної психологічної залежності дитини від батьків та найближчого оточення.

Зміст програми включає роботу з попередження негативного впливу переживань дитиною своєї фізичної вади, оскільки на формування її характеру великою мірою впливає те, як вона ставиться до власного Я-образу.

Надання виключної ролі соціальному пристосуванню сприяє тому, що дитина навчається оцінювати власні досягнення, знає свої межі, контролює емоційні реакції.

Означення **розділу «Розвиток діяльності»** ґрунтується на необхідності організації корекційно-педагогічної роботи з дітьми, які мають порушення опорно-рухового апарату, в рамках провідної діяльності. У випадках дитячих церебральних паралічів порушення психічного та мовленнєвого розвитку дітей, значною мірою, зумовлюються відсутністю або дефіцитом їх діяльності. Тому у процесі педагогічних заходів стимулюється провідний для конкретного віку вид діяльності: у ранньому віці – предметно-практична діяльність, у дошкільному віці – ігрова діяльність. Будь-яка діяльність передбачає виконання активних зовнішніх дій та операцій, формування навичок і умінь, в тому числі, рухових.

Незважаючи на те, що зміст традиційних ліній висвітлює ці важливі питання, введення підрозділів зумовлене винятковою значущістю для становлення особистості дошкільника з порушеннями опорно-рухового апарату своєчасного та достатнього оволодіння провідною ігровою діяльністю, а також різними видами праці.

Зміст розділу складають підрозділи «Ігрова діяльність» та «Трудове виховання».

Підрозділ «Трудове виховання» спрямований на соціально-трудова адаптацію до навколишнього світу з метою максимального розвитку особистості дитини з порушеннями опорно-рухового апарату.

Завдання трудового виховання передбачають розвиток особистих трудових умінь дітей, збагачення уявлень про навколишнє середовище у процесі праці; виховання готовності працювати в колективі; оволодіння різними знаряддями праці, вмінням планувати та передбачати результати праці; інтелектуальний, моральний, фізичний, мовленнєвий, естетичний розвиток, а також корекцію емоційно-вольової сфери та поведінки.

У процесі навчання дітей різним видам трудової діяльності передбачається необхідність врахування особливостей рухових порушень (гіперкінези, геміпарези, апраксії, синкінезії, рухову обмеженість) та індивідуального підходу до фізичних можливостей кожної дитини.

Програмою передбачено проведення занять з трудового виховання у таких напрямках: праця з самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця.

У Додатку до Програми наведені: універсальна модель адаптивного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату; біологічна програма раннього рухового розвитку дитини; класифікація ступеню тяжкості рухових порушень у дітей; універсальна контрольна картка рухового розвитку дитини; результативний тестовий протокол; приблизний режим рухової активності дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату; побудова фізкультурного заняття «повторно-кільцевого» типу; мовленнєва картка; діагностичні дані під час вступу дитини до закладу; орієнтовний режим організації життєдіяльності дітей; приблизну сітку занять педагога-дефектолога; приблизну сітку занять вихователя; схеми, таблиці до розділів.

Розділ І. Адаптивне фізичне виховання та оздоровлення

Використання потенційних можливостей адаптивного фізичного виховання дозволяє вирішити основну мету фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, яка полягає у створенні передумов для ефективного розвитку різних видів дитячої діяльності (безпосередньо-емоційного спілкування, предметно-практичної, ігрової, продуктивної тощо) з метою їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство.

В основу змісту розділу покладена універсальна модель адаптивного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, реалізація якої передбачає наступну послідовність:

1. Діагностика особливостей фізичного розвитку дітей та визначення характеру рухових порушень.
2. Розробка перспективних корекційних програм на основі отриманих у процесі діагностики результатів (для однієї дитини або групи дітей з подібними порушеннями).
3. Організація корекційного фізичного виховання: вибір форм та варіантів фізичного виховання, підбір адекватних фізичних вправ в кожному з основних рухових режимів, методів рухової реабілітації, а також обладнання залів, групових кімнат та майданчиків необхідним фізкультурним інвентарем.
4. Поєднання занять з фізичного виховання з іншими лікувально-відновлюючими заходами (масаж, ортопедичні техніки, фізіотерапія, гідрокінезотерапія, медикаментозне лікування) (Додаток 1).

Завдання навчання і виховання: (за блоками)

1. Загальнооздоровчі завдання:

- підвищувати стійкість і опірність організму дитини до несприятливих факторів зовнішнього середовища;
- розширювати біологічні можливості організму дитини (центральної нервової системи, серцево-судинної, дихальної та інших систем);
- формувати культурно-гігієнічні навички;
- навчати дітей основам здорового способу життя;
- ознайомити з основними навичками безпеки життєдіяльності;
- здійснювати профілактику травмування дітей під час занять фізичною культурою або самостійною рухово-ігровою діяльністю.

Вирішення зазначеного блоку завдань здійснюється інструктором з фізичної культури, вихователями, а також медичними працівниками дошкільного закладу.

2. Рухові лікувально-відновлювальні завдання:

- нормалізація тону м'язів та збалансування стану м'язів-антагоністів;
- загальна релаксація організму та часткова релаксація окремих спастичних м'язових груп;
- подолання слабкості (гіпотонії, гіпотрофії) окремих м'язових груп та загальної м'язової гіпотонії;
- покращення рухливості в суглобах (профілактика виникнення контрактур та їх розробка);
- покращення м'язово-суглобового відчуття (кінестезії) і тактильних (шкірних) відчуттів;
- усунення гіперкінезів (мимовільних архаїчних рухів);
- формування компенсаторної гіпертрофії окремих м'язових груп (посилення розвитку тих м'язів, котрі мусять взяти на себе функції відсутньої, паралізованої або ослабленої кінцівки);
- подолання недостатності в діяльності серцево-судинної та дихальної систем;

- формування антигравітаційних (спрямованих проти сили тяжіння) та вестибулярних (повороти, нахили, крутіння, перевертання голови) реакцій;
- формування повноцінних опірних реакцій верхніх кінцівок, тазу та нижніх кінцівок;
- розвиток статичної та динамічної рівноваги дитини;
- формування відчуття «схеми свого тіла» (тулуба та кінцівок як єдиної скелетної системи), а також орієнтування в оточуючому міні-просторі;
- формування функцій кисті руки (захоплення, опорної, маніпулятивної тощо).

Завдання блоку вирішуються під час занять з ЛФК, кінезотерапії, масажних процедур, фізіотерапії, механотерапії, гідрокінезотерапії (лікувального плавання), а також (частково) на заняттях з адаптивного фізичного виховання.

3. Рухові корекційні завдання:

В залежності від віку дітей і ступеню їх рухових порушень завдання цього блоку поділяються на підгрупи:

3.1. Для новонароджених з перинатальною енцефалопатією, дітей раннього віку з ДЦП, а також дітей з тяжкими формами церебрального паралічу необхідно здійснювати біологічну програму раннього рухового розвитку дитини (Додаток 2). Наочно така програма має вигляд умовної семиповерхової будівлі. Під контролем та з допомогою дорослого (інструктора, вихователя, методиста ЛФК, масажиста), в окремих випадках, спонтанно, дитина послідовно піднімається на поверхи цього умовного будинку. Слід урахувати, що просування дитини відбувається з актуального рівня фізичного розвитку дитини. Вік в даному випадку не є значущим показником, оскільки актуальний фізичний розвиток дитини 5 років може відповідати рівню немовляти.

3.2. За умови опанування дитиною обов'язкової програми раннього рухового розвитку, подальша робота з фізичного виховання спрямовується на засвоєння основних рухових режимів (ОРР), до яких належать: лежачий (I) повзальний (II); сидячий (III); стоячий (IV); ходьбовий (V); лазильний (VI); біговий (VII); стрибковий (VIII).

Перші п'ять ОРР відносяться до обов'язкових, оскільки від їх опанування залежить успішність соціально – побутової адаптації дітей. Наступні ОРР (VI, VII та VIII) розглядаються як умовно варіативні. В залежності від форми ДЦП і ступеню рухових порушень, дитина опановує максимально можливий для себе ОРР (наприклад, засвоює доступні варіанти лазіння, повільного бігу зі збереженням рівноваги, підстрибування на місці, координуючи свої рухи тощо). При легких ступенях рухових порушень можливе опанування різновидів підстрибувань та доступні стрибкові вправи.

Подальший фізичний розвиток дитини та наближення до можливостей здорових однолітків залежить від спроможності поступового оволодіння наступними рухами:

- вправи у воді, бажано – самостійне плавання вільним стилем;
- перевертання, розвертання, розгойдування в положенні лежачи;
- плазування на животі, по-пластунському та на чотирьох (в різних варіантах);
- вправи зі санчатами (взимку) в положенні лежачи, стоячи на чотирьох, плазуючи на чотирьох кінцівках, сидячи;
- рухові дії в положенні сидячи на підлозі, лавці або навпочіпки;
- педалювання на веловерстаку (тренажері), на велосипеді;
- вставання на коліна з положення сидячи та вправи стоячи на колінах;
- рухові дії в положенні стоячи біля опори чи спираючись, потім самостійно;
- танцювально-ритмічні вправи в положенні стоячи та з елементами ходіння (лікувальна хореографія);
- різновиди ходіння;

- хапання, утримування та маніпулювання предметами, їх перенесення, перекладання, складання тощо;
- кидання і впіймання м'ячів різного розміру, форми та ваги;
- кидання різних предметів на точність та дальність різними способами в положеннях лежачи, сидячи, стоячи та рухаючись;
- доступні дії на коротких лижах (в приміщенні або на вулиці) в положенні стоячи, пересування на коротких лижах різними способами;
- елементи лазіння;
- різновиди бігу;
- підстрибування на місці та з пересуванням;
- доступні стрибки у довжину та в гору з місця.

4. Спеціальні корекційні завдання: (розвиток мовлення; розвиток аналізаторів; розвиток пізнавальної діяльності)

Завдання мовленнєвого розвитку:

- загально-функціональне стимулювання центральної нервової системи (включаючи мовленнєві центри головного мозку) за допомогою циклічних фізичних вправ типу плавання, педалювання на велосипедах, ходіння, бігу та підскоків;
- покращення кровообігу та енергозабезпечення осередків ураження нервової системи за допомогою спеціальних фізичних вправ;
- стимулювання рецепторів шкіри, суглобів та м'язів передпліч, променево-зап'ясткових суглобів та долонь (особливо правої руки) для активізації мовленнєвих центрів головного мозку;
- активізація мовленнєвого розвитку дитини фізичними вправами з дрібної моторики кистей та пальців (пальчикова гімнастика);
- звуковий та мовленнєвий супровід рухів;
- впровадження сюжетності в рухово-логопедичній корекції;
- формування позитивної емоційної складової при виконанні рухів з елементами логопедичної корекції;

- вправи для загальної та дрібної координації м'язів тулуба, верхніх та нижніх кінцівок, пальців рук («театр жесту»);
- формування навичок загального розслаблення тіла та кінцівок;
- нормалізація м'язового тону в артикуляційному апараті та м'язів мімічних м'язів;
- використання музики з метою рухової активності дітей для корекції мовленевих порушень;
- формування дихальної функції як складової частини звукобудови.

Завдання покращення зорових функцій за допомогою рухової активності:

- покращення загального тону ЦНС (включаючи зорові центри півкуль головного мозку) завдяки циклічним руховим діям;
- посилення кровопостачання та живлення органів зору за допомогою масажу обличчя, шийно-комірної зони і спеціальних вправ для шийної ділянки хребта;
- удосконалення функції слуху;
- корекція функції окорухового апарату (гімнастика для очей);
- тренування орієнтації дитини з вадами зору в малому та великому просторі;
- формування ручних і ножних зорово-опірних (включаючи захисні, при падіннях) реакцій;
- розвиток ручної предметно-маніпулятивної діяльності (включаючи навички володіння побутовими приладами та інструментом);
- посилений розвиток статичної та динамічної рівноваги.

Завдання розвитку функцій слухового аналізатора шляхом спеціально організованої рухової діяльності:

- загальнотонізуючий вплив циклічних фізичних вправ на ЦНС (включаючи слухові центри півкуль головного мозку);
- покращення кровопостачання і живлення органів слуху за допомогою спеціального масажу та коригуючої гімнастики для шийної ділянки хребта та голови;

- ритмізація рухової діяльності;
- музична терапія;
- розширення можливостей зорової системи у дитини з вадами слуху (збільшення «поля зору», покращення «візуальної уваги», підвищення тривалості зорового контакту з оточуючими);
- театр мімічного та жестового діалогу;
- формування узгодженої координації рухових, звукових, ритмічних, музичних, тактильних, кінестетичних та зорових якостей.

Завдання пізнавального розвитку:

- формування через спеціальні рухові дії просторових, часових та енергетичних уявлень;
- вивчення завдяки руховій предметно-маніпулятивній діяльності фізичних та інших властивостей наявних матеріалів;
- ознайомлення з призначенням різних предметів (пристроїв) і формування на цій основі елементів «знаряддевої» логіки (наприклад, м'яч можна ловити, кидати, котити, набивати, футболити тощо);
- розвиток математичних уявлень (скільки, багато-мало, більше-менше, операцій складання, віднімання, аналізу, синтезу, геометричних форм), а також уваги, логіки, пам'яті, спостережливості тощо.

5. Виховні завдання:

- виховання дисциплінованості, наполегливості, сміливості (особливо у хлопчиків), товарищескості, емпатійності, доброти, чесності, співчуття, справедливості, терпіння, впевненості у собі, віри у свої сили та можливості тощо;
- виховання естетичних норм і смаків: акуратності, охайності, гречності (у хлопчиків), жіночності (у дівчаток), правил поведінки у стосунках з дітьми та дорослими, почуття прекрасного (у природі, музиці, живописі, архітектурі тощо);
- формування емоційно-вольової сфери дитини: корекція емоційного

стану шляхом формування у процесі занять позитивних емоцій; вироблення адекватних емоційних реакцій на ситуації, які виникають під час фізкультурних занять; формування тісного зв'язку між емоціями та руховою активністю; виховання правильного відношення дитини до свого стану, інших дітей, родичів, представників іншої статі, здорових однолітків та життя в цілому.

Зміст:

I. Діагностика рухових порушень.

Під «руховим порушенням» розуміється недорозвиток або викривлений розвиток таких компонентів рухової діяльності дитини як спосіб основного руху (вміння та навички), комплекс рухових якостей (сила, гнучкість, спритність, швидкість та витривалість), а також анатомо-фізіологічні особливості організму (стан м'язового тону, стан суглобів, архітектоніки кісток, деформації постави тулуба та кінцівок), які зумовлюють зниження кінцевого результату конкретного виду цієї діяльності (наприклад, стояння, ходіння, лазіння, ручних маніпуляцій з предметами тощо).

Визначення ступеня рухових порушень здійснює інструктор з фізичної культури або методист з ЛФК та заповнює робочу таблицю (Додаток 3).

Визначення на основі педагогічних спостережень або спеціальних завдань (тестів) порушеного виду рухової діяльності (наприклад, стояння, ходіння або бігу) потребує подальшої роботи з лікарем-невропатологом щодо з'ясування причини цих негараздів. Як підтверджують наукові дослідження, а також багаторічний досвід практичної роботи, більшість рухових порушень має нейрогенний характер, що призводить до парезів або паралічів тулуба і кінцівок. У наслідок цього знижується результативність виконання основних рухів у дітей, що негативно позначається на одному з трьох компонентів рухової активності (фізичного розвитку дитини, рухових якостей, техніки рухів). Отримані відомості щодо характеру основних рухів або найбільш

проблемного основного режиму вносяться в універсальну контрольну картку рухового розвитку дитини (Додаток 4).

Перші два параметри (схема руху та рухові якості) визначаються за допомогою педагогічних методик (спостережень та ігрових тестів), а особливості фізичного розвитку (стан анатомо-фізіологічних особливостей організму) – на основі медичних технік: антропометрії, спірографії, плантографії, гоніометрії, електрокардіографії, міотонометрії, рентгенографії, магнітно-резонансної томографії тощо.

На основі результатів обстеження конкретного основного руху заповнюється універсальна картка за даним видом руху, на підставі якої розробляється генеральна формула корекції цього основного руху. Набір генеральних формул корекції за всіма основними рухами складає основу перспективної корекційної програми рухового розвитку для конкретної дитини з церебральним паралічем або групи дітей, які мають подібні рухові порушення.

З метою діагностики рухових порушень використовуються загальноприйняті у практиці фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату рухові тести, методики педагогічного спостереження за технікою основних рухів, а також «Методика ігрового тестування рухового розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату» М.М. Єфименка.

Для оформлення отриманих у процесі діагностичного обстеження показників рухового розвитку дитини використовується результативний тестовий протокол (Додаток 5).

II. Складання перспективних корекційних програм рухового розвитку дітей.

До традиційних ознак індивідуалізації рухових корекційних програм можна віднести наступне:

1. Особливості соматичного розвитку (загальний стан ЦНС, хвороби серцево-судинної, дихальної, системи виділення, органів травлення, особливості імунітету, наявність алергії тощо).

2. Особливості рухового розвитку дитини (за кожним видом рухової

діяльності виявляється: характер порушення; ступінь його тяжкості; основна причина; локалізація ураження ЦНС).

3. Особливості психічного розвитку (тип нервової системи, характер психіки).

4. Ступінь інтелектуального розвитку (норма, затримка психічного розвитку, розумова відсталість).

5. Стан сенсорної сфери (форма і ступінь порушення зору і слуху).

6. Особливості мовлення (норма або вид мовленнєвого порушення).

7. Інші супутні синдроми.

8. Вік дитини.

9. Статеві особливості.

Під час складання корекційної рухової програми для дитини або групи дітей з однаковими руховими порушеннями необхідно чітко відпрацювати наступні аспекти:

1. Актуальну мету корекційного процесу, а також необхідні для її вирішення завдання.

2. Спрямованість корекційного процесу (з акцентом на розширення діапазону рухів або підвищення ефективності вже засвоєних; можливо поєднання цих двох напрямків).

3. Тривалість програми, її перспектива (на квартал, півріччя, рік, декілька років):

4. Динаміка корекційних заходів (вибір загального рухового режиму, форм занять, їх обсяг та інтенсивність).

5. Послідовність корекційних заходів (в якій послідовності мають відбуватися корекційні та оздоровчі програми з фізичного виховання, ЛФК, фізіотерапії, бальнеотерапії, ортопедії, масажу, медикаментозні тощо).

6. Етапність проведення корекції рухового розвитку дитини (які рухові дії опанувати першочергово, а які пізніше; в якій послідовності треба здійснювати корекцію якісних складових рухової дії тощо).

7. В залежності від ступеню рухових порушень, їх стійкості,

термінів початку корекції, її тривалості та ефективності, методичне наповнення комплексної корекційної програми поступово трансформується і проходить наступні етапи:

I – лікувально-оздоровчий етап: найбільш ефективний у ранньому і молодшому дошкільному віці. Головна спрямованість даного етапу – повне відновлення морфо-функціонального статусу дитини, а також виконання мінімальної біологічної програми рухового розвитку здорової дитини першого року життя: від активного утримання голови у положенні лежачи на животі до самостійної ходьби без підтримки дорослого (Додаток 2). Цей етап має переважну лікувально-оздоровчу спрямованість, а його завдання вирішуються засобами лікувальної фізичної культури (ЛФК), фізіотерапії, масажу, гідрокінезотерапії, бальнеотерапії, мануальної терапії, медикаментозного лікування.

II – корекційно-розвивальний етап: починається переважно з молодшого дошкільного віку і продовжується приблизно до середнього шкільного віку. На цьому етапі поступово зростає роль педагогічних можливостей адаптаційного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та вирішуються такі завдання:

- розвиток у дитини комплексу рухових якостей (сила, гнучкість, точність, координація, рівновага, швидкість та витривалість);
- формування вміннь та навичок виконання основних рухів (лежання, повзання, сидіння, стояння, ходьба, лазіння, біг, стрибки) та рухових дій (побутових, навчальних, соціальних).

III – адаптивно-підтримуючий етап: пристосування (адаптація) дитини до власних рухових обмежень з метою удосконалення індивідуальних способів, прийомів, навичок у різних видах рухової діяльності (одяганні-роздяганні, пересуванні, гігієнічних процедурах, навчальних та трудових діях, соціальних проявах тощо). У процесі роботи необхідно прагнути, щоб ефективність життєво необхідних рухових дій досягала того рівня, котрий забезпечив би дитині з порушенням опорно-рухового апарату можливість відносно

рівноправно реалізовуватись у житті поряд зі здоровими однолітками. Основна форма занять на цьому етапі – адаптивна фізична культура. Протягом етапу підтримується той рівень рухового розвитку дитини, якого було досягнуто на попередніх етапах.

8. Розробка перспективної корекційної програми рухового розвитку дитини або групи – загальний попередній план-схема, в якому треба стисло відобразити, що саме дитина має опанувати, які етапи для цього треба пройти та в якій послідовності; їх тривалість, інтенсивність корекційних заходів (форм занять).

9. Індивідуалізовані методичні рекомендації щодо практичної реалізації окремих положень перспективної корекційної програми для однієї дитини або типологічної підгрупи дітей.

III. Організація адаптивного фізичного виховання дітей.

3.1.1 Форми рухової активності дітей.

Адаптивне фізичне виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в дошкільних установах та вдома передбачає наступні форми рухової активності (табл. 1).

Таблиця 1

Основні форми рухової активності дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату*

№	Форми рухової активності	Ранній вік (до 3-х років)	Дошкільний вік (3-7 років)
1.	Ранкова гімнастика пробудження	X	X
2.	Фізкультурні паузи	X	X
3.	Фізкультурні хвилинки на заняттях		X
4.	Кумедні фізкультуринки		X
5.	Фізкультурні розваги		X
6.	Горизонтальний пластичний балет (ГПБ)	X	X
7.	Заняття з фізичної культури	X	X
8.	Заняття з ЛФК		X
9.	Денна гімнастика пробудження (в ліжках)	X	X
10.	Індивідуальна корекція протягом дня	X	X
11.	Прогулянки з елементами фізичних вправ, ігор, естафет	X	X
12.	Загартування	X	X

13.	Масаж	X	X
14.	Лікувальне плавання (гідрокінезотерапія)		X
15.	Музично-ритмічні заняття	X	X
16.	Трудотерапія		X
17.	Іпотерапія		X
18.	Дельфінотерапія		X
19.	Фізкультурне свято		X
20.	Змагання з доступних рухів (вправ)		X
21.	Заняття в секції з обраного виду спорту		X
22.	Елементи малого туризму		X
23.	Самостійні (нерегламентовані) форми рухової активності	X	X
24.	Домашня фізична культура	X	X

* – для кожної конкретної категорії дітей з порушеннями опорно-рухового апарату підбираються відповідні форми рухової активності.

3.1.2 Варіанти форм рухової активності

На основі діагнозу, особливостей фізичного розвитку та рухової підготовленості, індивідуально для кожної дитини або групи дітей з подібним руховим статусом добираються варіанти форм рухової активності.

У додатках наведено орієнтовний загальний руховий режим, під яким треба розуміти комплекс запланованих для виконання протягом дня форм рухової активності дітей у приміщенні та на вулиці (додаток 6).

3.2 Засоби фізичного виховання та ЛФК.

3.2.1. Фізичні вправи лікувально-відновлювальної спрямованості (ЛФК, кінезотерапія, гідрокінезотерапія, масаж, мануальна терапія, фізіотерапія, трудотерапія, механотерапія, ортопедичні заходи).

1. Вправи з корекції позотонічних реакцій (подолання патологічних шийно-тонічних рефлексів: симетричного та асиметричного, а також лабіринтного тонічного рефлексу).

2. Вправи з загального гравітаційного розвантаження і релаксації скелета та м'язової системи.

3. Вправи з корекції стану відділів хребетного стовбура у всіх площинах (кривошії, сколіозу, сутулості, грудного кіфозу, поперекового гіперлордозу, випукло-увігнутої постави, а також кіфосколіозу).

4. Вправи зі зниження тонузу гіпертонічних м'язів-згиначів верхніх кінцівок.
5. Вправи з формування розгинальних рухів та опірної здібності верхніх кінцівок.
6. Вправи з подолання недостатньої рухливості в суглобах верхніх кінцівок.
7. Вправи з корекції хибних положень та профілактики контрактур у верхніх кінцівках.
8. Вправи для зниження тонузу гіпертонічних м'язів-згиначів нижніх кінцівок.
9. Вправи з формування розгинальних рухів та опірної здібності нижніх кінцівок.
10. Вправи з подолання недостатньої рухливості в суглобах нижніх кінцівок.
11. Вправи з корекції хибних положень та профілактики контрактур у нижніх кінцівок.
12. Вправи з підвищення тонузу гіпотонічних м'язів верхніх кінцівок.
13. Вправи з підвищення сили ослаблених м'язів верхніх кінцівок.
14. Вправи з подоланням зайвої рухливості в суглобах верхніх кінцівок.
15. Вправи з формування опорної здібності кистей та рук взагалі.
16. Вправи з підвищення тонузу гіпотонічних м'язів нижніх кінцівок.
17. Вправи з підвищення сили ослаблених м'язів нижніх кінцівок.
18. Вправи з подолання зайвої рухливості в суглобах нижніх кінцівок.
19. Вправи з формуванням опорної здібності стоп та ніг.
20. Вправи для загального підвищення тонузу всіх м'язів тулуба та кінцівок (при наявності дифузної м'язової гіпотонії).
21. Вправи для покращення м'язово-суглобової (кінестетичної) та шкірної (тактильної) чутливості.

22. Вправи з формування предметно-маніпулятивної діяльності рук (пальців).
23. Вправи з формування компенсаторних гіпертрофій окремих м'язових груп (поширений розвиток тих м'язів, які мають взяти на себе функції паралізованих або ослаблених).
24. Вправи з подолання або пригнічення гіперкінезів (співдружних насильницьких рухів).
25. Вправи з формування вестибулярних та антигравітаційних реакцій, початкової статичної та динамічної рівноваги.
26. Вправи з формування відчуття свого тіла у малому та великому просторі.
27. Вправи для покращення стану серцево-судинної системи.
28. Вправи для покращення діяльності дихальної системи.
29. Вправи для покращення діяльності системи виділення.
30. Вправи для покращення стану системи травлення.
31. Вправи для нормалізації загального стану центральної нервової системи.

3.2.2. Фізичні вправи корекційно-розвиваючої спрямованості.

Обов'язкова мінімальна програма рухового розвитку дитини:

1. Вправи з формування підйому голови, її утримання у вертикальному положенні та контролю у просторі.
2. Вправи з формування опорно-розгинальних рухів у руках (плечовому поясі та верхньому відділі хребта) у положенні лежачи на животі.
3. Елементарні ручні предметно-маніпулятивні дії у лежачих положеннях.
4. Вправи з формування поворотів, розворотів та переворотів (зі спини на живіт і навпаки) у положенні лежачи.
5. Повзання на животі.
6. Повзання по-пластунськи.
7. Вправи на карачках (низьких, середніх та високих) на місці.

8. Повзання на карачках (низьких, середніх та високих).
9. Елементарні ручні предметно-маніпулятивні дії на карачках.
10. Вправи для формування положення сидячи.
11. Вправи для самостійного прийняття положення сидячи.
12. Пересування у положенні сидячи (на сідницях, навпочіпки).
13. Елементарні ручні предметно-маніпулятивні дії в положенні
сидячи.
14. Вправи в положенні на колінах (низьких, середніх та високих).
15. Пересування на колінах.
16. Вправи для вставання на ноги.
17. Вправи на самостійне стояння та збереження стійкого положення.
18. Елементарні ручні предметно-маніпулятивні дії у положенні
стоячи.
19. Вправи з ходіння.
20. Самостійна ходьба.
21. Елементарні ручні предметно-маніпулятивні дії у ходьбі.

3.2.3. Фізичні вправи на засвоєння основних рухових режимів, адаптованих до наявних порушень моторної сфери.

I. Лежачий основний руховий режим:

1. Вправи в положенні лежачи на спині.
2. Вправи в положенні лежачи на животі.
3. Вправи в положенні лежачи на боці.
4. Перевороти зі спини на живіт та навпаки.
5. Повороти та розвороти в положенні лежачи (на спині, на животі).
6. Все те ж саме, але маніпулюючи з різними предметами.
7. Ігри, естафети і змагання у лежачих положеннях (на спині, на животі, на боці).

II. Повзальний основний руховий режим:

1. Пересування на спині.
2. Пересування на животі.

3. Повзання по-пластунськи.
4. Вправи на низьких карачках на місці.
5. Вправи на середніх карачках на місці.
6. Вправи на високих карачках на місці.
7. Плазування на низьких карачках.
8. Плазування на середніх карачках.
9. Плазування на високих карачках.
10. Біг на високих карачках.
11. Вправи на задніх низьких карачках на місці..
12. Вправи на задніх середніх карачках на місці.
13. Плазування на задніх низьких карачках.
14. Плазування на задніх середніх карачках.
15. Все те ж саме, але маніпулюючи з різними предметами.
16. Ігри, естафети і змагання з елементами повзання.

III. Сидячий основний руховий режим:

1. Вправи з пасивного висаджування дитини.
2. Вправи з розвитку статичної рівноваги в положенні сидячи.
3. Вправи з самостійного прийняття положення сидячи з положення лежачи або на карачках.
4. Вправи з пересувань в положенні сидячи (на сідницях, навпочіпки).
5. Вправи з розвитку динамічної рівноваги при пересуваннях в положенні сидячи.
6. Все те ж саме, але маніпулюючи з різними предметами.
7. Педальовання на стаціонарному велостанку.
8. Педальовання на чотирьохколісному автомобілі.
9. Педальовання на трьохколісному велосипеді.
10. Педальовання на двохколісному велосипеді.
11. Ігри, естафети та змагання у положенні сидячи.

IV. Стоячий основний руховий режим:

1. Вправи в положенні на низьких колінах.

2. Вправи зі вставання на середні та високі коліна.
3. Вправи з розвитку статичної рівноваги в положенні стоячи на високих колінах.
4. Вправи з пересувань на середніх або високих колінах.
5. Вправи з прийняття положення прямостояння.
6. Вправи з розвитку статичної рівноваги в положенні стоячи.
7. Вправи з формування елементарних крокових рухів на місці.
8. Все те ж саме, але маніпулюючи з різними предметами руками і ногами.
8. Ігри, естафети і змагання у положенні стоячи.

V. Ходьбовий основний руховий режим:

1. Вправи з формування крокових дій біля опори.
2. Вправи з формування самостійних крокових дій (без ручної опори).
3. Вправи з прямолінійного ходіння.
4. Вправи з криволінійного ходіння.
5. Вправи з переступанням через незначні перешкоди (гімнастична палиця, обруч, тонкий канат тощо).
6. Вправи з ходіння по відносно складній траєкторії (по колу в обидві сторони, по «вісімці», зигзагом тощо).
7. Вправи з подоланням більш складних горизонтальних перешкод (жердини, дерев'яної «цеглинки», кубики тощо).
8. Вправи з подоланням відносно складних вертикальних перешкод (гімнастичної лави, дерев'яного куба, поручнів тощо).
9. Вправи з ходіння по незручній опірній поверхні (сітці, яку покладено на підлогу; по піску, траві, снігу, воді тощо).
10. Вправи з ходіння по похилій поверхні вгору.
11. Вправи з ходіння по похилій поверхні з гори.
12. Вправи з ходіння по сходинках в гору та з гори.
13. Вправи з ходіння в обмеженому просторі (по коридору, по умовному «лабіринту», під гілками дерев, в умовному «тонелі» тощо).
14. Вправи з крос-ходьби (з подоланням природних перешкод на відкритій місцевості: по галявині, по степу, у лісі чи парку).

15. Вправи з ходьби по хиткій поверхні (тренажерів).
16. Вправи з ходьби по підвищеній та обмеженій опорі (лаві, горизонтальній колоді, колесах тощо).
17. Вправи з перенесенням дрібних предметів (м'ячів, кегель, кубиків тощо).
18. Вправи з перенесенням відносно великих предметів (обручів, м'ячів, різних модулів).
19. Вправи з груповим перенесенням відносно довгих предметів (канату, жердини, мотузкової драбини тощо).
20. Вправи з ходьби з елементами перелізання через стаціонарні вертикальні перешкоди (бар'єр, невисоку драбину, гімнастичну конструкцію тощо).
21. Вправи з ходьби в шеренгу парами, трійками або четвірками.
22. Вправи з ходьби в колону по одному, взявшись за руки.
23. Вправи з групової ходьби в обмеженому просторі залу чи майданчика.
24. Вправи з ходьби назустріч один одному.
25. Вправи з ходьби в поєднанні з ручними та ножними предметно-маніпулятивними діями (набиванням м'яча об підлогу, пересуванням візка, ударами по м'ячу ногою тощо).
26. Ходьба без зорового контролю (з заплющеними очима).
27. Ігри, естафети і змагання з елементами ходьби.

VI. Лазильний основний руховий режим:

1. Вправи з лазіння, де використовуються переважно упори.
2. Вправи з лазіння, де використовуються переважно виса.
3. Вправи з лазіння, де поєднуються упори з висами.
4. Вправи з лазіння по стаціонарній вертикальній дробині.
5. Вправи з лазіння по хитких конструкціях (тренажерах «Канатна дорога», «Трап» тощо).
6. Вправи з лазіння по рухливим конструкціям (тренажерах «Бамбучина», «Джунглі-маятники», «Драбина-чудесенка» тощо).
7. Вправи з лазіння та переноскою в руці дрібних предметів (кілець, кубиків, м'ячиків тощо).

8. Вправи з лазіння та перенесенням у руці відносно великого предмета (м'яча середнього розміру, гімнастичної палиці тощо).

9. Вправи з лазіння по різних конструкціях після вестибулярного збудження.

10. Ігри, естафети і змагання з елементами лазіння.

VII. Біговий основний руховий режим:

1. Вправи з бігу на місці, тримаючись рукою (руками) за опору.

2. Вправи з бігу на місці без ручної опори.

3. Вправи з довільного бігу по площині залу або майданчика.

4. Вправи з бігу в заданому «коридорі».

5. Вправи з бігу до орієнтирів (кегель або прапорців).

6. Вправи з бігу по колу.

7. Вправи з бігу по фігурній траєкторії («вісімці», зигзагом, змійкою тощо).

8. Вправи з бігу, де треба оббігати вертикальні перешкоди (кегли, прапорці тощо).

9. Вправи з бігу під натягнутими орієнтирами (резинкою).

11. Вправи з бігу, долаючи незначні горизонтальні перешкоди.

12. Вправи з бігу, долаючи незначні вертикальні перешкоди.

13. Вправи з бігу в шерензі (по двоє, втрьох, вчотирьох).

14. Вправи з бігу в колоні по одному.

15. Вправи з бігу по відмітках.

16. Вправи з бігу по пересічній місцевості (кросовий біг).

17. Вправи з бігу в поєднанні з переноскою дрібних предметів (м'ячиків, кубиків, кілець, мішечків з піском тощо).

18. Вправи з бігу в поєднанні з перенесенням відносно великих предметів (м'яча, гімнастичної палиці, поролонового модуля тощо).

19. Вправи з бігу в поєднанні з веденням м'яча рукою (руками).

20. Вправи з бігу по незручній поверхні (піску, траві, воді, снігу).

21. Вправи з нестандартними способами бігу (приставними кроками, спиною уперед, хрестовим кроком, по типу «лезгінки», галопом тощо).

22. Вправи з бігу в гору.

23. Вправи з бігу з гори.
24. Вправи з бігу з прискоренням.
25. Вправи з бігу на загальну витривалість.
26. Ігри, естафети і змагання з елементами бігу.

VIII. Стрибковий основний руховий режим:

1. Вправи з підскоків на місці на двох ногах , тримаючись за опору.
2. Вправи з підскоків на місці на двох ногах , не тримаючись за опору.
3. Вправи з підскоків з просуванням вперед.
4. Вправи з підскоків з просуванням в різних напрямках.
5. Вправи зі стрибків у довжину з місця.
6. Вправи зі стрибків у висоту з місця.
7. Вправи зі стрибків у довжину з розбігу.
8. Вправи зі стрибків у висоту з розбігу.
9. Ігри, естафети і змагання з елементами підскоків та стрибків.

Ручна предметно-маніпулятивна діяльність:

1. Дотик до різних поверхонь, поглажування, намацування долоньями та пальцями.
2. Набивання долоньями та пальцями об різні опорні поверхні.
3. Хапання кистю дрібних предметів різними способами.
4. Утримання дрібних предметів в руках (руці).
5. Перекладання дрібних предметів з руки в руку.
6. «Кидання» предметів на підлогу.
7. Розсипання дрібних предметів на підлогу.
8. Збирання дрібних предметів з підлоги.
9. «Жонглювання» дрібними предметами.
10. Складання дрібних предметів до купи.
11. Конструювання різних форм (довільних та за завданням педагога) з дрібних предметів.
12. Кидання дрібних предметів у горизонтальну ціль.
13. Кидання дрібних предметів у вертикальну ціль.

14. Кидання дрібних предметів на дальність.
15. Катання круглих, овальних та циліндричних предметів по підлозі.
16. Пересування предметів, що мають ребро (грань).
17. Відбивання м'яча від підлоги.
18. Відбивання м'яча від стінки або щита.
19. Підкидування м'яча над собою, не ловлячи його потім.
20. Підкидування м'яча над собою, ловлячи його потім.
21. Збивання предметів іншим предметом за допомогою кидка.
22. Збивання предметів м'ячем за допомогою катання.
22. Прокочування м'яча в умовні ворота.
23. Перекидання м'ячів через вертикальні орієнтири (резинку, мотузку, поперечину).
24. Нанизування предметів на мотузку або палицю.
25. Зав'язування та розв'язування вузлів на мотузці.
26. Елементи макраме.
27. Передавання дрібних предметів один одному в руки.
28. Передавання відносно великих предметів один одному в руки.
29. Перенесення в руках дрібних предметів на відстань.
30. Захоплення предметів передпліччям-плечем.
31. Утримання предметів передпліччям-плечем та перенесення на встановлену відстань.
32. Утримання предметів плечем-тулубом (притискаючи до себе).
33. Утримання предметів плечем-тулубом та перенесення на встановлену відстань.
34. Зупинка рукою предмета, що котиться.
35. Кидання м'ячів один одному з невеликої відстані.
36. Кидання м'ячів один одному з середньої відстані.
37. Кидання м'ячів один одному з відносно великої відстані.
38. Забирання м'яча один у одного.
39. Перехоплення м'яча, що летить.

40. Крутіння одного предмета на іншому.
41. Зчеплення одного предмета з іншим.
42. Збереження рівноваги стоячого предмета на долоні (кегли, гімнастичної палиці тощо).
43. Маніпулювання зі «ступалками», що тримаються у кистях.
44. Маніпулювання з клюкою та м'ячиком (шайбою).
45. Маніпулювання з ракеткою для настільного тенісу.
46. Маніпулювання з ракеткою для бадмінтону.
47. Маніпулювання з «тарілочками».
48. Маніпулювання зі стрічкою.
49. Маніпулювання з булавами.
50. Маніпулювання з обручем.
51. Маніпулювання зі скакалкою.
52. Маніпулювання з резиновим м'ячем у воді (елементи водного поло).
53. Маніпулювання з волейбольним м'ячем (елементи волейболу).
54. Маніпулювання з баскетбольним м'ячем (елементи баскетболу).
55. Маніпулювання з гандбольним м'ячем (елементи гандболу).
56. Маніпулювання зі сніжками та сніговими кулями (взимку).
57. Ігри, естафети і змагання з елементами ручної предметно-маніпулятивної діяльності.

Вправи у воді (елементи гідрокінезотерапії):

1. Вправи зі знайомством з водою, адаптації до водного середовища.
2. Вправи з оволодіння диханням у воді.
3. Вправи для формування рухів ногами на місці у різних вихідних положеннях (лежачи, рачки, сидячи).
4. Те ж саме, але у русі (за допомогою педагога).
5. Вправи на засвоєння ковзання по поверхні води (пасивно, після відштовхування, з підтримкою дорослого).
6. Те ж саме, але поєднуючи з роботою ніг та підтримкою у вигляді дошки, жердини, мотузки, кола тощо.

7. Вправи з формування гребків у положенні стоячи.
8. Те ж саме, але в горизонтальній площині з підтримкою дорослого.
9. Плавання за допомогою гребків руками з легкою підтримкою з боку дорослого.
10. Вправи з формування узгоджених рухів руками і ногами, ступаючи по дну.
11. Те ж саме, але під час горизонтального плавання по поверхні води (з підтримкою дорослого).
12. Спроби самостійного плавання різними способами (при необхідності – з підтримкою дорослого).
13. Ігри, естафети та змагання у воді.

Вправи з елементами музично-ритмічної корекції:

1. Вправи руками у заданому темпі на місці (під рахунок, удари бубна, барабана, метроном, музику).
2. Вправи ногами у заданому темпі на місці.
3. Вправи руками і ногами у заданому темпі одночасно на місці .
4. Те ж саме, але рухаючись.
5. Вправи з узгодженими рухами рук і ніг у заданому темпі (під час повзання, ходьби, бігу, підскоків та стрибків).
6. Вправи з рухів руками у заданому темпоритмі.
7. Вправи з рухів ногами у заданому темпоритмі.
8. Спільні рухи руками і ногами у заданому темпоритмі.
9. Вправляння у вмінні зупинятися після завершення звукового супроводу.
10. Вправи з поєднанням пауз і акцентів під час звукового супроводу.
11. Вправи зі зміною темпоритму.
12. Вправи зі зміною характеру рухів у залежності від характеру музики.
13. Вправи зі зміною характеру рухів у залежності від сили звука.
14. Вправи зі зміною характеру рухів у залежності від висоти звуків.

15. Вправи з поєднанням звукових і рухових акцентів (наприклад, металні, ударні або стрибкові дії).

16. Вправи для розвитку звуко-моторної реакції (виконання рухових дій за командою або сигналом педагога).

17. Вправи з імітацією звуків різних звірів.

Танцювально-хореографічні вправи (лікувальна хореографія):

1. Вправи з формування корекційних балетних позицій у положенні стоячи біля опори на місці.

2. Те ж саме, але у русі (вздовж поручня або натягнутого канату).

3. Вправи з балетних позицій на місці без опори.

4. Вправи з балетних позицій у русі без опори.

5. Вправи на поєднання правильного вихідного положення, подальшого руху і повернення в необхідну позу (вихідну або іншу).

6. Танцювальні вправи на розтягування спазмованих м'язів та зв'язок, розробку суглобів та подолання їх недостатньої рухливості.

7. Вправи з формування правильної постави або оптимальної пози тулуба при прямостоянні.

8. Вправи з формування пластичності рухів.

9. Вправи з елементами танцювальних рухів (українського, російського, білоруського, молдавського та інших танців).

10. Вправи з елементами сучасних танцювальних рухів.

11. Вправи з елементами класичних парних танцювальних рухів.

12. Вправи з елементами пантоміми.

13. Вправи з елементами клоунади.

14. Вправи з елементами художньої гімнастики (з м'ячем, обручем, скакалкою, булавами, стрічкою).

15. Вправи з елементами естетичної гімнастики.

16. Вправи з елементами художнього плавання.

17. Вправи з елементами горизонтального пластичного балету.

Вправи на лижах (у приміщенні та на снігу):

1. Вправи з формування вставання на лижі (надягання лиж та палиць).
2. Вправи з формування стійкого положення на лижах на місці.
3. Вправи з формування переступання на лижах на місці.
4. Вправи з формування поворотів на лижах на місці.
5. Вправи з формування стійкого положення на місці у трьохопорному (на одній лижі і двох палицях) та двохопорному (на одній лижі та одній палиці) положенні.
6. Вправи з прямолінійного пересування на лижах ступаючим кроком з порою на палиці.
7. Те ж саме, але без опори на палиці.
8. Вправи з формування поворотів у русі способом переступання.
9. Вправи з формування ковзаючого кроку під час пересування на лижах.
10. Вправи з формування підйому в гору на лижах способами «ялинка» та «напів'ялинка».
11. Вправи з формування приставних кроків на лижах під час пересування по горизонтальній поверхні та підйомів (способом «драбинка»).
12. Інші доступні вправи на лижах.

3.3. Методичне забезпечення адаптивного фізичного виховання:

Методичне забезпечення адаптивного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату ґрунтується на таких принципових положеннях:

1. У роботі з дітьми раннього та молодшого дошкільного віку, а також у випадках складних рухових порушень, в якості провідного виступає індивідуальний метод взаємодії з дитиною, враховуючи її залежність від значущих дорослих.
2. Надалі, з появою більш мотивованої необхідності міжособистісного спілкування дітей, вагомого значення набуває індивідуально-груповий (або малогруповий) метод проведення занять, коли педагог одночасно працює з 3-6 особами. За таких умов увага надається кожній дитині, проте пріоритет належить груповим рухово-ігровим

інтересам. З метою підвищення ефективності корекційних заходів має сенс застосовувати метод типологічної групи, коли на заняття з фізичного виховання або ЛФК підбираються діти з подібними руховими порушеннями.

3. Подальша соціалізація дитини передбачає необхідність посилення підгрупового методу проведення занять з фізичного виховання та рухової реабілітації (до 10 дітей). За таких умов індивідуальний підхід до кожної дитини зберігає своє значення – ось чому на цьому етапі важливим стає колективно-індивідуалізований стиль роботи.

Позитивними моментами групового методу є: формування рухових та інших взаємодій між дітьми. Колективні взаємодії стимулюють формування необхідних особистісних якостей, вміння спілкуватися. Діти наслідують позитивні якості, бажання змагатися, підвищується мотивація в різних побутових, навчальних та трудових діях.

4. В основі загального підходу до проведення занять з фізичного виховання та ЛФК лежить тотальний ігровий метод, згідно з яким оздоровлення, виховання, розвиток та навчання здійснюється на основі гри. Основною формою заняття з фізичної культури стає корекційна фізкультурна казка, яка передбачає певний казковий сюжет та рольову взаємодію персонажів. Планування таких занять вимагає розробки переліку великих тематичних ігор (ВТІ), які забезпечать необхідну ігрову перспективу на декілька тижнів, місяців або, навіть, на навчальний рік. Кожну таку ВТІ треба розбити на декілька ситуаційних міні-ігор (СМІ), які, в свою чергу, будуть складатися з певної кількості ігрових корекційних вправ. Таким чином, буде створений постійний ігровий простір.

5. Важливе значення, особливо для дітей перших років життя, має метод повторно-кільцевої побудови заняття (Додаток 7), суть якого полягає в тому, що під час кожного заняття з фізичної культури або ЛФК основні рухові режими виконуються у природній послідовності (з положення лежачи до положення стоячи або до ходьби (при можливості, бігу та стрибків). Така послідовність обумовлена природною етапністю розвитку дитини періоду

раннього онтогенезу (першого року життя) і є найбільш ефективною у фізичному вихованні та руховій реабілітації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

6. Особливої вагомості у випадках дитячих церебральних паралічів набуває предметно-маніпулятивна діяльність, яка передбачає постійну взаємодію дитини з різним дрібним інвентарем, тренажерами та стаціонарними конструкціями. У першу чергу це стосується верхніх кінцівок (кистей та пальців), ефективний розвиток яких сприяє повноцінному формуванню обох півкуль головного мозку та стимулюванню загального розвитку дитини. Додатковими позитивними моментами такої діяльності є конкретне пізнання властивостей різних матеріалів, розвиток «знаряддевої логіки» (ознайомлення з призначенням тих чи інших предметів, пристосувань, способами взаємодії з ними), а також програмована кінцева результативність дій з різними предметами.

Окрім перелічених вище основних методів, у фізичному вихованні дітей з порушеннями опорно-рухового апарату доцільно використовувати такі нові та перспективні методи: метод музичної терапії; метод кольорової (світлової) терапії (кожному основному руховому режиму відповідає той чи інший колір спектру); метод «досягнення бажаного через необхідне»; метод «лагідної твердості» тощо.

IV. Матеріально-технічне забезпечення корекційного фізичного виховання.

Ефективність рухового розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату забезпечується впровадженням у процес фізичного виховання матеріально-технічного забезпечення, яке доцільно згрупувати у такі основні види: стаціонарне великогабаритне фізкультурне обладнання; тренажери і тренажерні системи; дрібний індивідуальний фізкультурно-ігровий інвентар.

Орієнтовний перелік матеріально-технічного забезпечення рухового розвитку дітей.

Стаціонарне великогабаритне фізкультурне обладнання:

шведські драбини; поролонові гімнастичні мати; бруси дерев'яні; комплекс "Здоровань"; дзеркальна стінка (набір з декількох дзеркал, які закріплені на стіні); килимове покриття (ковролін чи аналогічне покриття); гімнастичні лави (довгі та скорочені); поперечини; сітка рибальська (для обмеження простору зали) та віконні сітки; пристосування «Ugul»; батут; вертикальні металеві опорні стійки; горизонтальний трос (канат); сходинки та підвищення у вигляді сцени, подіуму.

Традиційні та авторські тренажери і тренажерні системи:

веловерстат традиційний; верстат Текорюса; манеж-каталка для ходьби; інші опорні пристосування для ходьби; батут традиційний; стільчик Барані (крісло, яке крутиться)); великі м'ячі різного розміру (футболи); куби дерев'яні різного розміру; стільці різновисокі; нахилений уперед стілець; драбини підвісні; драбини Л-подібні; підвісний канат; мотузкові драбини; підвісні шести; переносні шести; автомобільні камери різного розміру; стенди для трудотерапії; верстати для трудотерапії; набори для трудотерапії; стенд для корекції побутових маніпуляцій; пластикові бочки різного розміру; переносні дошки з гачками (приставляються до драбини під нахилом); дошки рельєфні різних видів для корекції порушень стопи (звичайна, «ребриста», «ялинкою», «сферична», «жолобом», «двоскатна» та інші); слизька пластикова поверхня «Каток» (для полегшення повзальних рухів); тренажер «Бамбучина»; тренажер «Батутто» (універсальна батутна система, УБС); тренажер «Рухлива опора»; тренажер «Неспокійна піраміда» тренажер «Горка-плюс»; тренажер «Дирижабль»; тренажер «Джунглі-маятники»; тренажер «Зореліт»; тренажер «Зебра»; тренажер «Луза»; тренажер «Канатна дорога»; тренажер «Непосидько»; тренажер «Павутинка»; тренажер «Перехрестя»; тренажер «Підвісна дорога»; тренажер «Призма»; тренажер «Ритмохід»; тренажер «Рельєф»; тренажер «Рукоходи-поручні»; тренажер «Рукохід-поручень-супер»; тренажер «Струна»; тренажер «Трап»; тренажер «Ліфт»; тренажер «Фунікулер»; тренажер «Вісь»; тренажер «Килим-літак»; тренажер «Гномик».

Індивідуальний фізкультурно-ігровий інвентар:

гімнастичні палиці; гімнастичні обручі; жердини; кільця; мотузки довжиною 0,5-1 м; гантелі цільні гумові чи пластмасові насипні (1-3 кг); диски «Здоров'я»; пересувні опорні ходилки; качалки (поздовжні й поперечні); міні-штанга; тенісні м'ячі; набори кегель; надувні пляжні м'ячики; м'ячі гумові середнього розміру (стандартні); набивні м'ячі (1-3 кг); дерев'яні «цеглинки»; шаблі різновисокі; опорні тростини для ходьби; індивідуальні килими (з пенополіуретану, фрідоли, карімат); ігрові тичини; набивні валики різного розміру (довжини та діаметру); різновиди ручних «ступалок»; «надувні колоди» різного розміру; набивні поролонові модулі різної форми та розміру.

Для раціонального використання матеріально-технічного забезпечення організації занять з корекційного фізичного виховання та ЛФК важливо дотримуватись наступних принципів: багатофункціональності, універсальності, вікової відповідності, корекційної спрямованості, варіативності, безпеки тощо.

Перед початком заняття необхідно обов'язково перевіряти фізкультурне обладнання на ступінь придатності, справності. У процесі проведення корекційних занять з фізичного виховання фахівець повинен користуватися тільки надійним обладнанням, тренажерами та інвентарем, контролюючи при цьому кількість дітей, з якими одночасно проводиться робота на тренажері. Чим менше дітей одночасно займається на конструкції, тим безпечніші умови створюються для корекції рухових порушень.

Застосовуючи на занятті з фізичного виховання тренажерні конструкції, необхідно попереджувати дисстресові ситуації, емоційні спалахи у дітей, які значною мірою провокують виникнення фізичних травм.

До протипоказів роботи дітей на тренажерах відносяться: наявність значних спастичних контрактур у суглобах верхніх або нижніх кінцівок, виражені гіперкінези, вестибулярна слабкість, судорожний синдром, тяжкий ступінь кінської стопи, епі-синдром, індивідуальна несприйнятливність, підвищена температура тіла, гострий період соматичних захворювань тощо.

Не слід залишати дитину на тренажері без контролю з боку

інструктора, навіть якщо вона зберігає відносно стійке положення.

V. Управління корекційним фізичним вихованням.

Основне завдання управління полягає у функції контролю з боку інструктора з фізичного виховання, методиста ЛФК, лікаря та інших фахівців за загальним станом дитини і динамікою корекційних змін. Головним показником правильно організованого корекційного процесу є позитивні зміни у руховому статусі дитини та інших сферах розвитку.

Після здійснення контролю за тим чи іншим блоком корекційного фізичного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, вносяться відповідні зміни (в діагностиці, розробці індивідуальної програми, у виборі засобів, методів тощо). Виконання зазначених функцій складає умовну секцію контролю та коригування.

Інша секція блоку управління називається секцією стиковки та координації. Вона відповідає за ефективність взаємодії рухової реабілітації дітей з іншими лікувальними та педагогічними напрямками їх розвитку: терапевтичному, психологічному, мовленевому, інтелектуальному, естетичному тощо. Всі задіяні у лікувальних та корекційних заходах фахівці повинні координувати свою різнобічну діяльність, спрямовуючи її на досягнення найбільш значущих загальних корекційних результатів.

Оскільки такі результати у кожному конкретному випадку залежать від індивідуальних досягнень дитини, визначення орієнтовних показників розвитку за даним розділом програми є недоцільним.

Розділ II. Пізнавальний розвиток.

В основу роботи за розділом Програми покладено врахування особливостей пізнавальної діяльності дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, які найбільшою мірою виявляються у випадках дитячих церебральних паралічів, а саме: нерівномірного, дисгармонійного характеру порушень окремих психічних функцій, астеничних проявів (підвищеної стомлюваності, виснажливості всіх психічних процесів), а також зниженого запасу знань і уявлень про навколишній світ.

У роботі за розділом педагогам важливо також ураховувати чинники, що суттєво ускладнюють пізнавальний розвиток дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. До них, зокрема, належать: специфічна основа взаємозв'язку сенсорного та когнітивного розвитку; обмеження дослідницьких можливостей дітей, а також можливостей прийому, збереження та відтворення інформації, адекватної рівню їх розвитку; несприятлива дія на емоційно-мотиваційну сферу дітей тривалого лікування, стосунків з батьками, упереджених взаємин з оточуючими тощо.

Виховуючи дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, педагоги, а також батьки, можуть орієнтуватись на наступні прогностично сприятливі та несприятливі ознаки розвитку їх пізнавальної діяльності. До прогностично сприятливих ознак відносяться:

- чітка динаміка у розвитку рухових, мовленнєвих, сенсорних функцій; здатність дитини накопичувати досвід шляхом самостійних дій та спільних з дорослим дій; використання цього досвіду у доступних за руховими можливостями практичних та ігрових діях;
- активність і вибірковість уваги; цілеспрямованість і довільність діяльності; наявність пізнавального інтересу; прагнення до самостійних дій;
- наполегливість в оволодінні доступними руховими і мовленнєвими навичками.

Як прогностично несприятливі можуть розглядатись наступні особливості психічного розвитку:

- кількісне накопичення вражень про довкілля і неспроможність використовувати ці враження під час самостійних дій;
- наявність загальної психічної в'ялості або підвищеної збудливості; некритичність;
- відсутність якісного покращення можливостей пізнання, не дивлячись на адаптованість дітей з покращенням рухових можливостей до навколишньої обстановки і оволодіння побутовими навичками.

З метою ретельного вивчення та виявлення структури психічних і мовленнєвих порушень, необхідне динамічне спостереження за розвитком дитини протягом усього часу перебування у спеціальному дошкільному закладі. За таких умов ефективність діагностики та корекції значно зростає.

Педагоги також повинні мати на увазі, що не тільки рівень розвитку психічних функцій у дошкільному віці може розглядатись як показник можливостей дитини. Надзвичайно важливо виявити її здатність до навчованості (ступінь засвоєння нових знань з допомогою дорослого, їх міцність, здатність перенесення у нові ситуації тощо). Тут надто важливо оцінити весь комплекс внутрішніх і зовнішніх умов здійснення педагогічного впливу. Так, за наявності хороших потенційних можливостей розвитку мислення, пізнавальна діяльність може порушуватись внаслідок низької працездатності, розладів уваги, емоцій, волі, неадекватності поведінки, несприятливого соціального оточення.

Виявлені під час психолого-педагогічного обстеження, а також цілеспрямованого спостереження фахівцями (логопедом, учителем-дефектологом), особливості фіксуються у відповідних картах розвитку (Додаток 8-9), а їх співставлення у різні вікові періоди дозволяє простежувати динаміку пізнавального розвитку дітей.

Педагоги та батьки також повинні враховувати, що у старшому дошкільному віці, з розгортанням систематичних педагогічних занять у дітей починають яскраво проявлятися церебралістичні синдроми. Різко простежується недостатність уваги, пам'яті та інших функцій кори мозку.

Окрім цього, більш чітко виступають специфічні особливості мисленнєвої діяльності.

Здійснюючи роботу за підрозділами «Ознайомлення з навколишнім світом», «Сенсорний розвиток», «Формування елементарних математичних уявлень», «Конструювання», педагоги покликані мати на увазі виражену диспропорційність та нерівномірно порушений темп розвитку, в залежності від форми дитячого церебрального паралічу. Так, при спастичній диплегії спостерігається недостатність просторового гнозису та праксису, яка утруднює виконання завдань на просторове орієнтування, копіювання форми предмета, засвоєння схеми тіла та напрямку. Оптико-просторові порушення у дітей з правостороннім геміпарезом ускладнюють формування їх предметно-практичної діяльності, підготовку до навчання грамоти і письма. Своєрідність пізнавальної діяльності у дітей з гіперкінетичною формою характеризує недостатність слухового сприймання та мовленнєві порушення тощо.

Ознайомлення з навколишнім світом

Робота за вказаним напрямком пізнавального розвитку має на меті формування у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату цілісного сприймання та уявлень про різні предмети та явища навколишньої дійсності, а також уявлень про людину, види її діяльності та взаємовідношення з природою.

У процесі ознайомлення з навколишнім світом у дитини розвивається здатність активно пристосовуватись до змінюваних соціальних умов, вміння об'єктивно оцінювати довкілля і узгоджувати свою поведінку з умовами оточуючого середовища. Інакше кажучи, створюються передумови для соціальної адаптації та інтеграції, що складає сутність процесу психолого-педагогічної абілітації дитини дошкільного віку з порушенням опорно-рухового апарату.

Враховуючи надмірну бідність уявлень про навколишній світ дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, особливо у випадках дитячих

церебральних паралічів, дуже важливо поступово розширювати їх кругозір, знайомити з різними предметами та явищами, уявленнями про людину, видами її діяльності, взаємовідношеннями з природою. Це збагачує чуттєвий досвід дитини, вчить бути уважною до довкілля. Важливо навчити дитину дивитись і бачити, слухати і чути, обстежувати і відчувати на дотик, а згодом узагальнювати побачене у словесних висловленнях. Ураховуючи низьку працездатність, ознайомлення дітей з новими явищами здійснюється обережно, без перевантажень надмірністю вражень.

Знайомство з навколишнім світом здійснюється на спеціальних заняттях, які плануються за лексичними темами з дотриманням принципів систематичності та послідовності: від близького до далекого. Матеріал вивчається концентрично. Навчання будується на близькому, зрозумілому дітям матеріалі з використанням максимальної кількості наочності. Ефективність засвоєння знань дітьми залежатиме від коректного поєднання словесних, наочних, практичних методів навчання та ігрових методичних прийомів. У процесі корекційно-розвивальної роботи забезпечується повторення й закріплення матеріалу.

Оптимальне входження дітей з порушеннями опорно-рухового апарату у суспільне життя забезпечується вирішенням таких **завдань**:

- збагачення уявлень дитини про навколишнє;
- розвиток пізнавальної діяльності шляхом формування засобів пізнання навколишнього;
- розвиток мовлення та формування навичок спілкування;
- формування навичок самообслуговування;
- розвиток дрібної моторики;
- формування навичок поведінки в різних ситуаціях з корекцією емоційно-вольових порушень;
- розвиток психічних процесів та просторових уявлень;
- розширення словникового запасу;
- формування самосвідомості особистості.

Зміст:

Програмовий матеріал розподіляється таким чином, що дозволяє на доступному рівні максимально охопити коло явищ, з яким дитина з порушенням опорно-рухового апарату зустрічається у повсякденному житті.

У різних вікових групах змінюється характер вивчення матеріалу: розширюється коло знань відповідно до предмету або явища дійсності; якісно змінюється рівень пізнання навколишньої дійсності, оскільки у дітей розвиваються пізнавальні інтереси та здібності; розвиток спілкування і діяльності зумовлює використання нових методів і прийомів.

Так, наприклад, знайомство з овочами починається з першого року навчання і продовжується на наступних роках в різних темах: «Овочі», «Кухня», «Магазин», «Продукти харчування», «Город», «Збір врожаю». На перших заняттях педагог знайомить з кількома овочами, що входять у перелік таких, які діти бачать вдома, їх формою, кольором, величиною. З цією метою використовуються корекційні завдання на розвиток оптико-просторових уявлень, первинні класифікацію та узагальнення. Ці знання закріплюються в темі «Кухня», доповнюючи 1-2 предметами та їх характеристиками. Завдання з розвитку зорово-просторових уявлень доповнюються завданнями на розвиток тактильних відчуттів. На другому році навчання кількість овочів для вивчення збільшується до 5-6, а також додаються завдання на розрізнення їх за смаком. На третьому році навчання діти знайомляться з поняттям «город» та пов'язаним з ним процесом вирощування овочів. На цьому етапі вводиться диференціація овочів та фруктів за різними ознаками. Вивчення тем «Магазин» і «Продукти харчування» на четвертому році навчання сприяють формуванню чітких та повних уявлень про овочі на основі використання завдань з розвитку мислення, порівняння не лише окремих предметів, а й самих понять «овочі-фрукти». Одночасно діти закріплюють розуміння цих понять, працюючи з картинками, сюжетними картинками, художніми творами тощо.

Важлива роль у роботі з дітьми належить спостереженню у природі. Завдяки цьому методу діти пізнають природу, отримують позитивні емоції у спілкуванні з нею, навчаються орієнтуватися в основних факторах її забруднення, з повагою ставитися до тих, хто охороняє навколишнє середовище.

Педагогічне спілкування вихователя з дітьми у процесі спостереження носить пізнавальний характер: вихователь ставить чіткі та конкретні запитання, які залучають дітей до пошуку потрібної інформації, вислуховує їх відповіді, доброзичливо реагує на кожне їх повідомлення. Доцільним прийомом роботи є екологічна стежина, складена відповідно до умов території закладу чи прилеглої території.

На другому році навчання забезпечується первинна соціально-трудова адаптація дітей з порушеннями опорно-рухового апарату: вони навчаються доглядати, мити, готувати або виконувати інші практичні дії з предметами, що вивчаються. Наприклад, у процесі вивчення теми «Одяг», діти складають свій одяг, одягають ляльок тощо; на занятті з теми «Посуд» - накривають на стіл, миють посуд, витирають його тощо. Педагог допомагає дітям зорієнтуватися у схемі власного тіла, у приміщенні, на подвір'ї, на вулиці тощо.

Зусилля педагога в цей час зосереджуються на усвідомленні дітьми об'єктів сприймання, зв'язку сприймання зі словом, формуванні первинних узагальнень. Вміння знаходити спільне та відмінне в об'єктах уможливорює розвиток первинної класифікації як основи для подальшого формування понять. Педагог звертає увагу на циклічність окремих явищ, формуючи таким шляхом первинні уявлення про причинно-наслідкові зв'язки.

Враховуючи особливості формування досвіду спілкування у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, педагог організовує заняття на основі поступового переходу від ситуативно-ділового спілкування у провідній предметно-практичній діяльності до позаситуативно-пізнавального спілкування у провідній ігровій діяльності.

Починаючи з молодшого дошкільного віку здійснюється ознайомлення з безпекою життєдіяльності, надання інформації про доступні предмети та явища, які можуть загрожувати життю людини (ядовиті речовини, вогонь, травматизм тощо). З цією метою проводиться робота за розділами: «Пожежна безпека», «Дитина на вулицях міста», «Дитина і природа», «Особиста безпека», «Небезпечні предмети», «Емоції та конфлікти», «Надзвичайні ситуації» тощо. На таких заняттях важливо сформулювати найпростіші алгоритми поведінки у випадках загрози для життя і здоров'я людей, а також створювати відповідні ігрові ситуації з іграшками, практично моделювати ситуації з дітьми, читати твори з відповідним ілюстративним матеріалом, а також активно долучати батьків.

На третьому році навчання пізнавальні інтереси молодших дошкільників створюють потребу в поясненні докільця, а також характеризуються прагненням до розуміння суті речей і явищ. З цією метою спільно з педагогом розглядається призначення об'єктів, визначаються їх суттєві і несуттєві властивості. Таким чином забезпечується перехід від наочних форм мислення до мислення понятійного.

Оволодіння елементарними відношеннями між поняттями починається з розуміння відношень між конкретними та загальним. Так, наприклад, магазин розглядається як один із прикладів закладу торгівлі; одночасно уточнюються знання про інші торгові заклади (кіоск, базар, супермаркет).

На четвертому році навчання процес ознайомлення з навколишнім світом виходить за межі чуттєвого пізнання, проте і надалі навчання будується на близькому та зрозумілому дітям матеріалі з використанням максимальної кількості наочності. Незважаючи на те, що корекційний розвиток передумов логічного мислення дозволяє старшим дошкільникам розуміти деякі причинно-наслідкові зв'язки у природі, педагоги працюють у напрямку первинної адаптації. Інакше кажучи, у центрі корекційно-педагогічної роботи знаходиться формування навичок орієнтування у природі, стереотипів поведінки в різних ситуаціях.

На цьому етапі відбувається перехід від позаситуативно-пізнавального спілкування до позаситуативно-особистісного. Дитина поступово усвідомлює себе як частина цілісного світу; розуміє своє місце у соціумі. Ігрова діяльність вже меншою мірою залежить від наявності атрибутів і все більше сплітається з пізнавальною діяльністю. Таким чином, на кінець четвертого року навчання не тільки формується основа для первинної соціальної інтеграції, але і створюються передумови для навчальної діяльності.

У процесі ознайомлення з навколишнім світом дошкільники з порушеннями опорно-рухового апарату засвоюють елементарні знання й практичні уміння у сфері економічних стосунків. У світі розвитку різноманітної економічної інформації, дітей необхідно вчити елементарно господарювати, виховувати позитивне ставлення до людей різних професій, а також до продуктів їх праці.

Враховуючи недостатність досвіду спілкування та предметно-практичної діяльності як наслідків рухових обмежень, роботу з економічного виховання слід починати зі старшого дошкільного віку. Основні зусилля педагоги спрямовують на ознайомлення зі світом професій, демонструючи працю людини як важливу життєву необхідність. Доцільно надати дошкільникам відомості про: зв'язки різних трудових дій; продукт як результат праці людини; поетапність створення товарів; необхідність бережливого ставлення до них. З цією метою проводяться екскурсії, тематичні заняття, дидактичні ігри (типу «Лото»), а також дидактичні вправи («Як речі до нас прийшли?»), сюжетні ігри, «школа бізнесу» тощо.

Важливим завданням педагогів на усіх етапах навчання розглядається упорядкування знань дитини про себе як члена суспільства. В зазначеній темі інтегруються знання дітей, отримані впродовж опонування усього програмного розділу, закладаються основи світогляду, формується ставлення до праці, освіти, науки, мистецтва, релігії.

Громадянсько-правове виховання доцільно систематизувати за розділами: основи українознавства; правова освіта; морально-етичне

виховання. З основ українознавства важливо познайомити дошкільників з народним фольклорним матеріалом, народною іграшкою, посудом, вишиванкою, національним костюмом, хатнім інтер'єром місцевості тощо. У старшому дошкільному віці доцільно звернутись до народних оберегів, ознайомити з окремими сторінками історії рідного краю, рідним містом (селом), державою та її символами. Правова освіта передбачає розуміння дітьми таких понять як паспорт, опіка, ім'я, піклування про близьких, права та обов'язки дітей тощо. Ознайомлення з правами та обов'язками сприяє формуванню гуманної та законслухняної особистості; знань про себе як громадянина України; визначенню соціального оточення (сім'я, друзі, знайомі – це люди навколо мене), усвідомленню рівноправності різних людей. Основні аспекти морально-етичного виховання охоплюють розуміння різних станів людини та їх причин. Дітям старшого віку слід розповідати про ввічливість, жадібність, вдячність, втому, щедрість, цікавість, провину, нудьгу, турботу, добираючи не лише художній матеріал, а й ілюстрації, приклади з життя самих дітей.

Вцілому, окреслений зміст корекційно-педагогічної роботи узгоджується з новою лінією дошкільної освіти дітей з порушеннями опорно-рухового апарату – емоційним та соціально-особистісним розвитком і спрямований на формування морального усвідомлення людських взаємин, сприймання естетики навколишнього світу, прагнення до неї у побуті, а також оптимістичної життєвої позиції.

Оскільки діти з порушеннями опорно-рухового апарату можуть мати різні інтелектуальні здібності, залежно від наявності та різного характеру органічного ураження головного мозку, обсяг і глибина засвоєних знань про навколишній світ будуть різні. Ця обставина утруднює визначення орієнтовних показників розвитку за роками навчання. Детальніше зміст програми розкривають орієнтовні теми, за якими може здійснюватись планування занять.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- формування уявлень про найближче оточення;
- розвиток мовлення та навичок спілкування;
- формування навичок самообслуговування;
- розвиток дрібної моторики;
- розвиток психічних процесів та просторових уявлень.

Орієнтовні теми:

дитячий садок (няня, вихователь); сім'я (тато, мама, я); одяг, взуття (розуміння різниці: штани, сукня, сорочка, черевики, капці); я сам (частини тіла: тулуб, голова, руки, ноги); культура спілкування (ввічливі слова); особиста гігієна (заохочування потішками); культура поведінки за столом (розуміння того, що добре і що погано); овочі, фрукти (помідор, огірок, картопля, капуста, яблуко, груша, вишня, слива); пори року (літо, осінь, зима, розуміння основних ознак); домашні тварини (пес, кіт, корова, свиня, їх основні частини тіла, звуконаслідування); домашні птахи (курка, півень, гуска, їх основні частини тіла, звуконаслідування); дикі тварини (лисиця, заєць, вовк, ведмідь, їх основні частини тіла, звуконаслідування); машини (розрізнення легкової та вантажної машин за призначенням, знання основних частин); посуд (чашка, тарілка, ложка, каструля, їх призначення, частини); українознавство (мій дім, моя сім'я, рідне слово: потішки, колискові, забавлянки).

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- збагачення уявлень про навколишній світ;
- формування узагальнюючих понять за тематичним циклом;
- розвиток мовлення та навичок спілкування;
- розширення словника словами-назвами предметів, дій, ознак;
- формування навичок самообслуговування;

- розвиток дрібної моторики;
- розвиток психічних процесів та просторових уявлень;
- виховання безпеки поведінки.

Орієнтовні теми:

дитячий садок (няня, вихователь, дефектолог, логопед, музичний керівник, інші працівники, предмети, необхідні їм для роботи); сім'я (бабуся, дідусь, брат, сестра, впізнавання їх на фотографіях, картинках, виховання шанобливого ставлення); одяг, взуття (назви одягу та взуття за сезоном, частини одягу, взуття, догляд, місце зберігання, дитяче та доросле); я сам (частини тіла, їх призначення); культура спілкування (вміння прощатися і вітатися, ввічливі слова); культура зовнішнього вигляду (особиста гігієна); культура поведінки за столом; екологічна культура; овочі, фрукти (розширення кількості назв, впізнання їх за смаком, розрізнення за ознаками); пори року (зима, весна, літо, осінь, ознаки, одяг по сезону); домашні тварини (розширення кількості назв, частини тіла, догляд людини, користь для людини: корова дає молоко, собака охороняє дім, кішка – ловить мишей; звуконаслідування, впізнавання голосу тварин); домашні птахи (розширення кола назв, частини тіла, догляд людини та користь для людини, звуконаслідування, впізнавання голосів птахів); дикі тварини (розширення кола назв, частини тіла, назви деяких птахів, їх частини тіла, впізнавання та звуконаслідування); машини (легкова, вантажна, автобус, їх частини); посуд (столовий, чайний, його частини, призначення); українознавство (мій дім, моя сім'я, батьки, рідне слово, народна іграшка, страви - загальне поняття, посуд – розглядання, відмінності від повсякденного, вишитий рушник, залички), кухар (одяг, дії, предмети, необхідні для роботи, кухар дитячого садка, мама – кухар); медсестра в дитячому садку (одяг, дії, предмети, необхідні для роботи, кабінет); пральня (одяг, дії, предмети, необхідні для роботи); продавець (одяг, дії, предмети, необхідні для роботи).

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- подальше збагачення уявлень про навколишній світ;
- формування видових та родових узагальнюючих понять, розвиток мовлення та навичок спілкування;
- диференціація предметів за ознаками, призначенням;
- формування навичок самообслуговування та первинної соціально-трудової адаптації;
- розвиток дрібної моторики;
- розвиток психічних процесів та просторових уявлень;
- розширення словника словами-назвами предметів, дій, ознак, якостей;
- формування навичок поведінки в різних ситуаціях з корекцією емоційно-вольових порушень;
- формування елементарних економічних знань;
- виховання безпеки поведінки у процесі користування різними речами;
- формування основ правової освіти.

Орієнтовні теми:

пори року (ознаки, рослинний та тваринний світ у різні пори року, сезонний одяг); сім'я (розповідь про свою сім'ю, обов'язки членів сім'ї, домашня адреса); я сам (емоційні стани: радість - смуток, страх – хоробрість); поведінка та навички спілкування (що я вмію робити сам; ввічливість; жадібність; чи вмію я миритися; друзі); сад – город (розрізнення овочів та фруктів, розширення кола назв, викладання екологічних ланцюжків, вирощування, робота людини в саду та на городі відповідно сезону); домашні тварини і птахи (розширення кола назв; мами і дитинчата; місце проживання: сарай, курник, пташник тощо; особливості будови тіла; харчування тварин та птахів; догляд людиною; користь); дикі тварини та птахи (розширення кола назв, мами і дитинчата, впізнавання за голосом тварин та птахів, особливості будови тіла, харчування, поведінка відповідно сезону, житло тварин та птахів); ліс (поняття про рослинний і тваринний світ, відмінність від парку, саду, городу); магазин (професії та дії людей, види магазинів); перукар

(предмети, необхідні для роботи, дії перукаря); лікар (лікар та медсестра у дитячому садку та поліклініці, деякі професії лікарів, інструменти, необхідні для роботи); письменники (Н. Забіла, А. Барто, Т. Шевченко, робота з дитячою книжною); сільське господарство (вирощування овочів та фруктів, розведення худоби та птиці); матеріали та інструменти (які необхідні людям різних професій, матеріали, з яких виготовлені); транспорт (наземний, повітряний, водний); українознавство (народні страви: вареники, хліб, сало, борщ, кисіль, узвар; рослини – обереги (в т.ч. для віночка); хатній інтер'єр (посуд, вишиванки, меблі); українське подвір'я; моя вулиця; моє місто; моя країна.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- формування узагальнених уявлень про навколишній світ;
- формування первинних узагальнень та класифікації;
- розвиток мовлення та навичок спілкування;
- активізація словника;
- розвиток дрібної моторики;
- розвиток психічних процесів та просторових уявлень;
- формування навичок поведінки в різних ситуаціях з корекцією емоційно-вольових порушень,
- навчання правилам користування з предметами побуту;
- формування основ правової освіти.

Орієнтовні теми:

пори року (ознаки, рослинний та тваринний світ у різні пори року); сім'я (родове дерево, інші родичі, родові відношення: хто, кому, ким доводиться); квартира (техніка, що допомагає людині по господарству, ТБ); я сам (емоційні стани: сум, образа, співчуття); поведінка: вдячність, інтерес, щедрість, любов, провина, гордість; спілкування; позитивне ставлення до себе і однолітків; піклування про себе і близьких; сад – город (збір врожаю в

садах та на городах, на полях, як прийшов до нас хліб; екологічні ланцюжки); домашні тварини і птахи, ферма (назви дорослих і дитинчат, екологічні ланцюжки, назви професій людей, що доглядають за ними); дикі тварини, птахи та комахи (зимуючі, перелітні, викладання екологічних ланцюжків, назви дорослих та дитинчат тварин, назви основних комах); ліс (як середовище існування рослин, тварин, комах, птахів); магазини (супермаркет); економічне виховання: взаємозв'язок різних професій; гроші та їх використання); перукарня (культура обслуговування); лікарня (швидка допомога, виклик, назви лікарських спеціальностей, культура спілкування); бібліотека; письменники (Т. Шевченко, К. Перелісна, інші письменники для дітей; як книга до нас дійшла, збереження книг, правила користування, робота бібліотекаря); армія (уявлення про військову службу, роди військ); пошта (як лист прийшов; професії працівників пошти; домашня адреса); цирк; зоопарк (дикі тварини, що живуть не лише у лісі; догляд; проживання; харчування; працівники зоопарку); школа (клас, шкільне приладдя, учитель); водойми та їх мешканці (види вайм, деякі рослини, тварини, риби, комахи, екологічні ланцюжки); матеріали та інструменти, з якими працюють люди різних професій; будівельники (професії на будівництві, назви техніки, що допомагає людині; як дім виростає; елементарні економічні знання); транспорт (види транспорту: наземний, повітряний, водний, підземний, залізнично-дорожній; регулювання на дорозі; пішохідно-дорожній рух; поведінка у транспорті, на зупинці); українознавство (народні страви, народні обереги, хатній інтер'єр, українське подвір'я, костюм, народні майстри, моя вулиця, моє місто, моя країна, символіка, столиця, історичні події, героїчне минуле народу); космос (сонце та зорі, земля, супутники, планети), ательє (назви професій, дії людей, ремонт одягу та взуття, економічне виховання).

Сенсорний розвиток

Необхідність корекційного спрямування роботи за розділом зумовлена затримкою та порушеннями формування процесів сприймання у дітей з

порушеннями опорно-рухового апарату, пов'язаних з органічним ураженням мозку, руховими обмеженнями, порушеннями зорового, слухового і, насамперед, рухово-кінестетичного аналізаторів. Рухова недостатність різного ступеню обмежує предметно-маніпулятивну діяльність таких дітей, утруднює сприймання предметів на дотик. Поєднання цих порушень з недорозвитком зорово-моторної координації перешкоджає формуванню повноцінного предметного сприймання і пізнавальної діяльності. Чуттєве пізнання з перших місяців життя дитини затримується у розвитку, що викликає надалі обмеження практичного досвіду і труднощі формування вищих психічних функцій.

До основних **завдань** сенсорного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату слід віднести:

- розвиток усіх видів сприймання (зорового, слухового, дотикового і кінестетичного (рухового));
- формування сенсорних еталонів кольору, форми, величини, часу, простору, а також м'язово - суглобового відчуття;
- формування повноцінних уявлень про навколишній світ;
- розвиток сенсорної культури дитини;
- розвиток вищих психічних функцій (уваги, мислення, пам'яті) та корекція їх порушень;
- розвиток мовлення, перенесення отриманих знань на словесний рівень, збагачення словника дитини відповідною лексикою.

У роботі з сенсорного виховання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату виділяють декілька розділів:

Розвиток зорового сприймання та корекція його порушень:

- формування уявлень про колір предметів;
- формування уявлень про форму предметів;
- формування уявлень про величину предметів;
- формування та корекція просторових уявлень;
- формування часових уявлень.

Розвиток і корекція дотикового сприймання.

Розвиток і корекція слухового сприймання.

Педагогам важливо пам'ятати, що, пов'язані з руховою недостатністю, порушення моторного апарату ока, недорозвинення статокінетичних рефлексів, ускладнюють розвиток зорового сприймання. Рухові порушення перешкоджають формуванню зорово–моторної координації, затримують розвиток вищих психічних функцій, особливо просторового сприймання. З метою корекції таких порушень необхідно включати завдання і вправи на тренування функцій м'язів ока, плавного простежування, розширення поля зору.

Під час проведення спеціальних занять з дітьми з розвитку сприймання необхідно мати на увазі, що сприймання формується у процесі усвідомлених дій з предметами.

У процесі розвитку зорового сприймання робота починається з навчання виділяти з навколишньої обстановки ідентичні предмети. Необхідно сформувати у дитини здатність фіксувати увагу спочатку на однакових предметах, а згодом на однакових картинках.

Зміст

Ранній вік (2 рік життя)

Розвиток зорового сприймання

Збагачуємо дітей різноманітними сенсорними враженнями. Спонукаємо до виконання дій, спрямованих на удосконалення сприймання: розбирання і складання кубів-вкладишів, пірамід, матрьошок; проштовхування предметів у відповідні отвори кубів, коробок; добирання до коробок різної форми і розміру кришок тощо.

Пропонуємо виконання завдань за наслідуванням, зразком і словесною вказівкою.

Навчаємо відбирати і групувати предметні картинки за тотожністю (знайди такий же, добери пару) та за однією із сенсорних ознак (величиною, формою, кольором).

Розвиток слухового сприймання

Навчаємо розрізняти на слух голоси свійських тварин і птахів, наслідувати їх звучання.

Розвиток дотикового сприймання

Навчаємо розрізненню на дотик: м'яке - тверде, холодне – гаряче.

Орієнтування в часі

Формуємо уявлення про контрасті частини доби (день – ніч).

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Розвиток зорового сприймання

Колір

Знайомимо дітей з 4 основними кольорами. Вчимо розрізняти, виділяти, називати, знаходити відповідний колір за словесною вказівкою.

Закріплюємо знання назв основних кольорів, вчимо здійснювати вибір кольору за зразком, виконувати чергування кольорів за зразком.

Форма

Знайомимо дітей з об'ємними геометричними формами: куля, куб та площинними: квадрат, круг, трикутник. Навчаємо досліджувати форми предметів за допомогою дотиково-рухового та зорового способів.

Величина

Вчимо розрізняти предмети за розміром (великий—маленький).

Орієнтування у просторі

Вчимо розуміти поняття (вгору – вниз, вперед – назад).

Вчимо лінійно розташовувати однорідні предмети, чергуючи їх за кольором, формою, величиною.

Вчимо складати картинку з двох частин.

Орієнтування в часі

Формуємо уявлення про частини доби: ранок, день, вечір, ніч.

Розвиток дотикового сприймання

Вчимо на дотик розрізняти і знаходити геометричні фігури: кулю, куб; визначати на дотик м'який – твердий, гладкий – шорухуватий предмет.

Розвиток слухового сприймання.

Вчимо розрізняти за звучанням музичні інструменти (брязкальце, барабан, дудка).

Вчимо розрізняти тихе і голосне звучання музичних інструментів, говорити тихо і голосно.

Розвиток смакових відчуттів та сприйняття ароматів.

Вчимо розрізняти на смак солодке, солоне, кисле; розрізняти приємні і неприємні аромати.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Розвиток зорового сприймання

Колір

Вчимо дітей розрізняти і називати 8 основних кольорів; групувати предмети за кольором.

Вчимо дітей розрізняти і називати основні кольори спектру. Продовжуємо вчити розрізняти основні кольори, закріплюємо знання назв основних кольорів, вчимо здійснювати вибір кольору за зразком, виконувати чергування кольорів за зразком.

Форма

Вправляємо в розрізненні і називанні предметів круглої, квадратної і трикутної форми. Ознайомлюємо з прямокутником. Навчаємо розрізняти і називати площинні геометричні фігури: прямокутник, квадрат, трикутник, круг та об'ємні: куля, циліндр. Вправляємо дітей в обстеженні форми предметів за допомогою дотиково-рухового та зорового способів.

Величина

Вправляємо дітей у порівнянні предметів за величиною.

Формуємо уявлення про поняття довжина, ширина, висота, товщина. Навчаємо дітей порівнювати предмети за довжиною, широтою, висотою, товщиною шляхом прикладання один до одного.

Орієнтування у просторі

Навчаємо розуміти поняття вперед – назад, вгору – вниз, позаду – попереду, праворуч – ліворуч, далеко – близько, між, на, під.

Продовжуємо вчити визначати напрям від себе, вперед – назад, вгору – вниз, праворуч – ліворуч. Навчаємо позначати словами розміщення того чи іншого предмета стосовно себе (вгорі – стеля, внизу – килим, підлога, попереду – стіл, позаду – стілець, ліворуч – вікно, праворуч – двері).

Навчаємо дітей рухатися в заданому напрямі (вперед – назад, праворуч – ліворуч, вгору – вниз).

Розвиваємо вміння складати картинку з 4 і більше частин.

Орієнтування в часі

Навчаємо розрізняти поняття: вчора, сьогодні, завтра, правильно користуватись цими словами.

Розкриваємо на конкретних прикладах поняття «швидко», «повільно».

Уточнюємо уявлення дітей про частини доби: день, ніч, ранок, вечір.

Розвиток дотикового сприймання

Навчаємо на дотик розрізняти і знаходити об'ємні геометричні фігури кулю, куб; та площинні геометричні фігури квадрат, круг, трикутник, прямокутник; визначати на дотик м'який – твердий, гладкий – шорохуватий; холодне – тепле;

Знайомимо з матеріалами: папір, дерево, тканина, хутро; Вчимо розрізняти їх на дотик.

Розвиток слухового сприймання.

Вчимо розрізняти за звучанням музичні інструменти (брязкальце, барабан, дудка, та інші);

Вчимо розрізняти тихе і голосне звучання слів та музичних інструментів, говорити тихо і голосно.

Навчаємо дітей розрізняти звуки за висотою, відтворювати голосом високі і низькі звуки, наслідуючи різноманітних тварин (гуска – гусенята, коза – козенята); передавати голосом тихе і голосне звучання слів.

Розвиток смакових відчуттів та сприйняття ароматів.

Вчимо розрізняти на смак солодке, солоне, кисле, гірке (цукерка солодка, яблуко солодке, смачне, лимон – кислий, цибуля – гірка), впізнавати на смак продукти харчування (хліб, печиво, цукерка, яблуко, слива тощо).

Удосконалюємо вміння розрізняти приємні і неприємні аромати; впізнавати за запахом хліб, яблуко, лимон, парфуми.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Розвиток зорового сприймання

Колір

Вчимо дітей розрізняти і називати основні кольори спектру; розширюємо уявлення про кольорову гаму, відтінки кольорів; знайомимо з холодними та теплими кольорами. Продовжуємо вправляти дітей в умінні групувати предмети за кольором.

Форма

Вчимо розрізняти і називати овал і круг. Вправляємо в розрізненні і називанні площинних геометричних фігур (квадрат, круг, трикутник, прямокутник) та об'ємних геометричних тіл (куля, циліндр, конус), продовжуємо вчити обстежувати геометричні фігури за допомогою дотиково-рухового та зорового способів.

Даємо дітям уявлення про чотирикутник і його ознаки (чотири кути, чотири сторони на прикладі різних видів чотирикутників).

Вчимо помічати геометричну форму у предметах (м'яч, кавун схожі на кулю, стіна, вікно, листівка – на прямокутник, морква, піраміда - на конус, склянка - на циліндр тощо).

Величина

Вчимо дітей за допомогою умовної мірки визначати величину (довжину, ширину, висоту) предметів і об'єм рідких та сипучих речовин.

Закріплюємо уміння розкладати предмети в порядку зростання або спадання величин (ширини, висоти, товщини).

Вчимо розуміти, що великі за розміром предмети можуть бути легкими, а маленькі – важкими (велика повітряна кулька, або м'яч і невелика залізна кулька).

Просторові уявлення

Закріплюємо і поглиблюємо просторові уявлення (праворуч, ліворуч, угорі, внизу, спереду, позаду, далеко, близько, під, над; визначаємо зміни в розміщенні предметів.

Навчаємо називати розміщення того чи іншого предмета відносно іншого (праворуч від ведмедика лялька, ліворуч від ведмедика котик).

Вчимо дітей орієнтуватись у визначеному напрямі, з'ясовувати місцеперебування за заданою умовою (стань так, щоб зліва була лялька, а спереду машина).

Вчимо орієнтуватись на аркуші паперу (розкладання геометричних фігур за заданим напрямом), орієнтуватись на аркуші паперу в клітинку. Вчимо бачити клітинки, знаходити, обводити, розфарбовувати клітинки в заданому напрямку.

Розвиваємо уміння складати з частин ціле: картинки з кубиків, розрізні картинки (8 і більше частин), пазли.

Розвиваємо диференційоване зорове сприймання (аналіз контурних, перевернених, перекреслених та недомальованих зображень).

Орієнтування в часі

Закріплюємо і поглиблюємо часові уявлення: день, ніч, ранок, вечір, вчора, сьогодні, завтра.

Вчимо дітей послідовно називати дні тижня, місяці, пори року.

Навчаємо визначати, який день тижня був вчора, який сьогодні, який буде завтра.

Розвиток дотикового сприймання

Вчимо на дотик розрізняти і знаходити об'ємні геометричні фігури: кулю, куб; та площинні геометричні фігури: квадрат, круг, трикутник, прямокутник; визначати на дотик м'який – твердий, гладкий – шорохуватий, колючий; важкий – легкий; холодний – теплий; сухий – мокрий.

Знайомимо з матеріалами: папір, дерево, тканина, хутро, залізо; Вчимо розрізняти їх на дотик.

Розвиток слухового сприймання.

Вчимо розрізняти за звучанням музичні інструменти (дзвіночок, барабан, бубон, сопілка, тощо).

Вчимо розрізняти тихе і голосне звучання слів та музичних інструментів, говорити тихо і голосно.

Вчимо дітей розрізняти звуки за висотою, відтворювати голосом високі і низькі звуки, наслідуючи різноманітних тварин (гуска – гусенята, коза – козенята); передавати голосом тихе і голосне звучання слів. Вчимо дітей розрізняти мовні і немовні звуки (шум вітру, спів пташок, дзюрчання води, тощо).

Розвиток смакових відчуттів та сприйняття ароматів

Розширюємо і збагачуємо смакові відчуття дітей; продовжуємо навчати розрізняти на смак солодке, солоне, кисле, гірке (яблуко, слива, полуниця, цукерка, печиво - солодкі, смачні; лимон – кислий, цибуля, часник, перець, гірчиця – гіркі), впізнавати на смак продукти харчування, фрукти, овочі.

Навчаємо розрізняти приємні і неприємні аромати; впізнавати за запахом продукти харчування, фрукти, овочі, парфуми, мило, аромати квітів.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Розвиток зорового сприймання

Колір

Продовжуємо вчити дітей розрізняти і називати різні кольори; розширюємо уявлення про кольорову гаму, відтінки кольорів; вчимо з'єднувати кольори,

отримуючи новий колір (жовтий + синій = зелений; червоний + жовтий = помаранчевий; синій + червоний = фіолетовий); навчаємо розрізненню і називанню складних кольорів (сіро-блакитний, жовто-зелений, малиновий). Вчимо викладати візерунки гарно поєднуючи кольори.

Форма

Закріплюємо знання про площинні (квадрат, круг, овал, трикутник, прямокутник) та об'ємні геометричні фігури (куля, куб, циліндр, конус), продовжуємо навчати обстежувати геометричні фігури за допомогою дотиково-рухового та зорового способів.

Вчимо виділяти форму предметів, порівнюючи їх із знайомими фігурами (м'яч, кавун - схожі на кулю; стіна, вікно, листівка – на прямокутник, морква - на конус, склянка - на циліндр тощо). Вчимо порівнювати фігури між собою, знаходити спільне і відмінне за формою.

Величина

Вчимо визначати величину предметів за різними параметрами (висотою, довжиною, шириною, товщиною, вагою). Вчимо розуміти, що вага предмета не залежить від його величини (маленька залізна кулька – важка, а велика повітряна кулька – легка). Вчимо розуміти, що величина предметів відносна, залежить від того, з якими предметами (більшими чи меншими їх порівнювати); продовжуємо вчити вимірювати величину предметів за допомогою умовної мірки.

Просторові уявлення

Вчимо визначати словом положення певного предмета стосовно себе та стосовно інших предметів; орієнтуватись у просторі; визначати своє положення серед інших предметів. Вчимо орієнтуватись на аркуші паперу: знаходити середину, праву, ліву, верхню, нижню сторони, знаходити правий (лівий), верхній (нижній) кути. Навчаємо орієнтуватися у клітинках, виконувати завдання вихователя. Розвиваємо уміння складати ціле з частин (розрізні картинки, мозаїка, пазли, головоломки типу «Склади квадрат» Нікітіна тощо).

Орієнтування в часі

Вчимо дітей одиницям виміру часу – доба, тиждень, місяць, рік. Формуємо знання, що доба триває день та ніч, тиждень – сім діб, місяць – 4 тижні, рік – 12 місяців. Знайомимо з годинником, вчимо визначати час за годинником. Вчимо розрізняти години, хвилини, секунди.

Розвиток дотикового сприймання

Вчимо на дотик визначати з якого матеріалу зроблений предмет (папір, тканина, хутро, шкіра, гума, пластик, скло, залізо, дерево, солома). Вчимо розрізняти на дотик різні види паперу (звичайний папір, картон, наждачний папір, серветки), розрізняти на дотик різні види тканини (бавовна, шовк, вовна, оксамит).

Розвиток слухового сприймання

Вчимо дітей розрізняти мовні і немовні звуки (шум вітру, спів пташок, дзюрчання води, звучання різних музичних інструментів, тощо), впізнавати їх, називати.

Вчимо розрізняти голосне і тихе звучання музичних інструментів та інших звуків. Вчимо володіти силою голосу (говорити голосно, тихо, пошепки).

Розвиток смакових відчуттів та сприйняття ароматів.

Розширюємо і збагачуємо смакові відчуття дітей; навчаємо впізнавати на смак різні види продуктів харчування (цукерки, печиво, хліб, ковбаса, сир, тощо), овочів, фруктів, соків; вчимо описувати смак продуктів.

Вчимо розрізняти аромати їстівних продуктів, парфумів, квітів. Навчаємо впізнавати за запахом продукти харчування, фрукти, овочі, соки; впізнавати за запахом різні види парфумів (2-4 аромати), впізнавати за запахом квіти. Вчимо описувати аромовідчуття.

Оскільки, рекомендований зміст сенсорного розвитку за роками навчання діти з порушеннями опорно-рухового апарату засвоюють у край нерівномірно, в індивідуальному темпі, відповідно до рухових можливостей, наведені орієнтовні показники розвитку слід розглядати як приблизні орієнтири завершального етапу роботи педагогів за розділом.

Орієнтовні показники розвитку:

відбирає предмети вказаного кольору; групує предмети за кольором; у визначенні форми реального предмета правильно добирає відповідну геометричну фігуру; передає реальний колір предметів у продуктивній та ігровій діяльності; будує ряди з відтінків спектру; визначає подібність і відмінність між предметами на основі порівняння за ознакою кольору (огірок – зелений, сніг – білий тощо); знає основні кольори та відтінки; групує предмети за формою; визначає подібність і відмінність між предметами на основі порівняння за ознакою форми (яблуко – кругле, стіл - квадратний); складає геометричні форми з 2-4 частин, а також із заданої кількості паличок; знає назви геометричних фігур і використовує їх у власному мовленні; розрізняє праву і ліву руку, праву і ліву частини тіла і обличчя людини; визначає середину, праву, ліву, верхню і нижню сторони аркуша; відтворює на площині просторові відношення; пояснює з допомогою відповідної лексики розташування одного предмета відносно інших; виконує різні завдання на просторове пересування об'єктів, просторово орієнтує власні дії; діє у межах аркуша паперу; розташовує елементи узору на площині, відштовхуючись від певного об'єкту; використовує у власному мовленні назви частин і сторін тіла та обличчя, назви сторін предметів; знає еталони часу та їх характеристики; вибирає предмети на дотик, правильно співвідносить їх форму і величину; розрізняє на дотик тканини різної фактури; впізнає предмет на основі обведення пальцем; розрізняє поверхні предметів; визначає температуру предметів, використовуючи відповідний словник; розрізняє немовленнєві і мовленнєві звуки, голоси близьких і друзів, звуки домашніх тварин і птахів; розрізняє близьке і далеке звучання музичного інструменту; визначає напрямок у просторі за звучанням без зорового супроводу; відтворює найпростіші ритми; засвоює поняття «голосно - тихо», «високо - низько», «швидко - повільно» та використовує їх у мовленні; розрізняє аромати їстівних продуктів, парфумів, квітів.

Формування елементарних математичних уявлень

З метою розвитку основ логіко-математичного мислення у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, програмовий матеріал з розділу передбачає накопичення конкретних фактів про властивості предметів навколишньої дійсності, формування у дітей здатності виділяти в об'єктах певні ознаки, розвиток операцій порівняння і групування предметів за певними ознаками, накопичення уявлень про кількість, величину, геометричні форми, орієнтування в часі і просторі, операції з множинами тощо.

Формування логіко-математичних уявлень у дошкільників цієї категорії проводиться в залежності від рівня готовності кожної дитини до сприйняття математичних понять. У одних дітей спостерігається механічне запам'ятовування і вербальне відтворення послідовності дій, проте спостерігаються труднощі у практичному виконанні, у інших дітей – навпаки, швидке виконання дій супроводжується повною неспроможністю їх проаналізувати. Тому, в роботі з дошкільниками з порушеннями опорно-рухового апарату необхідно використовувати комбіновані прийоми навчання, а саме: наочно-практичні і словесні; показ і пояснення з одночасним поетапним виконанням. При цьому кожний наступний етап, його завдання і спосіб виконання обговорюється з дітьми, здійснюється пошук вирішення шляхом створення проблемної ситуації з обов'язковою оцінкою кінцевого результату, з аналізом помилок і варіантів їх виправлення.

Виконання навчальних завдань проводиться у наочно-дійовій формі з опорою на безпосередні дії з предметами, множинами предметів, спеціальним корекційно-дидактичним матеріалом.

Розвиток основ математичного мислення у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату пов'язаний з труднощами, особливо, у випадках дитячих церебральних паралічів. Більшість дітей недостатньо засвоюють розрядну будову числа, важко усвідомлюють задачі, плутають цифри, близькі за графічним образом, будують цифровий ряд зправа наліво. Дітям складно

співвідносити число з цифрою і конкретною кількістю предметів, а також уявляти місце знаходження числа у числовому ряду.

У процесі вивчення геометричних фігур значні труднощі виникають у процесі диференціювання багатокутників. Це зумовлене тим, що вимагає сприйняття взаємного розташування сторін багатокутників, а також співвіднесення їх з кількістю кутів. Щоб засвоїти ці поняття, дитині з конструктивною апраксією доводиться замість сприйняття зором фігури в цілому, перераховувати кути, промовляти, сприймати тактильно, тобто компенсувати порушення просторового сприйняття за рахунок вербального мислення і дотикового аналізатора.

Під час ознайомлення дітей з цифрами та геометричними фігурами доцільно використовувати вправи на зразок: викладання цифр і геометричних фігур з довгих і коротких кольорових паличок, сірників; ліплення цифр, фігур із кольорового пластиліну; викладання за допомогою мотузки, кольорової шнурівки, дроту, мозаїки; викладання за допомогою природнього матеріалу (каштанів, жолудів, камінців, мушель); обведення по крапках з подальшим розфарбовуванням; штрихування вертикальними, горизонтальними лініями, з певним нахилом; малювання цифр, фігур гострою паличкою на піску, крейдою на асфальті; знаходження пластмасових цифр, геометричних фігур у піску, кульковому басейні, чарівному мішечку (при цьому закріплювати поняття орієнтації в просторі); обведення трафаретів цифр і геометричних фігур; складання м'яких пазлів (цифри, геометричні фігури); складання картинок з двох частин на знаходження відповідності цифри і кількості намальованих предметів; складання малюнків цифр, геометричних фігур з частин; рахування гудзиків в «чарівному мішечку» на основі тактильних відчуттів; викладання цифр після звукового сигналу (удару в бубон, плескання в долоні, тупання ногою тощо); відгадування назв і форм геометричних фігур в закритій коробці; обведення цифр на пластмасових тренажерах тощо.

Поняття порядкового рахунку у дітей порушеннями опорно-рухового апарату формується з труднощами: дитина називає числівники, проте показати без перерахунку предмет не може.

Великого значення слід надавати формуванню часових і просторових уявлень. Часто дошкільнята не можуть визначити праву і ліву сторону, не орієнтуються у схемі власного тіла, не можуть показати його частини; довго не засвоюють понять «вгорі», «внизу», «справа», «зліва». Важко дається орієнтування на сторінці зошита. Недоліки зорово-моторної координації і просторового орієнтування роблять дітей безпорадними під час засвоєння навичок самообслуговування: вони плутають правий і лівий черевики, не можуть зав'язати самотійно шнурівки. У процесі вивчення напрямків “від себе” труднощі виникають у зв'язку з тим, що діти часто сприймають себе, наче в одній площині: їм важко зрозуміти, що сорочку треба заправляти не тільки спереду (боки і спину вони не сприймають). Часто можна спостерігати труднощі під час орієнтування дітей у приміщенні.

У період підготовки до школи значно розширюється коло завдань з формування математичних уявлень. Особливої уваги тут потребують дошкільники з дитячими церебральними паралічами. Фахівці покликані працювати над: накопиченням конкретних фактів про різні властивості предметів навколишньої дійсності; формування у дітей здатності виділяти в об'єктах суттєві ознаки, розвиток різних операцій порівняння і групування предметів за певною ознакою; накопичення уявлень про кількість, величину і форму предмета; розвиток орієнтування у часі і просторі; утворенням множин, їх співвіднесення із заданим зразком (кількістю); засвоєння елементарного математичного рахунку.

Ускладнення програмного матеріалу здійснюється на основі розширення змісту основних напрямків роботи, формування нових способів математичної дії шляхом удосконалення навичок аналітичних операцій порівняння (застосування прийомів співставлення, протиставлення, накладання, прикладання, вимірювання з допомогою рахунку і спеціальної

або умовної міри), а також шляхом ускладнення наочного матеріалу (використання не тільки реальних предметів та їх заміників, але й зображень, умовних позначень, схем і таблиць).

Завдання навчання і виховання:

- розширювати можливості пізнання дитиною навколишнього світу на основі засвоєння елементарних математичних знань;
- сприяти розвитку самостійної пізнавальної активності;
- удосконалювати різні способи пізнання відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку;
- розвивати пізнавальні процеси за допомогою дидактично-розвивальних ігор та вправ, логічних завдань;
- вчити обґрунтовувати арифметичні дії під час розв'язання задач, прикладів, пояснювати способи виконання завдань;
- формувати розуміння різних видів інструкцій (словесні інструкції, схеми, картки тощо), вміння користуватися ними;
- учити застосовувати набуті знання в уявних ігрових ситуаціях.

З метою виконання поставлених завдань, рекомендується наступна поетапність ознайомлення з математичними поняттями дітей різних вікових груп.

Зміст

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Формування уявлень про число

Вчимо порівнювати дві множини шляхом прикладання, приставляння, накладання.

Ознайомлюємо з утворенням рівності з нерівності шляхом додавання або віднімання одиниці.

Вправляємо у лічбі предметів в межах трьох, розташованих лінійно в ряд, доторкаючись вказівним пальцем до кожного предмета.

Формуємо поняття «підсумкова лічба».

Навчаємо слухати і сприймати числівники у мові.

Вчимо порівнювати множини звуків з множинами предметів, рухів.

Ознайомлення з величиною предметів

Вчимо порівнювати величини предметів (великий-маленький, довгий-короткий, широкий-вузький, однакові за величиною).

Навчаємо використанню прийомів безпосереднього порівняння – накладання, прикладання.

Формуємо вміння позначати результати порівняння словами вище, нижче, високий, низький тощо.

Ознайомлення з формою предметів

Вчимо розрізняти і називати геометричні фігури (куля, куб, круг, квадрат, трикутник), знаходити спільне і відмінне в цих фігурах.

Навчаємо обстеженню геометричних фігур дотиково - руховим і зоровим способом (при обстеженні предмет необхідно тримати в руці, вказівним пальцем провідної руки обводити його по контуру, поглядом слідкувати за рухом руки).

Вчимо порівнювати фігури з предметами, близькими за формою.

Орієнтування у просторі

Вчимо розрізняти просторові напрямки від себе (вгорі-внизу, спереду-ззаду, вправо-вліво).

Формуємо уявлення про дії правої та лівої руки шляхом навчання дітей брати роздатковий матеріал тільки правою рукою, а також розташовувати його зліва направо.

Орієнтування в часі

Ознайомлюємо з частинами доби: ранок, день, вечір, ніч.

Вчимо розуміти і правильно вживати слова, що вказують час дії: було, є, буде.

Орієнтовні показники розвитку:

- уміє обстежувати предмет, називати (показує руками, жестами) його величину;

- знає назви об'ємних (куля, куб) і площинних (круг, квадрат, трикутник) геометричних фігур;
- порівнює контрасні за кількістю множини предметів, позначає їх словами «один-багато», «багато-мало»;
- рахує предмети в межах 3, розташовані лінійно в ряд, вживає словачислівники;
- визначає просторові співвідношення предметів від самого себе;
- порівнює множини шляхом накладання однієї сукупності на іншу.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Ознайомлення з числом і навчання лічби

Ознайомлюємо дітей з числами і цифрами в межах 5.

Вчимо відлічувати меншу кількість елементів від більшої за відомим числом;

Навчаємо порівнювати множини та відповідні їм суміжні числа (3 і 4, 4 і 5).

Вчимо утворювати рівність з нерівності шляхом збільшення або зменшення кількості елементів однієї множини.

Формуємо вміння називати числівники по порядку, зіставляючи кожен числівник лише з одним предметом, розуміти значення остаточного числа; зіставляти останнє, назване під час лічби число, з останнім об'єктом (під час перелічування предметів діти середнього дошкільного віку можуть доторкатися до предмета, або вказувати на нього пальцем, супроводжувати кожен елемент голосним називанням числівників по порядку, робити узагальнюючий жест у вигляді «колового» руху, в кінці лічби обов'язково називати кінцевий результат).

Вправляємо у лічбі множин, що сприймаються дотиково-руховим і слуховим аналізатором.

Ознайомлення з величиною предметів

Поглиблюємо уявлення дітей про величину предметів в цілому (великий-маленький) та за окремими параметрами (високий, довгий, широкий).

Вчимо порівнювати предмети за розміром шляхом накладання, прикладання.

Ознайомлюємо з поняттям «умовна» міра.

Вчимо застосовувати умовну міру для вимірювання висоти, довжини, ширини предметів, об'єму сипких речовин і рідин.

Ознайомлення з формою предметів

Вчимо розрізняти і називати геометричні фігури (прямокутник, циліндр), обстежувати їхню форму, виділяти характерні ознаки.

Навчаємо співвідносити геометричні фігури з предметами навколишньої дійсності.

Формуємо вміння визначати геометричні фігури на дотик, за контуром.

Навчаємо застосовувати прийоми накладання, прикладання, групування, упорядкування.

Орієнтування у просторі

Вчити дітей розрізняти просторові напрямки від себе: вперед, назад, наліво, направо.

Формуємо вміння визначати положення того чи іншого предмета відносно себе (попереду, позаду, ліворуч, праворуч).

Орієнтування в часі

Закріплюємо знання про частини доби: ранок, день, вечір, ніч.

Вчимо оцінювати послідовність дій: було, є, буде, сьогодні, вчора, завтра шляхом використання спостереження, розглядання картин, ілюстрацій, читання, дидактичних ігор та вправ, бесід.

Орієнтовні показники розвитку:

- рахує предмети в межах 5, розуміє поняття «остаточне число»;
- знає місце числа і цифри в числовому ряду;
- розуміє значення кількісного і порядкового рахунку;
- розуміє, що кожне нове число утворюється шляхом додавання одиниці;
- порівнює множини та відповідні суміжні числа в межах 5;
- визначає величину предметів шляхом накладання, прикладання;
- визначає просторове розташування предметів від самого себе;

- систематизує і групує фігури за кольором, розміром, формою, виділяє характерні ознаки.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Операції з множинами. Розвиток лічильної діяльності.

Ознайомлюємо дітей з числами і цифрами в межах 10.

Вчимо лічити предмети, що розташовані лінійно, по колу, хаотично в межах десяти, закріплюємо знання про порядкову і кількісну лічбу.

Ознайомлюємо з кількісним складом чисел першого десятка.

Ознайомлюємо з порядковим значенням чисел, вчимо користуватися порядковими числівниками.

Вчимо ділити цілий предмет або множини на кілька рівних частин.

Вчимо розв'язувати нескладні арифметичні задачі і логічні завдання.

Закріплюємо знання про суміжні числа.

Ознайомлення з величиною предметів.

Вчимо порівнювати предмети однакові і різні за товщиною, шириною, довжиною, висотою, класифікувати предмети за визначеними параметрами.

Вчимо використовувати різні прийоми безпосереднього і опосередкованого порівняння: накладання і прикладання.

Ознайомлюємо дітей з основною одиницею вимірювання – масою.

Ознайомлення з формою предметів

Ознайомлюємо дітей з геометричними фігурами: овалом, чотирикутником.

Вчимо обстежувати форму геометричних фігур, виділяти характерні особливості, знаходити подібність і відмінність.

Вчимо визначати форму предметів, порівнюючи їх з геометричними фігурами як з еталонами.

Вчимо порівнювати предмети шляхом накладання, прикладання, за допомогою умовної мірки.

Орієнтування у просторі

Вчимо розрізняти просторові відношення, визначати положення свого тіла відносно навколишніх предметів;

Навчаємо орієнтуватися від будь-якого предмета.

Навчаємо орієнтуватися за схемою, планом.

Навчаємо орієнтуватися у просторовому розташованні на площині (на столі, в зошиті тощо).

Орієнтування в часі

Вчимо дітей розрізняти і визначати частини доби: ранок, день, вечір, ніч.

Ознайомлюємо з днями тижня, їх назвами та послідовністю.

Формуємо уявлення про пори року (сезони): зима, весна, літо, осінь, основні відмінні ознаки та послідовність сезонів.

Ознайомлюємо дітей з різними видами годинників та календарів.

Вчимо диференціювати та правильно вживати часові поняття: вчора, сьогодні, завтра, швидко, повільно, на світанку, опівдні тощо.

Орієнтовні показники розвитку:

- рахує в межах 10 предмети, що розташовані лінійно, по колу, на площині та у просторі;
- розрізняє і називає цифри (0, 1 – 9);
- розпізнає геометричні фігури (овал, чотирикутник), виділяє характерні особливості, знаходять спільне та відмінне;
- класифікує предмети за величиною;
- розуміє поняття просторових відношень;
- має уявлення про пори року (сезони), частини доби (ранок, вечір, день, ніч);
- ділить цілий предмет на кілька рівних частин;
- розв'язує нескладні арифметичні задачі;
- визначає суміжні числа у числовому ряду.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Удосконалення лічильної діяльності

Удосконалюємо вміння дітей лічити предмети в межах 10 в прямому і зворотньому порядку, кількісними і порядковими числівниками.

Продовжуємо вчити лічити предмети, що розташовані лінійно, по колу, в різних напрямках (зверху вниз, знизу вверху, зліва направо, справа наліво тощо), не пропустивши при цьому жодного предмета і не рахуючи один і той же предмет двічі.

Формуємо уявлення про послідовність розташування чисел натурального ряду в межах десяти.

Закріплюємо знання про суміжні числа, вводимо в активний словник терміни «наступне» і «попереднє» число.

Ознайомлюємо зі складом числа з двох менших.

Вчимо розв'язувати нескладні арифметичні задачі і логічні завдання, вводимо поняття «задача», ознайомлюємо з арифметичними діями «додавання» і «віднімання» та арифметичними знаками (=, +, -).

Ознайомлення з величиною предметів

Продовжуємо вчити дітей вимірювати за допомогою умовної мірки, ознайомлюємо з сантиметровою лінійкою.

Знайомимо з основними одиницями вимірювання «метр», «сантиметр», «кілограм», «літр».

Удосконалюємо знання про те, що об'єм вимірюють літром, масу – кілограмом, довжину - лінійкою, метром.

Ознайомлення з формою предметів

Продовжуємо роботу над ознайомленням з геометричними фігурами: чотирикутником, багатокутником; вчимо більш розгорнуто обстежувати їх, виділяти характерні особливості форми (сторони, вершини, кути).

Навчаємо використанню прийомів накладання, прикладання, обведення по контуру, заштриховування, вимірювання.

Ознайомлюємо із зошитом у клітинку, вчимо орієнтуватися у ньому.

Орієнтування у просторі

Вчимо дитину вільно орієнтуватися у приміщенні, у найближчому оточенні.

Закріплюємо з дітьми поняття просторових відношень: поряд, навколо, спереду, серед, посередині, вгорі, внизу.

Вчимо визначати положення певного предмета відносно себе та іншого предмета.

Вчимо орієнтуватися на аркуші паперу.

Продовжуємо вчити орієнтуватися за схемою, визначати і змінювати напрям руху залежно від схематичного або словесного позначення.

Орієнтування в часі

Повторюємо, уточнюємо та закріплюємо знання, здобуті дітьми на попередніх етапах навчання.

Закріплюємо знання про назви днів тижня, їх послідовність; назви 12 місяців, їх послідовність; пори року.

Ознайомлюємо з елементарними уявленнями про тривалість години, хвилини, секунди.

Орієнтовні показники розвитку:

- рахує предмети за участю різних аналізаторів в межах 10 в прямому і зворотньому порядку, кількісними і порядковими числівниками;
- називає і розрізняє цифри від 1 до 9 та нуль;
- розпізнає геометричні фігури на малюнках, у навколишніх предметах;
- вимірює предмети за допомогою умовної мірки, будує відрізки заданої величини;
- розв'язує нескладні арифметичні задачі і логічні завдання;
- складає і обчислює приклади на додавання та віднімання способом перелічування суми чи остачі;
- орієнтується у просторі відносно себе, об'єктів; визначає положення предметів відносно один одного.

Конструювання

Конструювання – надзвичайно важливий вид діяльності, у процесі якого дошкільники оволодівають навичками моделювання предметного простору. Серед дітей з порушеннями опорно-рухового апарату найбільші труднощі у конструктивній діяльності відчувають дошкільники з дитячими церебральними паралічами, що пов'язано з порушеннями просторового сприймання. Діти припускаються помилок у виконанні будівель з кубиків або паличок, не можуть правильно зібрати розрізні картинки. У процесі копіювання асиметричної фігури з паличок роблять її зображення дзеркальним.

Враховуючи особливості дітей, навчання доцільно розпочинати з конструювання за зразком, складеним з частин, і тільки після цього переходити до конструювання за нерозчленованим зразком. На початковому етапі фахівці знайомлять дитину з будівельним матеріалом, навчають її простим конструктивним діям, користуючись деталями однакової величини і форми, навчають обстеженню зразка і деталей будівлі, словесному позначенню просторових відношень предметів («поряд», «на », «над», «біля», «під» тощо). Перехід до «конструювання за нерозчленованим зразком» передбачає навчання дітей розгляданню зразків, ефективним способом конструювання з використанням розгорнутих дій з деталями (прикладанням їх до зразків); вчать користуватися просторовими і метричними ознаками предметів у процесі конструювання; складати геометричні фігури, враховуючи форму і величину деталей; збагачують словниковий запас дитини спеціальною просторовою термінологією («квадрат», «прямокутник», «ромб»). В залежності від індивідуальних можливостей дитини, педагог визначає тривалість етапу та переходить до наступного – конструювання за зразками-малюнками. Для такої роботи педагоги готують набори малюнків з об'ємним і умовним зображенням будівель.

Вільне конструювання можна пропонувати дитині тільки за умови самостійного використання засвоєних нею прийомів обстеження і виконання

будівель. За таких обставин урізноманітнюються завдання, зокрема, додається конструювання за задумом.

Робота з розвитку конструктивної діяльності дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату проводиться як вчителем-дефектологом, так і вихователем. На заняттях учитель-дефектолог працює над ознайомленням дітей з будівельним матеріалом, навчанням прийомам конструювання, удосконаленням навичок просторової орієнтації тощо. Вихователь закріплює набуті знання та вміння в будівельних іграх, а також проводить ігри з розрізними картинками та кубиками, з мозаїкою, з паличками, з піском та збірно-розбірними іграшками.

У роботі педагоги використовують різні прийоми, серед яких ефективності набувають: спостереження дітей за діями дорослого; наслідування дій дорослого; конструювання за зразком, малюнком, схемою, умовою, уявою, ілюстрацією, а також моделювання кімнати та непередметне конструювання.

Враховуючи особливості дітей, педагоги достатньої уваги повинні надавати непередметному конструюванню, за якого діти відтворюють поєднання фігур, пересування однієї фігури та одночасне пересування двох фігур. Виконуючи такі завдання за наслідуванням, зразком та словесною інструкцією, діти тренуються розташовувати фігури у просторі.

На занятті, перш ніж розпочати будівлю, вчитель-дефектолог вивчає з дітьми готову конструкцію (знайомить з її призначенням, називає та виділяє деталі у послідовності, за якою відбуватиметься конструювання, визначає форму, просторове розташування, відбирає з конструктора потрібні деталі). До початку виконання завдання, педагог з відповідних геометричних форм викладає схеми майбутніх будівель. На основі використання самостійно складених схем, діти будують об'ємні конструкції. Аналогічно проводиться заняття з конструювання за малюнком, зразком.

Робота зі збірно-розбірними іграшками передбачає використання розібраної на частини іграшки (деталі прикріплюються з допомогою шнурків,

гудзиків, липучок тощо), а також її предметного зображення такого ж кольору (розрізаного на такі ж частини аналогічного та чорного кольору (силует)). Діти спочатку вчать збирати площинне зображення, а потім – об’ємне, для кожної іграшки окремо. Пізніше малюкам пропонують з купи деталей (як об’ємних, так і площинних: кольорових або чорних) відбирати необхідні і конструювати з них. Аналогічно проводяться ігри з розрізними кубиками.

Допоможуть орієнтуватися у просторі та користуватися схемою дидактичні ігри «Моделювання кімнати». Дошкільнята виконують завдання на розсташування меблів за наслідуванням, зразком, перестановка меблів за зразком та інструкцією, бажанням, планом-схемою.

Працюючи з мозаїкою, дошкільнята вчать її сортувати, працювати за схемою.

Оскільки, засвоєння дошкільниками з порушеннями опорно-рухового апарату конструктивної діяльності тривалий процес, який залежить від індивідуальних особливостей дітей, а також їх підготовленості, у практичній роботі педагог, насамперед, керується викладеною поетапністю навчання конструюванню, а також наступним приблизним розподілом матеріалу за віковими групами.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- формувати у дітей позитивне ставлення та інтерес до процесу конструювання, а також ігор з будівельним матеріалом;
- знайомити дітей з будівельним матеріалом;
- навчати простим конструктивним діям з використанням деталей однакової величини і форми;
- навчати планомірному обстеженню зразків і деталей будівель;
- навчати словесному визначенню просторових відношень між предметами.

Зміст:

спостереження за будівництвом дорослого; непередметне конструювання; конструювання башти (з 3-5 кубиків різного кольору); доріжки і огорожа з різнокольорових цеглинок; диван з однакових за величиною блоків, інші меблі; ворота; автобус, вантажівка; конструювання гаража; будинок; драбина; гірки; ігри з паличками; збірно-розбірні іграшки; ігри з піском.

Орієнтовні показники розвитку:

- позитивно ставиться до процесу і результатів конструювання;
- створює прості будівлі з конструктивного матеріалу;
- обстежує зразки і деталі будівель;
- словесно визначає просторові відношення між предметами;
- обіграє виготовлені будівлі.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- продовжувати формувати інтерес та потребу в конструктивній діяльності;
- розширювати знання дітей про будівельний матеріал;
- вдосконалювати конструктивні дії з будівельним матеріалом;
- вдосконалювати вміння планомірного обстеження зразків і деталей будівель;
- навчати виконанню розгорнутих дій з предметами (прикладання);
- збагачувати словниковий запас дітей спеціальною просторовою термінологією;
- переносити отримані знання у будівельні ігри;
- формувати вміння доводити розпочату роботу до кінця;
- виховувати інтерес до конструювання в колективі однолітків.

Зміст:

непредметне конструювання; меблі з перебудовою за величиною; будинок, гараж; збірна іграшка; збірні кубики; ігри з паличками; гірки, будинок, паркан з піску; ігри з крупною мозаїкою; складання геометричних фігур, враховуючи форму і величину деталей; конструювання об'ємних будівель з опорою на зразок з деталей однакової величини і форми (колодязь, двох-, трьохповерхові будинки); конструювання плоских моделей з деталей однакової величини і форми (квадрат, трикутник, ромб, розрізані на декілька однакових частин).

Орієнтовні показники розвитку:

- виявляє інтерес до процесу і результатів конструювання;
- складає геометричні фігури з урахуванням форми і величини деталей;
- словесно визначає просторові відношення між предметами;
- виконує об'ємні будівлі з опорою на зразок з деталей однакової величини і форми;
- виконує плоскі моделі з опорою на зразок з деталей однакової величини і форми;
- обіграє виготовлені будівлі.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- продовжувати формувати інтерес до конструктивної діяльності, заохочувати ініціативу дитини на заняттях та у вільний час;
- продовжувати розширювати знання про будівельний матеріал;
- навчати виконанню конструкцій за зразком-рисунок;
- вчити дітей виконувати будівлі за плоским зразком;
- навчання використанню просторових і метричних ознак предметів;

- розширювати словниковий запас дітей, пов'язаний з оволодінням конструктивною діяльністю та знанням просторової термінології;
- підтримувати намагання дитини доводити розпочату роботу до кінця;
- сприяти формуванню вміння використовувати будівлю в ігровій діяльності;
- продовжувати виховувати інтерес до колективного конструювання.

Зміст:

непредметне конструювання; моделювання кімнати; меблі, магазин, трамвай, гараж, міст, літак, будинок; збірні кубики; ігри з середньою мозаїкою; дім, корабель, будинок з піску; ігри з паличками; збірна іграшка; конструювання об'ємних будівель з деталей різної форми і величини; конструювання плоских моделей з деталей різної величини і форми (геометричні фігури, розрізані на частини, різні за формою і величиною).

Орієнтовні показники розвитку:

- виявляє інтерес до процесу і результатів конструювання;
- урізноманітнює будівлі з конструктивного матеріалу;
- складає геометричні фігури з урахуванням форми і величини деталей;
- словесно визначає просторові відношення між предметами;
- виконує об'ємні будівлі з опорою на зразок з використанням деталей різної величини і форми;
- виконує плоскі моделі з опорою на зразок з використанням деталей різної величини і форми;
- обіграє виготовлені будівлі.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- продовжувати формувати інтерес до конструктивної діяльності, заохочувати ініціативу дитини на заняттях та у вільний час;
- продовжувати розширювати знання про будівельний матеріал;
- виконувати будівлі за зразком;
- створювати умови для конструювання дітей за задумом;
- навчання використанню просторових і метричних ознак предметів;
- розширювати словниковий запас дітей, пов'язаний з оволодінням конструктивною діяльністю та знанням просторової термінології;
- підтримувати намагання дитини доводити розпочату роботу до кінця;
- продовжувати виховувати інтерес до колективного конструювання.

Зміст:

непредметне конструювання; магазин, поліклініка, ферма; швидка допомога; магазин; пошта; літак; ракета; корабель; казковий будинок з піску; башти з рідкого піску; збірна іграшка; ігри з паличками; ознайомлення з конструктором; ігри з дрібною мозаїкою; конструювання за зразками-малюнками; конструювання за задумом.

Орієнтовні показники розвитку:

- виявляє інтерес до процесу і результатів конструювання;
- урізноманітнює будівлі з конструктивного матеріалу;
- складає геометричні фігури з урахуванням форми і величини деталей;
- словесно визначає просторові відношення між предметами;
- виконує об'ємні будівлі з опорою на зразок;
- виконує пласкі моделі;
- обіграє виготовлені будівлі;
- конструює за задумом.

Розділ III. Мовленнєвий розвиток

У сучасній системі дошкільної освіти розвиток мовлення розглядають як формування умінь і навичок точного, виразного мовлення, вільного й адекватного використання мовних одиниць, дотримання правил мовленнєвого етикету. Чим краще розвинене мовлення, тим успішніше дитина складає розповіді, запам'ятовує нові слова, звороти, вірші, казки, передає зміст побаченого й почутого, оволодіває новими знаннями, – мова є «операційним» засобом засвоєння будь-яких знань. Діти з нормальним розвитком оволодівають цими ознаками протягом дошкільного віку.

Система занять з розвитку мовлення ґрунтується на психологічних закономірностях засвоєння мовлення в онтогенезі як засобу спілкування. Оволодіння мовленням передбачає сформованість у дитини таких передумов:

1) здатність управляти м'язами мовленнєвого апарату, координувати мовленнєво-рухові та слухові відчуття, що обумовлено взаємодією провідних аналізаторів;

2) здатність розуміти лексичні та граматичні мовленнєві значення різного ступеня узагальнення;

3) здатність розрізняти відтінки лексичних, граматичних, фонетичних значень, що дозволяє відчувати виразність мовлення іншої людини, уявляти її внутрішній стан і виражати своє ставлення до повідомлення;

4) здатність запам'ятовувати закономірності поєднання мовних одиниць у потоці мовлення, засвоювати норму літературного мовлення, що залежить від сформованості в дитини чуття мови;

5) здатність до засвоєння писемного мовлення на основі його зіставлення з генетично більш раннім усним мовленням;

б) темпи збагачення мови прискорюються по мірі удосконалення всієї мовотворчої системи.

Навчання й виховання дітей з церебральним паралічем вимагає від педагогів знань про загальні закономірності формування мовлення у системі психічного розвитку, а також про механізми специфічних мовленневих порушень. На основі цього, з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, визначаються спеціальні методи корекційного впливу.

Діти з церебральним паралічем часто характеризуються порушеннями мовленнєвого розвитку, що обумовлено недостатністю інтегративної діяльності мовленнєво-рухового аналізатора. 80% цих дітей мають різні форми дизартрій. У них часто уповільнюється формування основних компонентів мовленнєвої системи: фонетики, граматики, лексики. Внаслідок цього виявляються різноманітні порушення комунікативних здібностей та зниження мотивації до спілкування, що утруднює соціальну адаптацію.

Тому основними завданнями цього напряму навчання дітей з церебральним паралічем є формування навичок вільного та правильного користування рідним мовленням у живому, безпосередньому спілкуванні з оточуючими людьми, розвиток усного виразного мовлення, створення бази для формування писемного мовлення.

Вирішення основних завдань забезпечується низкою часткових, спеціальних **завдань**, а саме:

1. Розвиток розуміння мовлення. Основою оволодіння експресивним мовленням є розуміння мовлення навколишніх (імпресивне мовлення). Дітей навчають пов'язувати назви предметів і дій із конкретними звукосполученнями та словами, виховують уміння спостерігати й осмислювати предмети та явища

навколишньої дійсності, що дає можливість уточнення та розширення запасу конкретних уявлень дитини, розуміння нею узагальнених понять. По мірі розвитку розуміння мовлення поряд із уточненням значень слів увагу дітей спрямовують на зміну значення слова в залежності від його граматичної форми в окремих словах (стіл – столи, чашка – чашечка, полив – вилив), у складі словосполучень (словозміна за родами, відмінками, особами, часом), речень, розрізнення просторових відношень предметів, що виражені прийменниками.

Розуміння мовлення значно полегшує наочна, конкретна ситуація (найбільш ранньою і доступною формою мовлення для дітей є ситуативне), з приводу якої відбувається спілкування. В цих умовах, не знаючи слова, діти можуть скористатися жестом, що вказує на предмет або дію, займенником (це, той, таке). Уточнення розуміння назв предметів, дій, ознак супроводжується словами: покажи, поклади, дай, принеси, візьми тощо. Інтонація й міміка педагога також можуть сприяти більш точному розумінню його питань, вказівок, звернень.

2. Розвиток словника. Оволодіння словниковим запасом складає основу мовленнєвого розвитку дітей, оскільки саме слово є основною одиницею мовлення. У словнику відображений зміст мовлення. Слова позначають речі, слово визначає ознаки, дії, відношення, слово об'єднує об'єкти у відомі системи.

Робота над словом спрямована на кількісне збільшення лексичних одиниць, на якісне збагачення словника (засвоєння соціально закріплених значень слів), на формування уміння правильно, точно й виразно використовувати в своїй мовленнєвій практиці лексичні структури української мови. Насамперед діти засвоюють слова, необхідні для їх життєдіяльності та спілкування з навколишніми.

Завдання та зміст словникової роботи визначаються з урахуванням мовленнєвих, пізнавальних та вікових особливостей дітей і передбачають засвоєння слова на рівні елементарних понять. В основі збагачення словника лежить утворення зв'язків між уявленнями про об'єкти, дії і відповідними назвами як самого об'єкта, так і певних його ознак, властивостей. Важливо, щоб діти засвоїли закономірності поєднання слова та його асоціативні зв'язки (семантичне поле) з іншими словами, особливості використання у мовленні. Крім загальних завдань, приділяється увага багатозначності слова у відповідності до контексту, освоєнню лексичних засобів виразності (антоніми, синоніми, метафори тощо). Лексична робота тісно пов'язана з розвитком інших боків мовлення.

3. Формування звукової культури мовлення передбачає розвиток сприймання звуків рідної мови та їх правильну, нормовану вимову. Завданнями роботи є розвиток мовленнєвого слуху, на основі якого відбувається сприймання та розрізнення фонологічних засобів мови, навчання правильної звуковимови, виховання орфоепічної правильності мовлення, оволодіння засобами інтонаційно-звукової виразності мовлення (основний тон, темп, тембр, сила голосу, наголос, паузування, мелодика тощо), вироблення чіткої дикції. Для цього необхідно розвивати слухову увагу та мовленнєвий апарат дітей: рухливість артикуляційних органів, правильне мовленнєве дихання, голосові можливості та якості. На заняттях привертають увагу дітей до вимови слова, явищ чергування голосних та приголосних, ролі наголосу у мовленні, зміни інтонації за значенням і смислом.

4. Формування граматичної сторони мовлення передбачає формування уявлень про морфологію (зміна слів за родами, числами, відмінками), способів словотворення і синтаксису (засвоєння різних типів словосполучень і речень). Без оволодіння граматиною неможливе мовленнєве спілкування. Для дітей з церебральним паралічем засвоєння граматичної будови мовлення часто являє собою великі труднощі, оскільки граматичні

категорії характеризуються абстрактністю, наявністю непродуктивних форм і винятків із граматичних норм і правил. Опанування граматичними формам відбувається шляхом виконання граматичних вправ, засвоєння мовних узагальнень, користування граматичними навичками й уміннями у мовленнєвому спілкуванні. Великого значення надається мовному зразку як засобу попередження граматичних помилок.

Мінімальною комунікативною одиницею мовлення є речення. Формування фразового мовлення включає роботу над структурою фрази, її граматичним та інтонаційним оформленням. Необхідно навчати дітей граматично правильно змінювати слова та поєднувати їх у реченні, правильно вживати складні граматичні форми, використовувати у мовленні речення різної структури (прості, поширені, складні), зі сполучниками, сполучними словами і без них. Звертається увага на засвоєння усіх частин мови, різних способів словотворення, словозміни. Закріплення засвоєних граматичних форм відбувається у зв'язному мовленні.

5. Формування та розвиток зв'язного мовлення передбачає навчання дітей діалогічного та монологічного мовлення. Робота з розвитку діалогічного мовлення спрямована на формування у дітей такого рівня комунікативно-мовленнєвих умінь, який забезпечить можливість вільного та правильного спілкування на основі побудови і реалізації висловлювання відповідно до завдань комунікації.

Дошкільників з церебральним паралічем залучають до різних форм активного мовленнєвого спілкування: насамперед, формують потребу у ньому, поступово збагачуючи мотиви, навчають уважно слухати і розуміти звернене до них мовлення; починаючи з простих форм діалогу, формують уміння відповідати на запитання різних видів коротко і докладно в залежності від мети, звертатися з ними до дорослих, однолітків, підтримувати бесіду зі співрозмовником, брати

участь у колективній бесіді, контролювати власні відповіді та відповіді інших дітей, вміти їх доповнити.

У процесі мовленнєвого спілкування виховують навички культури мовлення: дотримання правил і норм поведінки під час бесіди, дотримання мовного етикету: вміння звертатися до дорослої людини та однолітків, попросити вибачення, дозволу щось зробити або взяти. У діалогічному мовленні розвиваються уміння для більш складної форми спілкування – монологу.

У дошкільному віці діти повинні оволодіти елементарними формами основних типів зв'язного мовлення (розповідь, опис, роздум). У залежності від віку та мовленнєвих можливостей у дітей спочатку формують уміння слухати і розуміти зв'язні тексти, потім – розповідати самостійно: переказувати невеличкі оповідання та казки, описувати різні предмети, іграшки, людей, тварин, складати розповідь за картиною, серією картин, про події з власного досвіду, розповіді творчого характеру. Під час розповідання діти повинні дотримуватися послідовності та логіки сюжету, чіткості та адекватності викладу. Ці вміння формуються на основі елементарних знань про структуру тексту й типи зв'язку в ньому. Дітей навчають правдиво зображувати дійсність у розповіді на реалістичні теми, давати оцінку героям, життєвим явищам, фактам, використовуючи для цього необхідні мовні засоби.

6. Формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення забезпечує більш ефективне оволодіння усним мовленням дітей з церебральним паралічем, їх підготовку до навчання грамоти. Проводиться робота, спрямована на елементарне усвідомлення звуків мовлення, слів, речень. У процесі навчання дітям дають завдання вслухатися у звучання слів, знаходити однакові звуки у словах, порівнювати їх за акустичними ознаками, пригадувати слова із даним

звук, розрізняти слова-пароніми, добирати слова-антоніми, синоніми, вставляти необхідні слова за смислом у речення, знаходити визначення й порівняння у текстах тощо. Старших дітей знайомлять із термінами і поняттями «звук», «склад», «слово», «речення», «текст», навчають усвідомленого звукового та звуко-буквенного аналізу й синтезу слів, словесного складу мовлення, що передбачає вміння вирізняти звук, слово й речення як одиниці мови, чути їх у складі цілого (слова, речення, тексту). Це створює умови для подальшого розвитку мовлення, підвищує рівень контролю за власним мовленням.

Крім цього, у старшому дошкільному віці відбувається безпосередня підготовка дітей до навчання процесам письма та читання. На цій основі здійснюється розвиток оптико-просторового гнозису та праксису, емоційно-вольових процесів, графо-моторних навичок, поскладового повільного читання.

Основними засобами мовленнєвого розвитку дітей є такі напрями роботи:

- навчання рідної мови й мовлення на заняттях;
- організація спілкування дітей у різних видах діяльності (ігровій, побутовій, трудовій);
- ознайомлення з різними видами образотворчого мистецтва;
- використання технічних засобів навчання;
- читання художньої літератури;
- забезпечення культурного мовного середовищ; використання мовлення педагога як зразка для наслідування.

Починається робота з комплексного обстеження дітей. Після обстеження вузькі спеціалісти та реабілітологи закладу обговорюють мовленнєві проблеми розвитку дитини, визначають основні (перспективні) завдання, розподіляють види роботи з розвитку

мовлення за участю фахівців: логопеда, дефектолога, вихователя, музичного керівника, реабілітолога.

Результати обстеження вносяться в карту розвитку дитини та використовуються в роботі як логопедом, так і дефектологом (Додаток І). Поточні завдання фіксуються в зошитах взаємозв'язку між спеціалістами. Різновиди роботи залежать від складності мовленнєвого діагнозу дитини та забезпечуються роботою таких фахівців:

Логопед – з дітьми, що мають дизартрію, алалію, ЗНМ I-II рівня проводить індивідуальні заняття 2 рази на тиждень. При ЗНМ III рівня (якщо немає порушення звуковимови) – підгрупові заняття з формування лексико-граматичних категорій 1 раз на тиждень.

Дефектолог – проводить підгрупові заняття з ознайомлення з навколишнім 1 раз на тиждень, розвитку мовлення – 1 раз на тиждень, звукової культури (навчання грамоти при ЗНМ III рівня) – 1 раз на тиждень, індивідуальну логопедичну корекцію за рекомендаціями логопеда, відстежує розвиток мовлення дітей у повсякденні.

Вихователь – працює над розвитком комунікативного мовлення під час проведення ігрової, трудової діяльності, спостережень, «Ранкових зустрічей» та у повсякденні.

Музичний керівник – зміст роботи представлений в розділі «Музичне виховання».

Реабілітолог – працює над розвитком фізіологічного та мовленнєвого дихання, розвитком моторики, зняттям м'язового напруження.

Слід зазначити, що індивідуальний рівень досягнень щодо розвитку мовлення у дітей з церебральним паралічем може бути

різним внаслідок широкої варіативності порушень. Батьки дитини мають бути проінформовані про основні етапи розвитку її мовлення, закріплювати в процесі виконання домашніх завдань набуті уміння та навички.

Нижче наведено зміст програми для дітей з церебральним паралічем, які мають рівень розвитку мовлення не нижче, ніж ЗНМ ІІІ рівня. При більш виражених мовленнєвих порушеннях доцільним є диференційоване навчання за двома спеціальними програмами – для дітей з церебральним паралічем та для дітей з І та ІІ рівнем недорозвитку мовлення.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання та виховання

- Формувати навички вільного та правильного користування мовленням у безпосередньому спілкуванні з оточуючими людьми.
- Формувати активну позицію дитини по відношенню до предметів та явищ довкілля на основі розвитку ситуативного мовлення.
- Ознайомити дітей з органами артикуляційного апарату; закріпити вимову голосних та приголосних звуків у звуконаслідуваннях, словах і фраззах.
- Формувати елементарні навички словозміни та словотворення.
- Поповнювати активний та пасивний словник за тематичними циклами.
- Сприяти послабленню неврологічної симптоматики (робота з нормалізації м'язового тонуусу в артикуляційному, дихальному, голосовому апаратах;

подолання оральної диспраксії, салівації, синкінезій, рефлексів орального автоматизму).

- Здійснювати корекцію порушень звуковимови; розвивати фонематичні процеси.

Зміст

Стимуляція емоційного спілкування. Формування невербальних засобів спілкування: вміння фіксувати погляд на обличчі співрозмовника, дивитися в очі, розпізнавати його настрій, адекватно реагувати на звернення до себе. Формування вміння користуватися рукою як засобом комунікації. Навчання вмінню виражати свої бажання жестами та словами: **дай, на, хочу, буду, ще**. Вправління у вимові слів: **тут, там, ось, де, туди**. Співвіднесення емоційних реакцій людини зі значеннями відповідних слів.

Активізація наслідувальної діяльності. Співвіднесення тактильних відчуттів дитини з голосовими реакціями дорослих шляхом утримання руки дитини на гортані дорослого при звуконаслідуванні. Навчання звуконаслідуванню. Наслідування рухів губ, язика. Виконання дій за зразком («зроби, як я роблю»). Розвиток самостійного мовлення на основі діяльності за наслідуванням.

Розвиток розуміння мовлення. Розуміння знайомих словосполучень. Розуміння запитань непрямих відмінків. Розуміння вказівок на просторове розміщення предметів. Використання прийменників: **в, на**.

Впізнавання предметів за їх призначенням. Виконання словесних інструкцій (виконання 2-3 дій, об'єднаних в одному проханні, переключення за словесною вказівкою з дії на дію, розуміння наказового способу дієслів).

Розвиток слухової уваги, сприймання; артикуляційного та голосо-дихального апарату.

Формування плавного цілеспрямовано видиху. Розвиток глибокого вдоху. Застосування вправ на вокалізацію (спів голосних). Розрізнення інтонації (ласкава-сердита); сили звучання (тихо-голосно); напряму звучання («де звучить»). Відтворення ритміко-інтонаційної структури слів.

Ознайомлення з органами артикуляційного апарату.

Розрізнення граматичної форми іменників однини та множини. Розуміння значення зменшено-пестливих суфіксів.

Збагачення пасивного предметного словника (назви іграшок, предметів побуту та їх зображення на малюнках). Збагачення пасивного дієслівного словника (розуміння назв знайомих дій за простим сюжетом, розуміння дій, виражених зворотними дієсловами, розвиток розуміння дій, схожих за ситуацією). Добір дій до предметів і навпаки. Узгодження іменників з дієсловами теперішнього часу в числі. Збагачення пасивного прикметникового словника (ознаки іграшок, предметів побуту та їх зображення на малюнках). Добір ознак до предметів і навпаки. Узгодження прикметників з іменниками однини в роді. Навчання розрізненню кількості предметів. Узагальнюючі значення слів.

Розвиток елементарних форм усного мовлення на основі уточнення та поширення словникового запасу за тематичним циклом. Розуміння простих розповідей, коротких казок. Формування простого поширеного речення (суб'єкт – предикат та суб'єкт – предикат – об'єкт). Закінчення речення з опорою на наочність. Складання розповіді за сюжетною картиною та з опорою на запитання. Переказ казки за запитаннями, схемами, серією сюжетних картин. Вивчення потішок, віршів (2-4 рядки).

Орієнтовні показники розвитку:

- користується невербальними та вербальними засобами комунікації;
- підтримує діалог, відповідаючи на запитання співрозмовника;
- виявляє інтерес до навколишнього світу (інших людей, подій, дій з іграшками та предметами, явищ живої та неживої природи) та розповідає про них;
- користується ситуативним мовленням у процесі діяльності за наслідуванням;
- розуміє звернені до нього мовленнєві висловлювання дорослих, розповіді, казки, вірші;
- розрізняє інтонації, силу звучання, напрям звучання мовлення;
- здійснює звуконаслідування та виділяє вивчені звуки у звуковому ряду;
- володіє елементарними навичками словозміни та словотворення (однина-множина; використання зменшено-пестливих суфіксів);
- складає просте поширене речення (суб'єкт – предикат та суб'єкт – предикат – об'єкт);
- закінчує речення з опорою на наочність;
- складає розповідь за сюжетною картинкою та з опорою на запитання.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання та виховання

- Формувати навички вільного та правильного користування мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до цілей комунікації.

- Формувати активну позицію дитини по відношенню до предметів та явищ довкілля шляхом вербалізації власної діяльності.
- Виховувати вміння спостерігати й осмислювати предмети та явища навколишньої дійсності, використовуючи при цьому узагальнюючі поняття.
- Формувати навички звукового аналізу на матеріалі звукосполучень та буквосполучень.
- Формувати практичні навички засвоєння морфологічної системи мовлення.
- Розвивати форми усного мовлення на основі уточнення та поширення словникового запасу за тематичним циклом.
- Сприяти послабленню неврологічної симптоматики (робота з нормалізації м'язового тону в артикуляційному, дихальному, голосовому апаратах; подолання оральної диспраксії, салівації, синкінезій, рефлексій орального автоматизму).
- Здійснювати корекцію порушень звуковимови; розвивати фонематичні процеси.

Зміст

Формування навичок вільного та правильного користування мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до цілей комунікації. Розширення форм активного мовленнєвого спілкування. Обговорення значення потреби у спілкуванні. Володіння діалогічним мовленням (звертання, прохання, відповіді на запитання, постановка запитань співрозмовнику).

Розвиток розуміння контекстного мовлення. Розрізнення слів, близьких за звучанням та слів, що мають подібність з предметною ситуацією (вагон-вазон; несе-везе).

Розвиток слухової уваги, сприймання; артикуляційного та голосо-дихального апарату. Відтворення ритміко-інтонаційної структури слів. Формування сили голосу. Розвиток фонематичних уявлень.

Ознайомлення з голосними звуками: **а, о, у, і, е, и**, Уточнення їх артикуляції. Виділення звука у звуковому ряді. Формування уявлень про слова, що починаються з цих звуків. Закріплення вимови голосних звуків у звуконаслідуваннях, словах і фразах.

Ознайомлення з приголосними звуками **м, н, п, б, к, г, з, х, в, ф**. Уточнення їх артикуляції. Виділення звука у звуковому ряду. Формування уявлень про слова, що починаються з цих звуків. Закріплення вимови приголосних звуків у звуконаслідуваннях, словах і фразах.

Розвиток форм усного мовлення на основі уточнення та поширення словникового запасу за тематичним циклом: формування предметного співвіднесення слів; виділення та називання дій, ознак, якостей; використання узагальнюючих понять в процесі спостереження й осмислення предметів і явищ навколишньої дійсності. Добір антонімів до слів.

Розрізнення форм слів за їх граматичними ознаками: однина-множина іменників, дієслів; дієслів з протилежним значенням; префіксальних форм дієслів; відмінкових закінчень іменників; просторового відношення двох предметів, що виражаються прийменниками: **в (у), на, під, біля**. Розуміння граматичної форми дієслів, де одну і ту ж дію розігрують кілька осіб. Розуміння дієслів з різними префіксами.

Формування простих граматичних категорій (навичок словозміни): однина-множина іменників, дієслів; вживання іменників чоловічого та жіночого роду; вживання іменників у

знахідному, родовому, давальному відмінках; дієслова I, II, III особи. Утворення прикметників від іменників. Узгодження іменників та дієслів минулого часу в роді.

Формування речень з 3-5 слів. Формування вміння граматично правильно змінювати слова та поєднувати їх у реченні, використовувати у мовленні речення різної граматичної структури (прості, поширені), зі сполучниками, сполучними словами і без них.

Розвиток умінь будувати опис (визначення певних властивостей предмета чи явища). Навчання опису картинки, іграшки, предмету, інтер'єра, явища природи, людей. Види описових розповідей: за запитаннями, за схемою; за зразком, за планом (без плану); включення ігрових та предметно-практичних дій в опис; порівняльний опис, колективний опис (ланцюжком); опис по пам'яті. Опис за малюнком; з опорою на жест як підказку дорослого, що вказує на форму, деталі предмета; опис з опорою на окремі малюнки (де значущі частини предмету зображені в збільшеній формі та виділені окремими малюнками), паралельний опис дитини та педагога.

Робота над текстом: переказ, вивчення напам'ять, робота над загадками. Переказ казки чи короткого оповідання за сюжетною картинкою. Закінчення розповіді за сюжетною картинкою. Складання розповіді за серією сюжетних картин. Вивчення потішок, віршів (4-6 рядків).

Орієнтовні показники розвитку:

- вільно користується мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до цілей комунікації;
- володіє діалогічним мовленням (звертання, прохання, відповіді на запитання, постановка запитань співрозмовнику);
- виявляє активну позицію по відношенню до предметів та явищ доквілля шляхом вербалізації власної діяльності

(мовленнєвий супровід діяльності за питаннями педагога (що ти робиш?), підведення підсумків діяльності (що ти зробив?));

- спостерігає і осмислює предмети та явища навколишньої дійсності, використовуючи під час опису узагальнюючі поняття;

- відтворює ритміко-інтонаційну структуру слів;

- володіє навичками звукового аналізу на матеріалі звукосполучень та буквосполучень;

- добирає до слів антоніми;

- володіє навичками словозміни та словотворення (однина-множина іменників, дієслів; вживання іменників чоловічого та жіночого роду; вживання іменників у знахідному, родовому, давальному відмінках; дієслова I, II, III особи; утворення прикметників від іменників; узгодження іменників та дієслів минулого часу в роді).

- граматично правильно змінює слова та поєднує їх у реченні з 3-5 слів;

- складає описову розповідь;

- переказує казку чи коротке оповідання за сюжетною картинкою;

- закінчує розповідь за сюжетною картинкою;

- складає розповідь за серією сюжетних картин.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання та виховання

- Формувати навички активного, вільного та правильного користування мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до цілей комунікації; вчити дітей виявляти ініціативу у спілкуванні. Виховувати навички культури мовлення: дотримання правил і норм поведінки під час бесіди, дотримання мовного етикету: вміння звертатися до дорослої людини та однолітків, попросити вибачення,

дозволу щось зробити або взяти. Формувати навички монологічного мовлення .

- Формувати активну позицію дитини по відношенню до предметів та явищ довкілля шляхом визначення результату діяльності; спонукати до планування власної діяльності.
- Виховувати вміння спостерігати й осмислювати предмети та явища навколишньої дійсності, використовуючи при цьому узагальнюючі поняття та причинно-наслідкові зв'язки.
- Ознайомити дітей з поняттями «склад», «слово», «речення», «текст», навчити усвідомленого звукового та звуко-буквенного аналізу й синтезу слів, словесного складу мовлення, що передбачає вміння вирізняти звук, слово й речення як одиниці мовлення, чути їх у складі цілого повідомлення.
- Формувати практичні навички засвоєння морфологічної системи мовлення: граматично правильно змінювати слова та поєднувати їх у реченні, правильно вживати складні граматичні форми; володіти різними способами словотворення та словозміни.
- Розвивати форми усного мовлення на основі уточнення та поширення словникового запасу за тематичним циклом, вчити використовувати у мовленні усі частини мови, речення різної структури (прості, поширені, складні), зі сполучниками, сполучними словами і без них.
- Формувати навички складання роздуму про події з власного досвіду, розповіді творчого характеру. Вчити дотримуватися послідовності та логіки сюжету, чіткості та

адекватності викладу. Ознайомити дітей з елементарними знаннями про структуру тексту й типи зв'язку в ньому.

- Сприяти послабленню неврологічної симптоматики (робота з нормалізації м'язового тону в артикуляційному, дихальному, голосовому апаратах; подолання оральної диспраксії, салівації, синкінезій, рефлексій орального автоматизму).
- Здійснювати корекцію порушень звуковимови; розвивати фонематичні процеси.

Зміст

Формування навичок активного, вільного та правильного користування мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до мети комунікації (звернення по допомогу, спільна діяльність). Розширення форм активного мовленнєвого спілкування. Ускладнення форм діалогу, формування уміння відповідати на запитання різних видів коротко і докладно в залежності від мети, звертатися з ними до дорослих, однолітків, підтримувати бесіду зі співрозмовником, брати участь у колективній бесіді, контролювати власні відповіді та відповіді інших дітей, вміти їх доповнити.

Стимулювання активної позиції по відношенню до предметів та явищ довкілля шляхом вербалізації власної діяльності: визначення результату діяльності на основі допоміжних питань: «Що збираєшся робити? Яке приладдя тобі для цього потрібне? Що будеш робити спочатку, що потім, що в кінці?». Обговорення мотивів діяльності (передбачення задоволення: від результату практичної діяльності, від пізнавальної інформації про світ, від спілкування з іншими людьми). Використання пояснювального мовлення в процесі діяльності.

Розвиток слухової уваги, сприймання; артикуляційного та голосо-дихального апарату. Відтворення ритміко-інтонаційної структури слів. Формування сили голосу. Розвиток фонематичного сприймання. Виділення звука у звуковому ряду. Звуковий аналіз звукосполучень **ау; уа**. Букви: **а, у**. Буквосполучення **ау, уа**. Буква **о**. Звуко-буквенний аналіз звукосполучень, буквосполучень **оу, оа**. Буква **і**. Звуко-буквенний аналіз звукосполучень, буквосполучень **оі, і, ао, у, іа, уі**. Виділення початкових наголошених звуків **а, о, у, і** у словах. Розрізнення слів з початковим наголошеним звуком **а, о, у, і**. Звуковий аналіз, читання складів. Ознайомлення з буквами, що відповідають попередньо вивченим звукам. Виділення приголосних на початку, в середині та в кінці слів. Диференціація приголосних за твердістю-м'якістю, глухістю-дзвінкістю.

Визначення місця звуку в слові. Визначення кількості складів у слові. Визначення кількості звуків у 3-4 звукових словах. Ознайомлення з буквами українського алфавіту. Складання та читання складів і слів. Добір синонімів до слів. Формування уявлень про багатозначність слів. Ознайомлення дітей з поняттями «склад», «слово», «речення», «текст».

Розуміння дієслів доконаного та недоконаного видів. Розрізнення форми чоловічого та жіночого роду дієслів минулого часу. Розуміння активного й пасивного стану дієслів. Розуміння дієслів, що утворені від звуконаслідувальних дій. Розуміння прикметників в однині та множині. Розрізнення граматичної форми роду прикметників. Розуміння відмінкових закінчень і конструкцій, які виражають просторове відношення осіб і предметів між собою.

Формування практичних навичок засвоєння морфологічної системи мовлення. Узгодження прикметників і іменників у непрямих відмінках (орудному, місцевому), в однині та множині.

Побудова речень з різними прийменниками. Побудова речень різної структури (прості, поширені, складні), зі сполучниками (і, а, але, бо, тому що), сполучними словами та без них.

Складання розповідей за сюжетними картинками. Складання розповідей на задану тему. Переказ казки або оповідання без опори на наочність. Формування навичок монологічного мовлення на матеріалі розповіді (динаміка подій у часі і русі) та роздуму (встановлення причинно-наслідкових зв'язків). Вивчення потішок, віршів (6-8 рядків).

Орієнтовні показники розвитку:

- активно, вільно та правильно користується мовленням у спілкуванні з оточуючими людьми відповідно до цілей комунікації, виявляє ініціативу у спілкуванні;

- володіє діалогічним мовленням, бере участь у колективній бесіді, здійснює контроль за власними відповідями та відповідями інших дітей, вміє їх доповнити;

- виявляє активну позицію по відношенню до предметів та явищ довкілля шляхом визначення результату діяльності та її планування за допомогою питань педагога;

- спостерігає і осмислює предмети та явища навколишньої дійсності, використовуючи під час опису узагальнюючі поняття та причинно-наслідкові зв'язки;

- розуміє контекстне мовлення;

- володіє навичками звукового та звуко-буквенного аналізу на матеріалі звукосполучень та буквосполучень;

- відтворює ритміко-інтонаційну структуру слів;

- добире до слів синоніми;

- має уявлення про багатозначність слів;

- узгоджує прикметники та іменники у непрямих відмінках (орудному, місцевому), в однині та множині;
- будує речення з різними прийменниками, різної структури (прості, поширені, складні), зі сполучниками (і, а, але, бо, тому що), сполучними словами та без них;
- володіє навичками словозміни та словотворення;
- граматично правильно змінює слова та поєднує їх у реченні з 5-7 слів;
- складає розповіді за сюжетними картинками;
- переказує казки або оповідання без опори на наочність;
- складає розповіді на задану тему, з відображенням динаміки подій у часі та русі, зі встановленням причинно-наслідкових зв'язків.

Методичні рекомендації щодо навчання дітей з церебральним паралічем та загальним недорозвитком мовлення

Нерідко, під час вступу до дошкільного навчального закладу, зустрічаються діти з церебральним паралічем, які не говорять та характеризуються дуже низьким рівнем розуміння мовлення: вони не виконують елементарні прохання дорослого. Прогнозувати динаміку розвитку такої дитини дуже важко. В залежності від структури дефекту, дитина потребує диференційованого навчання на основі складання індивідуальних програм. Як правило, у таких випадках робота з розвитку мовлення здійснюється не за роками навчання, а за етапами, у відповідності з онтогенетичним принципом психокорекції.

Формування словника

Однією з причин порушення комунікативного мовлення є недорозвиток словника. Робота над формуванням словника здійснюється впродовж таких етапів.

1. Підготовчий етап.

- стимуляція емоційного спілкування;
- активізація наслідувальної діяльності;
- розвиток дихального апарату;
- виховання слухової уваги.

2. Ситуативний рівень.

- розвиток розуміння знайомих словосполучень;
- розвиток розуміння мовлення;
- розвиток просторових уявлень;
- розвиток розуміння елементарних інструкцій, доручень.

3. Номінативний рівень.

– збагачення пасивного предметного словника (назви іграшок, предметів побуту та їх зображення на малюнках);

– збагачення пасивного дієслівного словника (розуміння назв знайомих дій за простим сюжетом, розуміння дій, виражених зворотними дієсловами, розвиток розуміння дій, схожих за ситуацією);

- збагачення пасивного словника;
- навчання розрізненню кількості предметів.

4. Предикативний рівень.

– розуміння запитань непрямих відмінків;

– розуміння просторового розміщення предметів;

– впізнавання предметів за їх призначенням;

– виконання інструкцій (виконання 2-3 дій, об'єднаних в одному проханні, переключення за словесною вказівкою з дії на дію, розуміння наказового способу дієслів).

5. Розчленований рівень.

- розрізнення граматичної форми іменників однини та множини;
- розуміння значення зменшено-пестливих суфіксів;
- розуміння граматичної форми дієслів, де одну і ту ж дію розігрують кілька осіб;
- розуміння дієслів з різними префіксами;
- розуміння дієслів довершеного і недовершеного виду;
- розрізнення форми чоловічого і жіночого роду дієслів минулого часу;
- розуміння активного й пасивного стану дієслів;
- розуміння дієслів, що утворені від звуконаслідувальних дій;
- розуміння прикметників в однині та множині;
- розрізнення граматичної форми роду прикметників;
- розуміння деяких відмінкових закінчень і конструкцій, які виражають просторове відношення осіб і предметів між собою.

6. Розвиток розуміння текстів різного ступеню складності.

У формуванні активного словника провідна роль належить логопеду (при ЗНМ I рівня), а робота дефектолога спрямована на закріплення отриманих дітьми умінь та навичок у процесі логопедичних занять. Така співпраця сприяє підвищенню ефективності результатів навчання.

При ЗНМ II рівня логопед продовжує спрямовувати розвиток словника дитини. Саме на цьому етапі починає проводити свої заняття з розвитку мовлення дефектолог, виділяючи на роботу за лексичною темою 4 заняття.

1 заняття – нагромадження активного та пасивного словника. Види роботи: розгляд та називання предметів (2-4 предмети), називання дії, яку виконує цей предмет (виконують з цим

предметом) та розігрування дій з предметами, виділення частин предметів, узагальнення.

2 заняття – уточнення словника. Види роботи: розгляд і називання предметів та дій, перенесення дій, які виконує предмет (з предметом) на інші предмети, вправи граматичного характеру (за порадами логопеда), звуконаслідування.

3 заняття – пояснення та уточнення словника. Види роботи: використання художнього слова та робота над розумінням текстів, використання описових загадок, завдання на опис, словотворення (у старшому віці).

4 заняття складається з 2 частин – робота над реченням та текстом, картиною. Етапи роботи: складання речень з 2-х слів (Хто це? Що робить?), з 3-х слів (Хто – робить – що?), складання речень з використанням простих прийменників (Хто це?, Що робить?, Де?), речення з 4 слів (Хто – робить – що – чим?), використовуючи наочність, розігрування. Тексти та картини підбираються з простим сюжетом та змістом, в них використовуються речення, які відпрацювалися в першій частині заняття.

При ЗНМ III рівня продовжується робота по збагаченню словника, а також активна робота над зв'язним мовленням. На цьому етапі робота спеціалістів з дитиною розподіляється відповідно до основних логопедичних діагнозів. Якщо у дитини, окрім ЗНМ, є дизартрії та порушення звуковимови, логопед здійснює корекцію вад звуковимови, включаючи завдання граматичного характеру. Дефектолог працює над збагаченням словника та розвитком зв'язного мовлення за рекомендаціями логопеда.

б. Комунікативний рівень

Мовлення є основним засобом спілкування між людьми, що виникає на певному етапі розвитку комунікативної діяльності.

Первинними та найбільш однозначними є невербальні складові частини комунікації (міміка, жести, пантоміміка, загальна рухова поведінка).

У дітей із ЗНМ у різній формі та різною мірою виявляються порушення комунікативних здібностей. Загальним для всіх дітей з тяжкими вадами мовлення є відсутність мотивації до спілкування; невміння орієнтуватися у ситуації взагалі або діяти вузькоситуативно, з допомогою дорослого; розлади поведінки, труднощі в контактах, підвищена емоційна стомлюваність. Це вимагає цілеспрямованого процесу навчання засобів спілкування і уміння їх застосовувати на практиці.

Мовленнєве спілкування здійснюється у різних видах діяльності: грі, навчальній діяльності, трудовій, побутовій. Основним і головним видом діяльності для дітей дошкільного віку є гра. Формування самої ігрової діяльності та спілкування в ній дітей із ЗНМ передбачає їх організацію дефектологом та вихователем. Чим менші діти за віком і чим нижчий їхній мовленнєвий розвиток, тим більше в їх іграх повинно бути безпосередньої участі дорослих. Дітям допомагають розгортати сюжет, постійно стимулюють до спілкування одного з одним, коментування своїх дій, що сприяє закріпленню навичок користування ініціативним мовленням, удосконаленню розмовного мовлення, збагаченню словника, формуванню граматичної будови мовлення.

Разом із сюжетно-рольовими іграми в дошкільному віці активно використовуються ігри з правилами. Особливе місце в корекційному процесі займають дидактичні та настільно-друковані ігри. Їх використовують для вирішення усіх завдань мовленнєвого розвитку. Ці ігри мають велике пізнавальне значення, оскільки розширюють кругозір дітей, навчають порівнювати предмети, знаходити в них спільне і відмінне, розвивають мовленнєву активність дітей, закріплюють і

уточнюють словник, навички вибору найбільш вдалого слова, навчають змінювати й утворювати слова, вправляють у складанні зв'язних висловлювань, розвивають пояснювальне мовлення. Великого значення для дітей із ЗНМ набувають ігри, які вимагають координації та точності рухів пальців рук – різноманітні лото, різні картинки тощо.

Рухливі ігри (музичні та без супроводу) з текстом, ігри-драматизації сприяють збагаченню словникового запасу, вихованню звукової культури мовлення, формують виразність дитячого мовлення, правильний темп і дихання, гарну дикцію.

Спілкування у побуті допомагає дітям засвоїти побутовий словник, необхідний для їх життєдіяльності, навчитися правильно будувати фразу, розвиває діалогічне мовлення, виховує культуру мовленнєвої поведінки.

Спілкування під час різних видів праці дітей (господарсько-побутової, ручної, праці в природі) є ефективним засобом розвитку мовлення дітей. У процесі занять мовлення супроводжує активні дії.

Дуже важливо в процесі посильної праці розвивати у дітей увагу до мовлення дорослих: вміння вислуховувати пояснення чи завдання до кінця і тільки після цього приступати до його виконання, вслухатися у мовлення дорослого під час виконання будь-яких дій і рухів у процесі самообслуговування. Спеціальні доручення дітям надають у певному дозуванні та в певній послідовності.

До активних видів праці необхідно залучати відразу декількох дітей, оскільки у спілкуванні з однолітками діти найбільш активно використовують мовленнєві уміння. У сумісній діяльності дітей навчають розповідати про план своїх дій, коментувати дії, пропонувати свою допомогу та звертатися за допомогою до товаришів.

У роботі з дітьми, які мають тяжкі порушення мовлення, застосовують терапевтичну дію мистецтва. Засобами арт-терапії (музикотерапії, казкотерапії, терапії образотворчим мистецтвом) коригують мовленнєві порушення (просодіку, фонетико-фонематичні процеси, звуковимову, лексико-граматичну будову мови, зв'язні висловлювання), а також гармонізують емоційну та комунікативну сфери дитини.

Одним із найефективніших корекційних засобів є логоритміка. Це система музично-рухових, мовленнєво-рухових, музично-мовленнєвих завдань і вправ, що застосовуються з метою активізації вищої психічної діяльності дітей. Заняття з логоритміки сприяють розвитку фонематичного слуху, мовленнєвого дихання, координації рухів, вміння орієнтуватися в просторі, нормалізації м'язового тону, формування комунікативних навичок, здатності до довільної поведінки. На заняттях із логоритміки використовуються музичні вправи різного темпо-ритмічного характеру, ігри зі співом, хороводи, інсценівки пісень, музичні ігри для розвитку дрібної моторики пальців рук.

Формування граматичного боку мовлення

Формування граматичної будови усного мовлення у даній категорії дітей передбачає такі завдання:

1. Формування практичних навичок засвоєння морфологічної системи мовлення (зміна за родами, числами, особами, часом).

2. Надання знань про деякі норми утворення форм слів: словотворення, формування практичних навичок утворення слів суфіксально-префіксальним способом.

3. Формування синтаксичної будови мови: навчання правильного узгодження слів у реченні, побудові різних типів речень і поєднанню їх у зв'язному тексті.

На заняттях діти навчаються змінювати слова, будувати речення та утворювати форми слів, що відповідає морфологічному, синтаксичному та словотворчому напрямам розвитку мовлення. Ці завдання реалізуються в комплексі, у взаємозв'язку та взаємодії з вирішенням інших мовленнєвих завдань у процесі лексичної роботи, навчанні зв'язному мовленню. Під час корекції граматичного боку мовлення (усіх її розділів) дотримуються послідовних етапів навчання:

1) Поширення обсягу розуміння окремих граматичних форм (у словосполученнях) і мовлення в цілому. Дітей навчають розуміти смисл того, що говорять, орієнтуючись на закінчення іменника, розрізнення одного та багатьох предметів тощо.

2) Засвоєння певних граматичних форм шляхом виконання різноманітних вправ та використання певних граматичних засобів у власному мовленні.

3) Самостійне утворення форми нового слова за аналогією зі знайомим.

4) Навчання оцінювати граматичну правильність власного та чужого мовлення, визначати, як можна, а як не можна говорити.

5) Методи та прийоми формування граматичної будови мови.

До методів відносять дидактичні ігри («Кого, чого не стало?», «Що без чого?», «Що кому дамо?» «Хто чим працює?» тощо), ігри-драматизації («У ляльки Тані гості», «В овочевому магазині», «Мандрівники» тощо), словесні вправи («Додати слова», наприклад, іменники до дієслова «Чим можна...?» –писати, малювати, фарбувати тощо), розглядання наочно-дійових картинок та сюжетних картин, переказ коротких оповідань і казок, роботу з деформованими реченнями та коротким текстом. Ці методи можуть виступати як прийоми під час використання інших методів.

Методичними прийомами є зразок, пояснення, вказівка, порівняння, повторення, створення проблемної ситуації, виправлення помилок, запитання, що мають характер підказки та оцінки, залучення дітей до контролю та виправлення помилок, нагадування про те, як сказати правильно тощо.

Для того, щоб граматичні форми засвоювалися, ставали звичними, їх необхідно використовувати в «живому» мовленні, під час вільного спілкування. Самостійне виправлення дитиною власних граматичних помилок свідчить про достатнє оволодіння нею тими чи іншим формами словотворення та граматичною будовою мови в цілому, про усвідомлення явищ мови у мовленні.

Формування способів словотворення

Оволодіння словотворенням – процес тривалий, він поширюється на всі роки подальшого навчання в школі, але в цьому процесі особливе місце належить початковому етапу.

На початковому етапі навчання дітей процесам словотворення повинно ґрунтуватися на практичному оволодінні цим матеріалом.

В основі засвоєння системи морфологічного словотворення лежить складний багаторівневий механізм, який включає такі операції: порівняння слів та їх словоформ, виділення звукокомплексів (морфем), які несуть це значення, їх узагальнення, утворення на цій основі за аналогією слів і словоформ, контроль за відповідністю нових слів і словоформ нормам мови.

Під час формування граматичної системи словотворення необхідно враховувати, що спочатку весь пропонований матеріал відпрацьовується в імпресивному мовленні, а потім переходять до ознайомлення з певним способом словотворення та його використанням у експресивному мовленні.

Робота над словотворчими афіксами здійснюється в такій послідовності:

- 1) утворення слів із заданим значенням за допомогою дорослого;
 - добір слова з однаковими слотворчими афіксами (за значенням та звучанням -ичк(а));
 - виділення спільної морфеми; закріплення значення афікса;
 - аналіз звукового складу морфеми (для дітей старшого віку);
 - самостійне утворення слів з даним афіксом.

Під час формування слотворення широко використовується прийом порівняння. Порівняння здійснюється у двох планах:

- порівняння ряду слів із однаковим слотвірним афіксом: відбувається уточнення, що спільного в цих словах за значенням і за звучанням (м'ячик, носик, песик, бантик тощо);
- порівняння споріднених слів (мотивуючого і похідного): визначається, чим подібні і чим відрізняються ці слова (ліс – лісовий – лісовик – лісовичка).

Для порівняння звукового складу споріднених слів рекомендують використовувати звукові графічні схеми слів.

Під час добору лексичного матеріалу для роботи над граматичною системою слотворення враховується структура та складність слова та фрази, тобто беруться до уваги можливості вимоги звуків і відтворення дітьми слів. Система занять на засвоєння дітьми граматичної системи слотворення являє собою сукупність вправ з поетапним відпрацюванням і поступовим ускладненням дій з одним і тим же мовленнєвим лексичним матеріалом та наступним повторенням цього циклу на більш високому рівні.

Формування словозміни у дошкільників із ЗНМ здійснюється з урахуванням закономірностей нормального онтогенезу взаємозв'язку у розвитку лексики, граматичного та синтаксичного боків мовлення. У процесі корекційно-логопедичної роботи рекомендується поступове ускладнення завдань та мовленнєвого матеріалу. Зміст та методи при цьому ґрунтуються на використанні природних шляхів засвоєння дитиною рідної мови. Основними завданнями є навчання дітей правильно змінювати слова, які є в їх

активному словнику, виховання критичного ставлення до граматичних помилок у їх власному та чужому мовленні, потребу говорити правильно.

На початковому етапі навчання проводиться нормування словозміни у діалогічному мовленні (на рівні словосполучення, речення), у подальшому – закріплення словозміни у зв'язному мовленні.

Основні етапи формування граматичної будови мовлення:

- розуміння та порівняння словоформ у імпресивному мовленні;
- довільна морфологічна словозміна в експресивному мовленні;
- оцінка правильності використання граматичних значень іменників, прикметників, дієслів.

У логопедичній роботі з формування словозміни у дошкільників із ЗНМ виділяється три етапи (Додаток 10).

I етап – формування найбільш продуктивних і простих за семантикою форм: іменники: 1) диференціація називного відмінку однини та множини; 2) відпрацювання безприйменникових конструкцій однини; дієслово: узгодження іменника та дієслова теперішнього часу 3-ї особи у числі.

II етап – включає роботу над такими формами словозміни: іменники: 1) розуміння і використання прийменниково-відмінкових конструкцій однини; 2) закріплення безприйменникових форм множини; дієслово: 1) диференціація дієслів 1, 2, 3 особи теперішнього часу; 2) узгодження іменників та дієслів минулого часу за особами, числами і родами; прикметники: узгодження прикметника та іменника у називному відмінку однини та множини.

III етап – закріплення більш складних за семантикою і зовнішнім оформленням, менш продуктивних форм словозміни: іменник: використання прийменниково-відмінкових конструкцій у непрямих відмінках множини; прикметник: узгодження прикметника та іменника у непрямих відмінках.

Формування словозміни закріплюється спочатку у словосполученнях, потім у реченнях, у подальшому – у зв'язному мовленні. Особливу увагу приділяють дієслівним словосполученням. Це обумовлено тим, що, з одного

боку, дієслово найчастіше виступає в ролі предиката, організуючої ланки речення, з другого боку, – у дошкільників із ЗНМ у структурі речення випадає здебільшого предикат.

Дієслівні словосполучення закріплюються у такій послідовності:

а) предикат + об'єкт, виражений прямим додатком (наприклад: малює дім);

б) предикат + об'єкт, виражений непрямим додатком без прийменника (наприклад: рубає сокирою, дарує онучці);

в) предикат + локатив, виражений іменником у непрямому відмінку з прийменником (наприклад: грає у садку, танцює на сцені).

Серед іменних словосполучень найбільш доступними для дошкільників із ЗНМ є такі:

а) словосполучення, які складаються з іменника та прикметника (червона машина, кислий лимон);

б) словосполучення двох іменників зі значенням присвійності (хвіст лисиці, вуха зайця); зі значенням сумісності (чашка з блюдцем).

У процесі логопедичної роботи із закріплення форм словозміни у реченнях також враховується семантична складність тієї чи тієї моделі речення, а також послідовність появи типів речення в онтогенезі.

Формування словозміни прикметників відбувається у різний термін, після оволодіння дітьми системою словозміни іменників, оскільки прикметники «приймають» певне граматичне значення в залежності від форми іменника.

Під час формування системи словозміни прикметників враховують послідовність появи в онтогенезі форм іменників і прикметників, фонетичні особливості формоутворення прикметників.

Удосконалення граматичної будови відбувається переважно у зв'язку з розвитком зв'язного мовлення.

При засвоєнні системи закінчень та системи організації синтаксичних морфем особливу увагу слід приділяти формуванню навички практичного

виділення відмінкових закінчень. Відомо, що один і той самий відмінок має декілька значень, тому спочатку послідовно вводять у роботу словосполучення з основними значеннями відмінків. Послідовність їх відпрацювання визначається легкістю засвоєння дітьми відмінкових форм у процесі нормального онтогенезу.

Знахідний відмінок прямого об'єкта відпрацьовують у процесі відповідей на запитання: кого? (що?) ти бачиш, малюєш тощо. Крім картинок використовують різноманітні ігри (наприклад, «Чудова скринька», «Магазин», «У зоопарку» тощо), виконання доручень, виготовлення коробок, відповіді на запитання під час малювання.

Знахідний відмінок просторових відношень формується в процесі відповідей на запитання «куди?» за спеціально підібраними картинками (наприклад, «Куди ідуть діти?»).

Родовий відмінок для позначення особи, якій будь-що належить, відпрацьовується в процесі відповідей на питання «у кого?» (наприклад, «У кого пухнастий хвіст?»); у значенні матеріалу, з якого зроблений предмет; у процесі відповідей на питання «з чого?» (наприклад, «З чого зроблена снігова баба?»); для позначення просторових відношень – під час відповідей на питання «звідки?» (наприклад, «Звідки йде дим?»); думки і почуття – у процесі відповіді на питання «про кого?» («Про кого ця розповідь?», «Про кого ця загадка?»).

Давальний відмінок непрямого об'єкта формується в процесі відповідей на питання «кому?», «чому?» («Кому потрібні молоко? морква? трава? тощо»); просторових відношень – у процесі відповідей на питання «до кого?», «до чого?» («До чого я підійшла?»).

Місцевий відмінок просторових відношень формується у процесі відповідей на питання: «де?», «на чому?», «у чому?». Крім відповідей на питання використовують дидактичні ігри у лото («Де що росте?», «Де хто живе?», «На чому люди пересуваються? »).

Орудний відмінок має найбільшу кількість значень і є досить складним для дітей. Орудний відмінок у значенні знаряддя дії відпрацьовується в процесі засвоєння питань «ким?, чим?»; для позначення часових відношень під час відповідей на питання «Коли?»; сумісності дії – під час відповідей на питання «з ким?, з чим?»; просторових відношень – відповідаючи на питання «під чим?, над чим?». Крім цього дітям пропонують до назв дій підібрати назви знарядь, за допомогою яких ці дії виконуються, додати у текст пропущені слова (картинки). Дорослий називає їх у відповідній граматичній формі.

Під час виконання вправ діти навчаються співвідносити питання кожного непрямого відмінку з відповідною словоформою (у відповідь на питання показує картинку; дорослий називає словоформу). Далі увагу дитини фіксують на звуковому оформленні відмінкового закінчення, тому всі запропоновані тексти вимовляються дорослим із інтонуванням закінчень.

По мірі нагромадження у дітей спостережень за використанням того чи того відмінку та його звуковим оформленням, дорослий, промовляючи текст, називає лише кореневу частину словоформ, а діти разом із ним додають відповідні закінчення. Після цього слова із закінченням, що відпрацьовується, зіставляють і виділяють закінчення. Виділене закінчення пов'язується з його графічним зображенням. Вправи проводять із включенням активного мовлення дитини.

Формування синтаксичного боку мовлення

Основним завданням у роботі над синтаксисом є формування у дітей із ЗНМ навичок правильної побудови різних типів речень та уміння поєднувати їх у зв'язне висловлювання. Діти повинні оволодіти реченням як основною синтаксичною одиницею мовлення.

Робота над реченням проводиться шляхом виконання системи вправ, яка дає дітям можливість практично засвоїти основні ознаки речення. В її основі лежить поступовий перехід від простого речення, непоширеного, двослівного

до поширеного, із другорядними членами та однорідними членами, а також паралельно ведеться робота з його граматичного оформлення.

Об'єднання слів у речення стає можливим тільки після попереднього засвоєння дитиною необхідних компонентів речення: його вербального складу, семантичної структури та форм зв'язку слів.

Для формування словосполучень і простих речень застосовують види роботи, які характеризуються поступовим ускладненням.

1. Навчання будувати фрази з двох, а потім з трьох слів (прості речення). З цією метою використовують наочно-дійові картинки, комунікативні ситуації, дидактичні ігри.

Складання речень за картинкою є найбільш легким завданням для дитини у зв'язку з тим, що зображена дія залишається незмінною. В іграх слово поєднується з рухом, – дія, яка демонструється, допомагає дитині будувати речення. Речення, складені за даними діями, проговорюються дітьми. Навчання дітей будувати фрази можливе у будь-якій ігровій ситуації.

Робота над реченням починається з побудови простого непоширеного речення. На цьому етапі діти навчаються відчувати синтаксичну основу речення (підмет та присудок):

– спочатку за предметно-дійовою картинкою або демонстрацією дій діти навчаються односкладно відповідати на питання (Що робить мама? – Читає. Що робить бабуся? – Плете. Що роблять діти? – Співають);

– далі навчають будувати прості речення шляхом повних відповідей на питання так, щоб діти відчули основу речення (Що робить дівчинка? – Дівчинка малює. Що робить тато? – Тато читає).

2. Робота над граматичним оформленням речення та його поширенням проводиться паралельно. На цьому етапі вона спрямована на навчання дітей складати речення з 3-6 слів. Діти вчаться виражати зв'язок між словами за допомогою синтаксичних та морфологічних засобів мови. За допомогою питань педагог утворює порядок слів у реченні таким чином, щоб дитина не пропускала їх та вживала у потрібній формі, узгоджуючи з іншими словами.

У дітей розвивають уміння мислити словами (Хто це? – кішка. Яка кішка? – Кішка пухнаста. Що робить пухнаста кішка? – Пухнаста кішка лежить. Де лежить пухнаста кішка? – Пухнаста кішка лежить на килимку).

3. Поширення речень за рахунок однорідних членів: за картинками, за демонстрацією дій (Що купила мама у крамниці? – Мама купила у крамниці моркву, цибулю, буряк.). Діти також вправляються у використанні узагальнюючих слів перед однорідними членами речення (Мама купила у крамниці овочі: моркву, цибулю, буряк). Поширення речень відбувається і за рахунок однорідних головних членів : (1). Хто весело танцює? – Діти весело танцюють. Які саме діти танцюють? – Хлопчик і дівчинка весело танцюють. 2)Що зробив Сашко? – Сашко вимив і витер чашки).

4. Окремим видом роботи є розвиток у дітей із ЗНМ розуміння та використання в мовленні логіко-граматичних конструкцій, який ґрунтується на вже сформованих у дітей уміннях утримувати основну смислову ситуацію, виражену у реченні, будувати прості речення різної наповнюваності.

Розуміння логіко-граматичних структур мовлення формується в дитячому віці в процесі мовленнєвого спілкування і при нормальному розвитку дитини не потребує спеціального навчання.

Для дітей із ЗНМ поняття причинно-наслідкового зв'язку – одне з найскладніших для розуміння, оскільки ці зв'язки й відношення предметів і явищ не завжди доступні безпосередньому сприйманню – вони розкриваються в процесі активної вербально-мисленнєвої діяльності. Діти також вчасно не оволодівають знаннями просторових відношень, не вміють їх бачити, виділяти і усвідомлювати, не розуміють співвідношення між об'єктами простору або між просторовими ознаками цих об'єктів.

Враховуючи, що логіко-граматичні конструкції можуть бути з прямим та інвертованим (непрямим) порядком слів, виділяють три етапи, спрямовані на їх формування та розвиток:

– розуміння та утворення інвертованих синтаксичних конструкцій (Мишку наздоганяє кішка). Розуміння таких конструкцій вимагає

трансформації їх у конструкції з прямим порядком слів (Кішка наздоганяє мишку). Це відбувається шляхом повторення інвертованого речення, уточнення синтаксичного значення кожного його члена за допомогою запитань. У процесі цієї роботи діти перетворюють інвертоване речення у речення з прямим порядком слів, що свідчить про розуміння смислу висловлювання;

– розуміння та утворення пасивних синтаксичних конструкцій, які також мають непрямий порядок слів (Тарілка розбита дівчинкою). Для розуміння цього речення необхідно змінити в ньому порядок слів. З цією метою, після повторення речення дитиною, педагог ставить запитання щодо його змісту (Хто розбив тарілку?);

– розуміння та утворення речень з парадоксальним смислом. Дані конструкції мають однаковий лексичний склад, але різне значення (Бабуся поливає квіти. Бабусю поливають квіти.). Для розвитку розуміння смислу речень використовують пари сюжетних малюнків із зображенням парадоксальних ситуацій. Дітей навчають визначати взаємини дійових осіб, реальність зображеної ситуації. Використовуються такі завдання: відповісти на запитання до членів речення з опорою на наочність і без такої, продовжити речення, почате дорослим, потрібним словом, повторити за дорослим речення. Діти також самостійно складають речення до кожної пари картинок, відповідають на питання «Чи так буває?», «Як сказати правильно?», визначають правильність ситуації без наочності, лише на вербальному матеріалі. Речення з парадоксальним змістом використовують для спрямування уваги дітей на граматичне оформлення слів у реченні.

Усі вправи зі складання речень проходять в ігровій формі, подаються у контексті ігрового сценарію, ігрової ситуації або гри з використанням іграшок та картинок, сюрпризних моментів, казкових персонажів або героїв літературних творів.

Подальше формування синтаксичної сторони мовлення пов'язане зі становленням зв'язного мовлення, і у першу чергу, з його монологічною формою.

Поряд із продовженням роботи над поширенням простого речення дітей (III рівень ЗНМ) підводять до складання найпростіших видів складних (складносурядних та складнопідрядних) речень.

Основним завданням цього етапу роботи є навчання дітей побудови складних синтаксичних конструкцій із сурядним та підрядним зв'язком. Цей процес відбувається поступово: за питаннями, демонстрацією дій, за двома малюнками, пов'язаними між собою сюжетом та логічним зв'язком, графічними схемами і, нарешті, за єдиним сюжетним малюнком, за наочною ситуацією.

Оволодіння навичками побудови складних речень вимагає і осмислення значень сполучників («маленьке єднальне слово»), сурядності та підрядності

Шляхом різноманітних вправ та пояснення дітей спочатку ознайомлюють зі сполучниками сурядності: «а», «але», «і». (За допомогою сполучника «і» виражається у мовленні послідовність або одночасність подій, сполучник «а» є протиставним, «але» – заперечним.

Оволодінню дітьми навичками конструювання складних речень сприяють спеціально розроблені прийоми:

– *Приєм питання - відповідь.* Діти мають бути поставлені у такі ситуації, які спонукали б їх до висловлювань у формі складних речень з інтуїтивним вибором необхідного сполучника). Складання складносурядних речень відбувається а) за демонстрацією дій: (Віра сіла на диван, і Сашко також сів на диван. Віра сіла на стілець, а Сашко на диван. Віра запропонувала сісти на стілець, але Сашко відмовився); б) за двома предметно-дійовими (Бабуся плете, а дідусь читає газету. Машина їде по дорозі, і автобус теж їде по дорозі) та в) за сюжетними картинками (Дмитрик грає на дудочці, а Тетянка танцює. Білка сидить на ялинці, а заєць сидить під

ялинкою. Оля взимку катається на ковзанах, і Миколка теж катається на ковзанах).

При складанні речень дітей навчають порівнювати дії (сидіти – стояти), ознаки (чорний – білий), властивості конкретних предметів (гарячий – холодний), почуття людей (веселий – сумний), протиставляти певні явища, події, вчинки людей, казкових персонажів (Небо було чистим, але раптом пішов дощ. Коза наказала козенятам нікому не відкривати двері, але вони не послухали мами).

–Прийом самостійного придумування дітьми речень із важкими у морфологічному відношенні словами та словосполученнями (зняти, одягнути, пухнасте курча, колючий їжачок), з декількома словами (дівчинка, хлопчик, м'яч).

Поступово дітей знайомлять зі складнопідрядними реченнями: причини, наслідку, мети, часу. Їх побудова базується на пізнанні та осмисленні дітьми зв'язків і відношень, що існують у реальному житті. Дітям пояснюють значення підрядних сполучників («маленьких слів»), що виражають причинно-наслідкові, часові, просторові зв'язки й відношення та слугують для зв'язку двох простих речень.

Роботу краще розпочинати зі складнопідрядного речення причини, яке вказує на причину дії, про яку говориться в головному реченні, та відповідає на питання чому? з якої причини? через що? Для роботи використовують наочність, де чітко визначається зображена причина і наслідок. Використовуються також питання, що вимагають відповіді творчого характеру (Чому вирости гриби на галявині? – Тому що в дощик).

Для кращого розуміння смислу даного виду синтаксичних конструкцій у навчанні використовують речення-перевертні (Руки брудні, тому що дівчинка їх мие. Зима наступила, тому що ведмідь ліг спати у барлогу).

Далі робота іде над складнопідрядними реченнями наслідку, що вказують на наслідок дії, про яку говориться у головному реченні. Речення

будуються з використанням сполучників «так, що» (Весною так пригріло сонечко, що вирости перші проліски).

Наступними опрацьовуються складні речення з підрядними мети, які уточнюють мету дії, про яку говориться в головному реченні. Підрядні речення мети поєднуються з головними простими і складними сполучниками «щоб», «для того, щоб». Найкращим мовним матеріалом є теми «Призначення предметів», «Професії», «Свійські тварини» (Для чого нам потрібні...? - ножиці, олівець, лопата тощо. Люди тримають собаку для того, щоб він охороняв дім).

Найбільших зусиль від дітей із ЗНМ вимагають речення з підрядними часу та умови, які уточнюють час дії, про яку говориться в головному реченні, і відповідають на питання коли?, з якого часу?, як довго?. Підрядні речення часу з'єднуються з головним за допомогою сполучників і сполучних слів «коли», «як тільки», «поки», «після того», «ледве», «щойно». Потрібно враховувати, що у дітей недостатньою мірою сформоване почуття часу, особливо частин доби, які передбачають режимні моменти життя людини, послідовність пір року, подій у часі та уявлення про них. Робота з формування цього типу речень проводиться з опорою на сюжетні малюнки, які є зоровою опорою сприймання абстрактних понять часу, та з опорою на режимні моменти перебування дітей у дитячому закладі (Як тільки закінчилися заняття, діти з вихователем вийшли на прогулянку. Щойно прийшла весна, у лісі вирости проліски).

Уміння дітей складати речення різної складності закріплюють у роботі над казками, віршами, оповіданнями, сюжетно-дидактичними іграми та у повсякденному мовленні.

Виховання звукової культури мовлення

Враховуючи, що більшість дітей з руховими порушеннями органічного ґенезу мають важкі мовленнєві вади, при яких страждають дихання, фонетико-фонематичні процеси, порушення артикуляції мовленнєвого апарату, темпо-ритмічні відчуття, на

початку молодшого віку значна увага приділяється роботі над цими процесами усіма педагогами. Ці завдання вирішуються на індивідуальних логопедичних заняттях та групових заняттях з розвитку звукової культури мовлення (грамоти в старшому віці).

Виховання звукової культури мовлення передбачає такі напрямки роботи:

– розвиток мовленнєво-рухового апарату (артикуляційного, голосового, мовленнєвого дихання) та на цій основі – формування правильної вимови звуків, слів, чіткої артикуляції;

– розвиток сприймання мовлення (слухової уваги, мовленнєвого слуху, основними компонентами якого є фонематичний, звуковисотний, ритмічний слух).

Починаючи з старшого дошкільного віку, окрім груп що навчаються за допоміжною програмою, на заняттях з грамоти логопед починає формувати у дітей з порушенням мовленнєвого розвитку операції звуко-складового аналізу та синтезу у такій послідовності:

1 етап. Аналіз заданого звуку в ряду звуків:

- 1) виділення заданого голосного з ряду приголосних звуків;
- 2) виділення заданого голосного з ряду голосних;
- 3) виділення заданого приголосного з ряду голосних;
- 4) виділення заданого приголосного з ряду приголосних, далеких за акустико-артикуляційними ознаками;
- 5) виділення заданого приголосного з ряду приголосних, близьких за акустико-артикуляційними ознаками.

2 етап. Аналіз звуків на фоні слова:

- 1) виділення заданого голосного на початку слова в наголошеній позиції;

2) виділення заданого голосного на початку слова в ненаголошеній позиції;

3) виділення заданого приголосного на початку слова (щільного, інших приголосних);

4) виділення приголосного в кінці слова (фрикативного, інших приголосних).

3 етап. Аналіз звуку зі складу слова:

1) виділення спільного звука у словах:

- наголошеного голосного на початку слова;
- ненаголошеного голосного на початку слова;
- приголосного на початку слова;
- приголосного на кінці слова;

2) виділення першого звука в слові:

- наголошений голосний;
- ненаголошений голосний;
- щільний приголосний;
- інші приголосні;

3) виділення останнього звука в слові:

- фрикативного приголосного;
- іншого приголосного.

4 етап. Визначення позиції заданого звука в слові (початок, середина, кінець слова):

Формування складового аналізу:

- поділити слова на склади;
- визначити послідовність складів;
- визначити кількість складів;
- аналіз складу.

5 етап. Визначення послідовності звуків у слові:

1) на основі складового аналізу слів;

2) без попереднього складового аналізу.

6 етап: Визначення кількості звуків у слові

7 етап: *Формування довільного оперування звуковим складом слова.*

Паралельно з формуванням фонематичних процесів, ведеться робота над реченням, включаючи такі види:

– викладання схеми речення (звертається увага на «слово-командир», крапку): «збільшення речень різними частинами мови», «знайди вказане слово», «короткі та довгі слова», «перестав слово»;

– робота за логопедичними тренінгами (Н.Е. Илькова. Логопедические тренировки от глаголов до предложений. – Москва, ГНОМ, 2004);

–самостійне складання речень за картинками та викладання схем; придумування речень за схемами та картинками.

Розвиток зв'язного мовлення

Провідну роль у процесі мовленнєвого розвитку дошкільників відіграє розвиток зв'язного мовлення, оскільки не слово, а саме речення (зв'язне висловлювання) є комунікативною одиницею мовлення.

Основна функція зв'язного мовлення – комунікативна. Вона здійснюється у двох основних формах: діалозі та монологі. Кожна з форм має свої особливості, які визначають характер спеціальної методики їх формування.

Діалог – це розмова двох або кількох людей. Він складається із запитань та відповідей, не потребує розгорнутих речень, тому що їх зміст доповнюється мімікою, жестами, інтонаціями, а також ситуацією, обстановкою, в якій перебувають співрозмовники.

Зміст і структура діалогів залежать від теми і мети висловлювання, умов та обставин мовлення, індивідуальних якостей співрозмовників.

Корекційну роботу розпочинають із розвитку сприйняття дітьми мовлення оточуючих, що здійснюється у спеціальному дошкільному закладі в процесі практичної діяльності дітей впродовж таких етапів.

1. Використовувати усі режимні моменти, ігри, заняття, спостереження, екскурсії. Звернене мовлення логопеда та вихователя застосовують як засіб регуляції дитячої діяльності. Адекватне виконання дій дітьми вказує на правильне сприйняття і розуміння ними зверненого мовлення. Важливим завданням дорослого на початковому етапі є стимулювання у дітей мовленнєвої активності. Необхідно заохочувати імпульсивні дитячі висловлювання, в якій би формі вони не з'явилися: звуконаслідування, слова, словосполучення. Але поступово потрібно відмовлятися від звуконаслідувань і вчити дітей правильно називати предмети навколишнього світу, ускладнюючи звуковий та складовий склад слова.

2. За мірою появи активного мовлення у дітей розвивають самостійність у користуванні словом, бажання використовувати його під час спілкування. З цією метою застосовують прийом «питання – відповідь». Спершу використовують відображене мовлення дітей. Ця форма мовлення виникає в ситуації, коли логопед називає предмет (ознаку, дію), потім ставить питання про його назву. Дитина перебуває в полегшених умовах: предмет знаходиться перед очима, і непотрібно згадувати слово для відповіді, воно тільки що прозвучало у мовленні логопеда (Це лялька. Що це?).

Наступна форма мовлення – самостійні однослівні відповіді, які у поєднанні із запитаннями за змістовою єдністю можна розглядати як відповіді повним реченням. Найбільш доступними та

актуальними для розвитку мовленнєвого спілкування дітей є такі групи питань: Хто це? Що це? Який предмет? Що робить предмет?

3. Як тільки у дитини з'являється мінімальний словниковий запас, логопед починає роботу над фразою. Спочатку використовують відображене мовлення: «Послухай, як я тебе запитаю: Хто це? (за демонстрацією картинки). А тепер ти так само запитай мене». Далі діти самостійно запитують за картинками один одного.

4. Для розвитку мовленнєвого спілкування необхідно сформувати у дітей навички користування спонукальною формою мовлення, яка поступово ускладнюється, а саме: спочатку навчають виражати своє прохання, або речення одним словом: дай, допоможи, пішли тощо; потім словосполученням: дай ляльку, дай ложку, пішли гуляти тощо; і нарешті, реченням.

5. Спонукальне мовлення на першому етапі є також відображеним: дитині необхідно про щось спитати, або попросити у товариша, вихователя. Коли діти навчаються давати відповіді на запитання і самостійно запитувати, в роботі застосовують коротенькі діалоги описового, або сюжетного характеру (робота за картинкою, сюжетно-рольова гра з лялькою, гра «Телефон» тощо).

6. На наступному етапі дітей навчають цілеспрямованої розмови з певної теми, тобто бесіди. Бесіду як метод навчання починають використовувати у спеціальному дошкільному закладі тоді, коли діти володіють вже фразовим мовленням, відповідними знаннями про предмети і явища, які обговорюються. Ця робота активно проводиться в групах дітей, що навчаються за допоміжною програмою та в групах ранньої педагогічної корекції.

Монологічне мовлення є відносно розгорнутим видом мовлення. Це мовлення однієї особи, яке має свої особливості. Воно

вимагає більшої напруженості пам'яті, уваги до змісту й форми мови. Монологічне мовлення вимагає від суб'єкта більшої логічної послідовності, ніж у процесі діалогу.

Формування зв'язності мовлення включає розвиток умінь будувати висловлювання різних типів: робота над текстом, опис (світ у статиці), розповідь (динаміка подій у часі і русі), роздум (встановлення причинно-наслідкових зв'язків).

Опис – це висловлювання про певні властивості предмета чи явища. У спеціальному дошкільному закладі дітей навчають описувати картинки, іграшки, предмети, інтер'єр, явища природи, людей.

Види описових розповідей:

- За запитаннями, за схемою.
- За зразком, планом (без плану).
- Включення ігрових та предметно-практичних дій в опис.
- Порівняльний опис, колективний опис (ланцюжком).
- По пам'яті.

Крім того, використовують опис за малюнком; з опорою на жест як підказку дорослого, що вказує на форму, деталі предмета; опис з опорою на окремі малюнки (де значущі частини предмету зображені в збільшеній формі та виділені окремими малюнками), паралельний опис дитини та педагога.

Робота над текстом передбачає переказ, вивчення напам'ять, роботу над загадками.

Зміст роботи над текстом

	Вид роботи	Послідовність роботи	Прийоми роботи
	Переказ	1.Словникова робота до читання твору. 2.1.Повторення	Твір читається (розповідається) 2-Зрази;

		простих оповідань з опорою на наочність (діти повторюють кожне речення окремо). 2.2. Переказ творів. 2.3. Переказ описових творів. 2.4. Драматизація.	Демонстрація дій. Запитання, словесна вправа. Переказ: - педагог переказує – дитина допомагає; - за запитаннями; - за планом; - ланцюжком; - за особами.
	Вивчення напам'ять	Словникова робота до читання. Вірші на: - 2 строфи - 4 строфи - 1-2 стовпчика - скоромовка	1. Читання напам'ять 2 рази; 2. розігрування; 3. запитання, словникова робота; 4. вивчення рядками, хором та індивідуально; 5. повторення слів зі звуками, які автоматизуються, в роботі з дитиною; 6. проплескування ритму віршів. 7. додавання останнього слова в рядку; 8. пригадування раніш вивчених віршів за предметними картинками.
	Загадка	Описові віршовані загадки. Загадки на уяву.	Загадка вивчається напам'ять, використовуються прийоми роботи, як з віршем.

Працюючи з дітьми, що мають розумову відсталість, доцільно читання та розповідання творів проводити лише з опорою на наочність, переказувати за предметними картинками, іграшками, чи серією картинок та заучувати вірші хором з опорою на наочність.

Робота над картиною.

У роботі з дітьми з порушенням мовленнєвого розвитку використовується така послідовність видів картин, що залежить від рівня мовленнєвого та розумового розвитку дітей:

- предметні;
- сюжетні, з зображеними подіями, що добре знайомі дітям;
- зі знайомими подіями, але складнішими за змістом;
- з маловідомим змістом;
- дитячі малюнки;
- серії (2-3 картинки) з чітко вираженою ситуацією та за змістом художнього твору;
- зміст картин виходить за межі безпосереднього оточення дитини;
- з прихованим змістом;
- несінітниці;
- з незавершеною дією,

Навчання розповіді за картиною з метою активізації розумової та мовленнєвої діяльності, особливо з дітьми, що мають ЗНМ II-III рівня, III рівня та при ЗПР чи збереженому інтелекті, відбувається за методикою Н. Гаврик та передбачає такі етапи:

1) Організація сприймання: попередня робота, ігрові прийоми та актуалізація знань дітей.

2) Розгляд картини. Починаючи з старшого віку – мовчазний розгляд, придумування назви, підбір імен героям.

3) Бесіда за картиною. В молодшому віці бесіда включає 3-4 запитання, в старшому – 8-10 запитань про час та місце подій (Як ви гадаєте...?), загальна оцінка подій (Що відбувається на малюнку?), розуміння емоційного змісту (Які за характером..?), відокремлення об'єктів, зображених на картині – «бінокль», встановлення залежності між об'єктами, уявлення об'єктів через сприймання їх різними аналізаторами (придумування уявних варіантів почутих звуків і слів, їх імітація, віртуальні діалоги тощо), розширення наочної ситуації (Що було до того, як...?), лексико-граматичні вправи.

Працюючи за серією картин, доцільно використовувати наступні методичні прийоми:

- розгляд кожного малюнка окремо;
- викладання послідовності;
- складання розповіді разом;
- хорове повторення;
- вилучення зайвої картинки;
- визначення послідовності сюжету;
- дидактична вправа на відповідність тексту і малюнку.

Розповідь за картиною.

Розповідь – це повідомлення про події, що розгортаються в часі. Працюючи над картиною, доцільно використовувати допоміжні прийоми роботи, а саме: запитання (від головного до другорядного, деталей, розкриваючи взаємозв'язки), пояснення педагога в ході розгляду, розповідь (колективна, індивідуальна, за зразком, за частиною картини, за планом, сюжетна, порівняльна, творча).

Дошкільників із порушеннями мовлення навчають двом основним типам монологів – самостійній розповіді та переказу, здебільшого на основі наочності. У першому випадку дитина навчається відбирати зміст для висловлювання і оформлювати його самостійно, в іншому – матеріалом для висловлювання слугує художній твір.

Розвиток дрібної моторики та підготовка руки до письма

Розвиток дрібної моторики дитини з порушеннями опорно-рухового апарату є одним з головних завдань педагога у дошкільному навчальному закладі. Якщо руки дитини вчасно не навантажити посильною працею, їй буде важко впоратися з обсягом письмових завдань в школі. Навчання певним діям (зав'язування, складання, витирання тощо) лежить в основі формування здатності дитини до самообслуговування.

Формування функції рук найбільш інтенсивно відбувається в перші роки життя – у період від 1 до 4 років. У дитини з руховими порушеннями цей розвиток не відбувається спонтанно, а потребує відповідних коригувальних впливів, які застосовуються педагогом протягом послідовних етапів навчання.

На першому етапі відбувається формування здатності до захоплювання предметів та їх обмацування. Дитину слід навчити тягнутися до предмету, захоплювати його, утримувати та перекидати з руки в руку, стежачи при цьому за своїми діями. На цьому етапі застосовуються також такі засоби розвитку моторики як перенесення предметів, ігри-потішки з кулачками, оплесками, ігри з м'ячем тощо.

На другому етапі дитину навчають самостійно їсти, виконувати дії одягання (це питання детально розкрито в розділі «Трудове виховання»). Удосконалення моторики стимулює розвиток сприйняття та збагачення чуттєвого досвіду дитини. На основі предметно-маніпулятивної діяльності відбувається закріплення зв'язків між словом, предметом та дією, що стимулює розвиток сенсорно-перцептивних функцій з одночасною корекцією рухових порушень.

На третьому етапі здійснюється корекційна робота, спрямована на розвиток дрібної моторики, удосконалення тактильних відчуттів дитини, зорово-моторної координації, формування графічних навичок та підготовку руки до письма. На цьому етапі провідна роль належить таким дидактичним засобам, як ігри-дії з ложкою, пірамідкою, перекидання, сортування, ігри з крупною мозаїкою, з мотрійками, водою та піском тощо.

Важлива роль належить також використанню завдань, спрямованих на синергічні дії обох рук: обведення рамок, перелистування сторінок книги, ігри з прищіпками, намистом, шнурками, пальчикові ігри, малювання, дії з ножицями тощо.

Достатньо уваги слід приділяти підготовці руки до письма. У дітей з церебральним паралічем часто відмічається підвищений тонус м'язів кисті,

парези та гіперкінези, внаслідок чого порушується формування рухової навички письма та малювання. Вони напружено стискають олівець, не можуть самостійно оволодіти способом утримання олівця.

Враховуючи характер рухових порушень, основними завданнями з підготовки руки дитини до письма є такі:

- формування вміння виконувати рухи ведучої руки з великою амплітудою та рухи кисті й пальців рук при зоровому контролі;
- навчання ізольованим рухам рук;
- формування вміння брати предмети різними способами;
- розвиток маніпулятивних дій з предметами.

Під час навчання дитини певних рухових дій педагогу необхідно дотримуватися такого алгоритму:

- 1) чітко визначити рухове завдання;
- 2) скласти план виконання руху;
- 3) виокремити опорні точки руху;
- 4) визначити орієнтири для контролю.

Показ виконання завдання повинен бути детальним: необхідно привертати увагу дитини до напрямку, амплітуди дії руки та кисті; нагадувати дитині послідовність виконання дій; пересвідчитись, що вона засвоїла інструкцію та навчати виконувати завдання з його одночасним промовлянням.

Структура заняття з підготовки руки до письма включає такі компоненти:

- 1) Вправи на загальну моторику.
- 2) Ігровий момент, розвивально-корекційні вправи.
- 3) Вправи на розвиток дрібної моторики відповідно етапу навчання та вправи на утримання олівця.
- 4) Показ та пояснення виконання завдання, письмо.

Письмо (малювання) предмету чи елемента відбувається поетапно: домальовування окремих деталей чи елементів по крапках (опорних лініях);

малювання по опорних крапках, самостійне малювання. По завершенню виконання завдання бажано приділити час на розмальовування чи штрихування зображуваного предмета.

5) Вправа на релаксацію.

б) Вправи на розвиток гнозису та праксису.

Діти дошкільного віку вчаться запам'ятовувати цифри та букви, при цьому не лише впізнавати їх на папері, але й відтворити, намалювати. Враховуючи труднощі в оптико-просторовому розвитку дітей, доцільно використовувати такі види вправ: ліплення з пластиліну; викладання з бобів; впізнавання на дотик; вправи з ейдетики; обведення, заштриховування, зафарбовування; домальовування; впізнавання накладних та недомальованих зображень; викладання з паличок; вишивання шнурком; знаходження невірно написаних букв та цифр; знаходження подібного у різному та відмінного у схожому.

Письмо слід проводити у альбомах розміром 170-205 мм, білого кольору з графічною сіткою двох видів: горизонтальні лінії, відстань між якими 9 мм, та клітинка з боком такого ж розміру.

Враховуючи, що формування графічних навичок є передумовою до оволодіння письмом, то саме ці навички є головним елементом зображувальної діяльності дітей з ДЦП. В дитячих малюнках можна помітити наступні проблеми: хаотичність ліній, вихід ліній за межі аркуша, не з'єднані між собою частини предмета, недомальовані деякі частини, спрощені форми, невірно передані просторові відношення, величина предметів та їх частин, використання лише основних кольорів, не вміння передати в малюнку задуму. Ці та інші труднощі обумовлені порушенням моторики, зорово-моторної координації та сенсорної сфери.

З метою формування у дошкільнят графомоторних навичок, тематику, планування та проведення занять з зображувальної діяльності з дітьми, які мають гіперкінези, несформовані за віком уміння та навички зображувати, доцільно проводити у поєднанні з заняттями з підготовки руки дитини до

письма: навчання малювати вертикальні лінії, горизонтальні, квадрати, трикутники, круги та овали. При цьому використовувати наступні прийоми (до кожного окремого елемента, лінії, форми): за опорними лініями, за опорними крапками, тренінг, малювання предметів, простих сюжетів, використання відповідних трафаретів. З метою навчання оволодіння навичками проводити різні лінії та основні форми, доцільніше використовувати олівець.

Одночасно з традиційними методами психолого-педагогічного впливу на дитину, доцільно використовувати метод кінезологічної корекції, спрямований на зняття окремих симптомів, поліпшення розвитку психічних процесів, дрібної та загальної моторики, зниження стомлюваності, активізацію пізнавальних процесів тощо. Підвищенню ефективності заняття сприяє комплексне використання таких вправ:

- 1) пальчикова гімнастика;
- 2) вправи, спрямовані на розвиток міжпівкульової взаємодії;
- 3) дихальні вправи;
- 4) масаж та самомасаж кисті;
- 5) ритмізовані мовленнєві вправи;
- 6) декламування віршованих рядків з руховим супроводом;
- 7) вправи на релаксацію.

Орієнтовне планування занять для дітей із ЗПР:

1 етап. Малювання крапок та ліній.

2 етап. Зображення предметів по пунктирам.

3 етап. Малювання предметів у зошитах в клітинку по опорним лініям.

4 етап. Використання ігор «Домалюй», «Зроби таку ж фігуру», зорові та слухові диктанти.

5 етап. Робота з трафаретом та шаблоном.

Орієнтовне планування занять для дітей з розумовою відсталістю:

1 етап. Малювання крапок.

2 етап. Проведення горизонтальних та вертикальних ліній.

3 етап. Обведення зображених предметів по пунктирах .

4 етап. Малювання предметів по пунктирах та опорних крапках, домальовування.

4 етап. Робота з трафаретом та шаблоном.

Розділ IV. Художньо–естетичний розвиток

Мистецтво входить у життя дитини з порушеннями опорно – рухового апарату у ранньому віці разом з римованими народними забавлянками, дитячими віршами і колисковими піснями, яскравими картинками та іграшками, що звучать. Оскільки, дошкільний вік – найбільш сенситивний період для формування естетичного ставлення дітей до навколишнього світу, художньо–естетичний розвиток дітей з порушеннями опорно-рухового апарату забезпечується в образотворчому та музичному видах діяльності.

Образотворча діяльність

Заняття з образотворчої діяльності слугують важливим засобом корекції недоліків психофізичного розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Тому програмовий зміст з розділу, враховуючи підходи загальнорозвивальної програми, орієнтує на необхідність включення додаткових занять, спрямованих на тренування рухів рук, розвиток дрібної моторики, розвиток зорово-просторового сприймання. З цією метою доцільно використовувати завдання, які мають характер спеціально розроблених підготовчих вправ для кистей та пальців, що нормалізують м'язовий тонус, активізують тактильну чутливість. Вони проводяться перед кожним заняттям (пальчикові «басейни», кільця Суджоку, катання паличок різної товщини, розминання гумових кілець, міні-дзиги тощо).

Оскільки образотворча діяльність узгоджується з усіма лініями розвитку дитини, її розглядають як засіб корекції порушень пізнавальної діяльності, як засіб інтелектуального розвитку, як метод навчання, як засіб художньо-естетичного розвитку. Наявність рухових порушень і специфічних порушень пізнавальної діяльності висуває перед педагогами низку корекційно-педагогічних завдань, вирішення яких вимагає навчання дітей з порушеннями опорно-рухового апарату малюванню та іншим видам образотворчої діяльності. Таке навчання повинно обов'язково враховувати психологічні особливості дітей.

Специфіка методів навчання полягає у використанні засобів, що відповідають клініко-психологічним особливостям дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, особливо, з дитячим церебральним паралічем. До видів образотворчої діяльності, які найбільшою мірою сприяють вирішенню корекційних завдань, відносять: аплікацію, ліпку, трафарет, тренувальне малювання. У навчанні прийомам творчої діяльності можна використовувати пасивні дії (коли педагог працює рукою дитини) з переведенням їх у активні. При виражених рухових утрудненнях використовуються різні компенсаторні пристосування.

Образотворча діяльність передбачає формування у дошкільників не тільки творчих здібностей, творчої активності, самостійності, а й уміння сприймати та відтворювати ритм малюнку, передбачає розвиток зорової пам'яті, просторової уяви та орієнтації, формує початки планування та проектування діяльності (алгоритм), художнього мислення, відчуття матеріалу (тактильні відчуття), активного розвитку загальної та дрібної моторики. Все це складає ключовий момент загальних корекційних завдань розвитку дітей з порушеннями опорно – рухового апарату засобами образотворчої діяльності.

Емоційність даного виду діяльності якнайкраще сприяє корекції мовленнєвих вад, розвитку зв'язного мовлення, мовленнєвої компетенції тощо.

Навчання прийомам творчої діяльності проводиться у відповідності з руховими можливостями дітей. Використовуються прийоми, які сприяють компенсації рухової недостатності та дозволяють кожній дитині створити певне зображення. Розвитку дрібної моторики, узгодженню роботи обох рук, корекції синкінезій, вправлянні сили натиску пальців, стисканню долонь, розвитку вміння орієнтуватись на аркуші паперу та навичкам розрізання та вирізування сприяє виконання різних за змістом та складністю завдань.

Діти виконують завдання, які передбачають створення предметних образів, сюжетів, багатофігурних композицій, перспективи зображення, колажів, дизайнерську діяльність, аранжування з природного та штучного матеріалів. При цьому особлива увага надається не якості, а змісту зображеного (пляма на папері – хмарка тощо).

Художні техніки накопичуються, повторюються, систематизуються, дублюються, структуруються, що дозволяє фахівцям простежити в динаміці розвиток художньо-естетичних компетенцій дитини, врахувати специфіку рухових функцій, уможливилоє самостійний вибір та вирішення дитиною ряду зображувальних та інших завдань.

Враховуючи вплив зображувальної діяльності на особистісний розвиток, педагоги повинні працювати над зацікавленням дітей не стільки самими прийомами малювання, скільки красою навколишнього світу, яку можна не тільки побачити довкола, відчутти, а й відтворити у малюнку, аплікації, ліпці.

Завдання навчання та виховання:

- збагачувати уявлення про довколишній світ і виховувати інтерес до образотворчої діяльності;
- виховати у дітей емоційно – естетичних почуттів, емоційного відгуку під час сприймання творів мистецтва;
- розвивати розуміння змісту творів мистецтва, його єдності з засобами виразності у різних видах образотворчого мистецтва;
- формувати оцінне ставлення до результатів зображувальної творчості, власної та однолітків, навичок і умінь в образотворчій, декоративній діяльності;
- розвивати у дітей моторний «алфавіт» зображувальних дій, техніки зображення, просторові орієнтири, уявлення про деякі основні засоби «зображувальної мови»;
- формувати творчі прояви дітей у різних видах образотворчого мистецтва;
- формувати навички аналізу зображуваних предметів та явищ;
- навчати технічним прийомам (малювання, аплікації, ліплення, конструювання) відповідно рухових можливостей дітей;
- формувати правильне сприймання форми, величини, кольору і вміння передавати їх у зображенні;
- формувати правильне сприймання простору, коригувати порушення зорово-просторового сприймання;
- формувати цілісне сприймання предмету та його відображення засобами зображувальної діяльності (малюванням, ліпкою, аплікацією);

- ознайомлювати з різними видами та жанрами мистецтва: живопис (пейзаж, портрет, натюрморт); графіка, скульптура, архітектура, декоративно-прикладне мистецтво;
- наближувати дитину до розуміння того, що мистецтво оточує її скрізь (вдома, в дитячому садку, на вулиці); що воно приносить людям задоволення, прикрашає побут і, що до витворів мистецтва слід бережливо ставитись;
- виховувати позитивне емоційне ставлення до зображувальної діяльності та її результатів;
- розвивати дрібну моторику руки і зорово – просторову координацію для підготовки до оволодіння навичками письма;
- розвивати культурно-гігієнічні навички у процесі зображувальної діяльності;
- виховувати дисциплінованість, організованість, вміння прогнозувати та планувати свої дії;
- виховувати навички колективної творчості, дружби, почуття емпатії.

Виконання окреслених завдань передбачає урахування різних рівнів сенсомоторного розвитку дітей з порушеннями опорно-рухового апарату (особливо з ДЦП), а також різного ступеню та темпу засвоєння видів образотворчої діяльності, тому рекомендований далі розподіл програмного матеріалу з різних видів образотворчого мистецтва має умовний характер.

Малювання

В організації педагогами занять із малювання доцільно дотримуватись наступної послідовності введення технічних прийомів: впізнавання малюнків педагога; кольорові цятки; ознайомлення з кольором; використання штампів, трафаретів, нетрадиційної техніки; доповнення, домальовування до зображеного; розфарбовування; зображення ліній: горизонтальних, вертикальних, хвилястих, заокруглених, спіралеподібних; навчання зображенню предметів: круглих, квадратних, трикутних, прямокутних форм; предметів що складаються з 2-х і більше частин; навчання зображенню

предметів, об'єднаних простим сюжетом; ознайомлення з поняттям «горизонт».

Формування естетичного сприйняття світу дитиною відбувається з раннього віку на основі використання у роботі художніх картин, репродукцій, творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Орієнтовний перелік творів мистецтва:

Картини І. Рєпіна, В. Сурікова, В. Серова, В. Петрова, А. Дейнеки, А. Куїнджі, І. Левітана, І. Шишкіна, Т. Шевченка, казкові сюжети Врубеля, С. Жукова, О. Шовкуненка, М. Глуценка, Джузеппе Арчимбольдо (малювання портретів овочами, фруктами дуже подобаються дітям); Павлина Цвілик, Пелагея Глущенко, Тетяна Пата, Г. М. Мала, П. Пружко, П. Батичок, А. Коваленко, Марія Примаченко, Селюченко, К. Білокур, М. Тимченко, В. Павленко, Г. Собачко, Ф. Панко, Явдоха та Гаврило Пошивайли та багато інших.

Ранній вік (2 рік життя)

Завдання навчання і виховання:

- виховувати інтерес і бажання малювати;
- формувати когнітивні здібності дітей (уміння обстежувати предмети, визначати їх форму, колір, виділяти характерні деталі);
- ознайомлювати дітей з художніми матеріалами (фарби, фломастери маркери, олівці, крейда різнокольорова);
- формувати уміння цілеспрямовано діяти (проводити прямі лінії різнонаправлені – короткі та довгі, залишати мазки, різноманітні сліди на папері);
- навчати дітей доступним технікам малювання («малювання» у повітрі; малювання рукою, кулачком, пальцями; малювання мазками);
- розвивати сенсорно-рухову сферу;

- розвивати чуттєвий досвід дітей (зір, слух), мовлення, психічні процеси (аналіз, синтез, увагу, пам'ять);
- виховувати естетичні почуття та смаки.

Зміст

Перший квартал. (Орієнтовна кількість занять – 12; з них 8 – фарбами, 4 – маркерами, фломастерами, крейдою). Ознайомлення дітей з матеріалами для малювання шляхом виконання простих маніпуляцій пензликом, маркером, фломастером, олівцем, крейдою тощо; кінетичні вправління з ними на тренування м'язів рук, на вправління рухливості кисті руки. Навчання супроводжувати поглядом свої рухи та рухи вихователя.

Навчання орієнтуванню на площині. Виділення суттєвих деталей предметів під час їх розглядання (нитка у кульки, хвостик у яблучка, паличка у прапорця, пелюстка у квітки тощо). Показ способу і результату дії (сліди від фарби на папері, крейди - на асфальті, маркера – на дошці). Діти вчаться залишати слід на папері рукою, пальцем, кулачком. Вправління у вмінні утримувати пензлик трьома пальцями.

Підтримка вияву дитиною емоційного відгуку та подиву від самостійно досягнутого результату.

Другий квартал. (Орієнтовна кількість занять – 12; з них 3 – фарбами, 3 – маркерами, фломастерами, крейдою, олівцями - індивідуально, 6 – за вибором дітей (матеріалу і місце виконання також обираються довільно). Кінетичні вправління для кисті руки та пальців. Розглядання дітьми готових предметних і елементарних сюжетних малюнків. Домальовування деталей незакінчених малюнків. Показ послідовності малювання певної деталі (лапка у курчатка, травичка навколо курчатка).

Навчання дітей самостійно залишати слід на папері, на дошці (самостійне домальовування відсутніх деталей обстеженого предмета, малювання окремих компонентів на готовому сюжеті). Малювання крейдою на доріжці, пальчиками і паличками на снігу, на піску. Малювання простих зображень: гілочки, ніжки у листочка, ниточки, доріжки, травички,

стовпчика, стрічки, річки, промінців, хвильки, труби, палички, олівця, пензлика тощо. Впевнено утримувати пензлик трьома пальцями, відчувати силу натиску (враховуючи індивідуальні особливості дітей). Залишати слід на папері рукою, пальцем, кулачком.

Третій квартал. (Орієнтовна кількість занять – 12, з них 3 – з використанням предмета для розглядання і показом вихователем послідовності створення образу в малюнку; 3 – малювання з розгляданням предмета без графічного показу; 6 – за вибором дітей і матеріалу, і місця виконання образотворчої дії). Кінетичні вправляння для кисті руки та пальців. «Малювання» вихователем образу предмета в повітрі з наступним його впізнаванням. Спроби самостійного відтворення дітьми «малювання» в повітрі за наслідуванням дій дорослого. Малювання олівцем. Малювання округлих деталей (сніжок, домальовування ручки до чашки, брівок у ляльки). Малювання мазків.

Четвертий квартал. Закріплення отриманих навичок.

Художні матеріали:

Фарби (гуаш); олівці; фломастери; маркери; різнокольорова крейда (для малювання на асфальті, доріжках); пензлі різної товщини; спонжі; ватні палички; штампи різноманітної форми (пластикові та виготовлені з природного матеріалу); долоні та пальці дитини.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- закріплювати інтерес і бажання малювати;
- розвивати когнітивні здібності дітей (уміння обстежувати предмети, визначати їх форму, колір, виділяти характерні деталі);
- поглиблювати знання дітей про художні матеріали (фарби, фломастери, маркери, олівці, крейду різнокольорову, кольоровий пісок);
- розвивати уміння цілеспрямовано діяти (проводити прямі лінії різної довжини та напрямку, малювання різних геометричних форм);

- розширювати техніки малювання (примакування) та вдосконалювати навички володіння ними;
- розвивати сенсорно-рухову сферу;
- вдосконалювати чуттєвий досвід дітей (зір, слух), мовлення, психічні процеси (аналіз, синтез, увагу, пам'ять);
- виховувати естетичні почуття та смаки.

Зміст

Домальовування прямих ліній, деталей готового зображення предмету та сюжету. Малювання ліній різної довжини, ширини, напрямку (прямі, хвилясті). Промальовування доріжок (до жучка, доріжку для машини, в гараж тощо). Малювання крапок, кругів, кілець. Малювання різних форм (предметних та композицій). Примакування (пензлем, пальцем, тощо). Малювання крейдами на дошці, на доріжках. Робота з кольоровим піском (сенсорні навички, тактильні, просторова орієнтація).

Художні матеріали

Фарби (гуаш); олівці; фломастери; кольоровий пісок для малювання по клейовій заготовці; пензлі різної товщини; різнокольорова крейда (для малювання на асфальті, доріжках); спонжі; ватні палички; штампи різноманітної форми (пластикові та виготовлені з природного матеріалу); долоні та пальці дитини.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- підтримувати інтерес і бажання малювати;
- розвивати когнітивні здібності дітей (уміння обстежувати предмети, визначати їх форму, колір, виділяти характерні деталі);
- поглиблювати знання дітей про художні матеріали (фарби, фломастери, маркери, олівці, крейда різнокольорова, кольоровий пісок);

- розвивати уміння цілеспрямовано діяти (проводити прямі лінії різної довжини, ширини та напрямку, малювання різних геометричних форм);
- розширювати техніки малювання (примакування; малювання штампами; малювання контурів, силуетів) та вдосконалювати навички володіння ними;
- розвивати сенсорно-рухову сферу;
- вдосконалювати чуттєвий досвід дітей (зір, слух), мовлення, психічні процеси (аналіз, синтез, увагу, пам'ять);
- виховувати естетичні почуття та смаки.

Зміст

Домальовування елементів предмету, сюжету, опорних крапок силуету. Примакування (пензлем, пальцем тощо). Малювання крапок, кругів, кілець. Малювання різних форм (предметних, композиційних, сюжетних). Пальчикові композиції, домальовування, промальовування. Малювання ліній, що перетинаються. Малювання ліній різної довжини, ширини, напрямку (прямі, хвилясті, ламані, спіралеподібні, похилі). Промальовування доріжок до різних об'єктів та персонажів. Малювання різних форм (квадратних, трикутних, овальних, круглих). Малювання відбитком картонних силуетів. Малювання контурів, силуетів (обведення готових форм). Малювання штампами (замальовування, промальовування силуетів, домальовування, прикрашання форм).

Художні матеріали:

Фарби (гуаш); олівці; фломастери; маркери різної товщини; кольоровий пісок (від дрібного до крупнозернистого) для посипання по клейовій основі; пензлі різної товщини; крейда різного походження (для малювання на асфальті, на доріжках, на цупкому картоні); спонжі; ватні палички; штампи різноманітної

форми (пластикові, гумові та виготовлені з природного матеріалу: овочів, сухого листя, квітів); долоні та пальці дитини.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- підтримувати інтерес і бажання малювати шляхом використання нетрадиційних технік;
- розвивати когнітивні здібності дітей (уміння обстежувати предмети, визначати їх форму, колір, виділяти характерні деталі);
- поглиблювати знання дітей про художні матеріали (фарби, фломастери, маркери, олівці, крейду різнокольорову);
- розвивати уміння цілеспрямовано діяти (проводити прямі лінії різної довжини, ширини та напрямку, малювання різних геометричних форм);
- розширювати техніки малювання (примакування; малювання штампами; малювання контурів, силуетів; малювання шляхом роздування фарби по поверхні аркуша) та вдосконалювати навички володіння ними;
- розвивати сенсорно-рухову сферу;
- вдосконалювати чуттєвий досвід дітей (зір, слух), мовлення, психічні процеси (аналіз, синтез, увагу, пам'ять);
- виховувати естетичні почуття та смаки.

Зміст

Малювання штампами (замальовування, промальовування силуетів, домальовування, прикрашання форм). Малювання контурів, силуетів (обведення готових форми, самостійне створення силуетів). Акватипія. Монотипія. Гравюри (на аркуші, на восковій пластині (індивідуально), на

пластилінових дошках тощо). Малювання свічкою та фарбами. Ниткографія. Малювання відбитком картонних силуетів. Набризк (шляхом використання зубних щіток, здування кольорового пілу тощо). Плямографія. Малювання піпеткою. Малювання губкою, ватними спонжами, серветкою, будь-яким квачиком (особливо ефективний під час малювання пейзажів). Малювання короткими пунктирними лініями, крапками, мазками. Малювання кольоровим піском. Малювання роздуванням фарби по поверхні аркуша. Малювання на асфальті. Створення колажів.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Педагоги працюють над удосконаленням сформованих у дітей навичок, а також продовжують їх творчий розвиток, надаючи уваги арттерапевтичним формам роботи з метою корекції рухового, пізнавального та особистісного розвитку дітей.

Художні матеріали:

Фарби (гуаш, акварель); олівці; фломастери; маркери різної товщини; чорнила; пастель; грифелі; крейди різного походження; віск; кольоровий пісок для малювання по клейовій заготовці; фломастери, кольорова вода у пластикових пляшках для малювання на снігу; гелеві ручки; пензлі різної товщини; піпетки; ватні кульки; поролон; спонжі; зубні щітки; ватні палички; штампи різноманітної форми (пластикові та виготовлені з природного матеріалу); нитки різної якості; мило; сіль для розвитку тактильних відчуттів, ароматерапії (зі згоди батьків та консультації з лікарем), для створення ефекту розмитого образу, природних явищ (туман, дощ); пластикові дошки для монотипії; папір різної щільності та текстури; долоні та пальці дитини.

Декоративно-ужиткове мистецтво

Ознайомлення з мистецтвом рідного краю розпочинається з молодшого дошкільного віку (другий рік навчання). Проте, вже в ранньому віці (на першому році навчання) діти вчаться прикрашати прямокутні, круглі та квадратні форми лініями, крапками, мазками, чергуючи їх за кольором. Така

діяльність сприяє розвитку відчуттів, сприймання, уваги, пам'яті у дітей. Дошкільники оволодівають зображенням замкненої форми, навчаються узгоджувати кольори, орієнтуватися на площині. З віком активніше розвивається довільне запам'ятовування, тому діти краще сприймають кольорову гамму, відтінки, оволодівають навичками роботи з ножицями. З удосконаленням розвитку загальної та дрібної моторики, мовленнєвим розвитком дитини, вдається удосконалювати відчуття сили натиску пальців та ритму. Це дозволяє дітям виконувати завдання на складання невеликих візерунків, прикрашання одягу, посуду.

У старшому дошкільному віці розширюється ознайомлення з народними промислами як стилем життя українського народу, художньою спадщиною. Діти знайомляться з вишивками, килимарством, керамікою, мереживоплетінням шляхом самостійного відтворення ужиткового стилю на плоских та об'ємних формах, створюють композиції та картини, прикрашають свята, групові кімнати, використовуючи декоративні елементи.

Завдання навчання та виховання:

- корекційний розвиток зорової та тактильної пам'яті;
- формування вміння взаєморозташовувати великі та дрібні деталі;
- розвиток дрібної моторики;
- розвиток гостроти зору, відчуття пропорцій;
- формування естетичних смаків та естетичної оцінки твору;
- спонукання до творчих задумів.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Розглядання предметів декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю (Київщини, регіону). Прикрашання прямокутних форм, складання візерунків з ліній, мазків та крапок на формах народної іграшки, посуду, рушнику. Наприкінці року можливим є ознайомлення та вправлення в

зображенні 8-пелюсткової квітки. Ознайомлення з творчістю народної майстрині М. Примаченко.

Орієнтовний перелік художніх репродукцій

Малюнки Є. Чарушина, Т. Яблонська «Яблуні в цвіту», М. Бурачек «Яблуня в цвіту».

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Ознайомлення з посудом, ткацтвом та килимарством, вишивкою, народними іграшками рідного краю. Прикрашання рослинними та геометричними елементами готових форм з використанням різних ліній, крапок, 8-пелюсткових квіток, подвійних і потрійних мазків. Ознайомлення з витинанкою та писанкарством, творчістю народних умільців К. Білокур, М. Примаченко.

Орієнтовний перелік художніх репродукцій:

казкові образи Васнецова, пейзажі І. Левітана, В. Поленова, І. Шишкіна, Т. Яблонської, О. Саврасова, картини І. Айвазовського. Дітей знайомлять з мистецтвом графіки, портрету, скульптурою.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Продовження роботи над ознайомленням з мистецтвом рідного краю, а саме: розписи, вишивки, костюм. Виконання дітьми творчих робіт за мотивами кийвської кераміки, вишивки. Ознайомлення з різблярством, витинанкою, писанкою. Продовження ознайомлення з народними майстрами М. Примаченко, К. Білокур, Л. Мироною та іншими. Знайомство з ужитковим мистецтвом Росії.

Орієнтовний перелік художніх репродукцій

пейзажі І. Левітана, В. Поленова, І. Шишкіна, І. Айвазовського, О. Саврасова, малюнки Т.Шевченка, ілюстрації до казок В. Васнецова.

Аплікація

Перевагами цього виду образотворчої діяльності слід вважати відносну доступність для дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату. Завдання з аплікації можуть виконувати діти, які мають низький рівень графічних можливостей внаслідок ураження рук.

У процесі роботи з аплікацією дітям пропонують виконання завдань з готовими формами, а також техніку обривання (самостійно чи за попередньо підготовленим контуром). У молодшому віці, згідно з лексичною тематикою, використовуються виключно готові форми для наклеювання. У старшому віці доцільно пропонувати дітям самостійно обирати матеріали і шляхи реалізації задуму, або пропонувати різні варіанти для самостійного вибору. Основне завдання педагога полягає у навчанні дитини діяти ритмічно, відчувати відстань між деталями, розвивати окомір, координацію рухів, очікувати та радіти результату. Окрім цього, вдосконалюються конструктивні можливості, лічильні навички, уявлення про форму, колір, величину, простір, мовлення дитини.

Дітей навчають користуватися ножицями: дошкільники не тільки розрізають папір за позначеними опорними лініями, а також вчаться розрізати спочатку тонкий картон, а пізніше – папір. Враховуючи, що вироби з аплікації об'ємні, особливо у старшому віці, доцільно розпочинати роботу на занятті, а продовжувати її на художній праці або ж індивідуально.

На заняттях застосовується прийом комбінування різної техніки виконання: аплікація та домальовування, створення колажів, тощо. Тематика занять різноманітна, як правило, вона узгоджується з темою тижня.

В організації педагогами занять із аплікації доцільно дотримуватись наступної послідовності введення технічних прийомів: викладання готових форм на фланелеграфі; наклеювання готових форм; техніка рваної аплікації; створення візерунків і орнаментів з 2-5 елементів на прямокутнику, квадраті, колі; предметна аплікація з готових форм; ознайомлення з ножицями; розрізання чи розривання паперу за допомогою лінійки.

Ранній вік (2 рік життя)

Зміст

Ознайомлення з папером різної якості (цупкий, м'який, гладенький, шорсткий, тонкий). Тактильні вправлення з папером: обстежувати, м'яти – зібгати пальчиками та розрівняти, стискувати, змінати, утворюючи кульки, тощо. Обривати, рвати на шматки, утворюючи більші та менші часточки. Створення колективних образів (вихователь пропонує розкидати листочки в осінньому парку). Намащування деталей клеєм, приклеювання.

Художні матеріали:

папір різної якості; клей; пензлик для клею.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Зміст:

Робота з паперовими смужками, стрічками, шнурками, в залежності від лексичної теми (наклеювання «доріжок» до певних об'єктів; стрічок до справжнього віночка; справжніх шнурків до черевичка тощо). Наклеювання готових предметів (істот, або речей) на готові силуети, форми. Доповнення деталями (травичкою, сухим листям, «снігом» (вата) сюжетного образу, створеного вихователем.

Художні матеріали:

папір різної якості; скручені в кульки серветки; тиснений папір; ватні кульки; природні матеріали (сухе листя, трава, гілочки, пір'їнки тощо); кольорова та біла крупка з пінопласту; гудзики; готові форми рослин з проклеєної тканини, силуети різноманітних предметів (банки, вази, акваріуми, одяг, транспорт, геометричні фігури).

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Зміст:

Навчаємо тримати ножиці та вправлятися з ними. Розрізання смужок паперу різної ширини та довжини. Вирізання з допомогою дорослого паперових форм з наступним утворенням візерунку (декоративна аплікація). Створення простого сюжету. Аплікація з поєднанням різноманітних матеріалів. Виконання колективної роботи (підгрупою, парами). Створення простих предметних образів. Створення сюжетів, простих композицій на основі різноманітного матеріалу. Поєднання аплікації та малювання.

Художні матеріали:

папір різної якості; скручені в кульки серветки; тиснений папір; ватні кульки; природні матеріали; кольорова та біла крупка з пінопласту; гудзики; готові форми предметів з проклеєної тканини; силуети різноманітних предметів; дитячі ножиці;

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Зміст:

Вирізування округлих форм за контуром та без нього. Вправляти дітей у вирізуванні симетричних форм зі складеного паперу. Обривання серветок, паперу. Виготовлення різних тематичних панно для виставок, подарунків, декорування предметів побуту, іграшок, подарунків до свят. Поєднання декількох матеріалів, технічних засобів, видів мистецтв (домальовування, прикріплення).

Художні матеріали:

папір різної якості; серветки; скручені в кульки серветки; тиснений папір; фольга; картон; клейонка; кольорові шнури; нитки; вата; природні матеріали; кольорова та біла крупка з пінопласту; гудзики; готові форми з проклеєної

тканини; гіпсові фігурки для різних композицій; силуети різних предметів, на яких створюються композиції.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Зміст:

Як і у попередніх частинах Програми з художньо-естетичного розвитку, педагоги працюють над удосконаленням сформованих у дітей навичок, а також продовжують їх творчий розвиток, надаючи уваги арттерапевтичним формам роботи з метою корекції рухового, пізнавального та особистісного розвитку дітей.

Ліплення

Ліплення сприяє розвитку дрібної моторики рук, точності рухів, коригуванню порушень м'язево-суглобового відчуття. В основі роботи з дошкільниками з порушеннями опорно-рухового апарату лежить традиційна техніка ліплення, загальноприйняті методи і прийоми, однак, отримання корекційного ефекту у подоланні комплексу порушень вимагає такої організації діяльності, яка характеризується тривалістю та повторюваністю.

В організації педагогами занять із аплікації доцільно дотримуватись послідовності введення таких технічних прийомів: впізнавання виробу, зліпленого педагогом; ознайомлення з матеріалом; розділення пластиліну за розрізом та розминання однією чи двома руками; техніка «ковбаски»; техніка «кульки»; техніка «розплющування» та натискування пальцем у суцільних виробках; ліплення предмету з кількох частин; ліплення конусоподібних форм; техніка «защипування», «розмазування» та прикрашання готових виробів; ліплення предметів на основі комбінування пластиліну з природнім матеріалом; використання стеки; техніка «вдавлювання», «примазування»; сюжетне ліплення.

Можна виготовляти гіпсові форми з наступним їх розфарбовуванням та складанням композиції («Морське дно» із застосуванням висушених справжніх морських жителів – коника, камбали, зірки).

Художні матеріали:

пластилін (восковий та звичайний різної м'якості); глина (педагог ураховує недостанню пружність матеріалу, що не вимагає від дитини необхідного напруження м'язів рук та знижує його корекційну цінність); пластика; солоне тісто; мокрий пісок тощо.

Завдання навчання і виховання

- знайомити з матеріалами для ліплення;
- формувати вміння відчувати та розрізняти, співвідносити, цілеспрямовано діяти;
- розвивати м'язову координацію, силу, уміння диференціювати рухи руки;
- формувати вміння зосереджуватись на певному об'єкті, аналізувати його;
- розвивати зоровомоторний праксис;
- створювати образи, композиції з різноманітних матеріалів;
- вправляти у різних способах ліплення;
- формувати пасивний та активний словники.

Зміст:

Ранній вік (2 рік життя)

Перший квартал. (рекомендована кількість занять – 12). Знайомство з матеріалами (на дотик, м'яти, переминати). Споглядання процесу виконання вихователем ементарних образів з наступною бесідою щодо властивостей матеріалу. Ознайомлення зі способом дії з матеріалом. Доповнення дітьми

роботи вихователя певними деталями (втискання пальчиком, витягання, підщипування). Самостійні маніпуляції з матеріалами.

Другий квартал. (рекомендована кількість занять – 12; з них 6 – з показом вихователем способів та послідовності роботи з матеріалом для створення образу, 6 – за бажаннями дітей, але під керівництвом вихователя). Активне спостереження за процесом виконання вихователем елементарних незакінчених образів, з наступним визначенням: якої деталі не вистачає. Розривання шматка пластиліну на дві-три частини. Відривання певної кількості часточок (більших і дрібніших). Розкачування паличкоподібних форм різної товщини повздовжніми рухами (бачити в них певний предмет – паркан, колоду, стовпчик, паличку, олівець, ковбаску, сосиски, кісточку, ніжку тощо). Розкачування коловими рухами (яблука, кульки, вишеньки тощо). Доповнення готових деталей, виліплених дітьми, до «незакінченої» форми вихователя для створення цілісного образу (ручка до чашки, держак для лопати, колобок в казку, ручка для відерця тощо).

Третій квартал. (рекомендована кількість занять – 12; з них – 3 – з обстеженням предметів і показом вихователем способу дії з матеріалом, 3 – без показу вихователя, 6 – за бажанням дітей, але під керівництвом вихователя). Вправляти в умінні ділити шматок на частини. Вправляти в умінні визначати необхідну величину для підщипування. Тренувати уміння розкачувати паличкоподібні форми різної товщини повздовжніми рухами. Вправляти в умінні розкачувати круговими рухами (яблука, кульки, вишеньки). Доповнення готових деталей, виліплених дітьми, до «незакінченої» форми вихователя для створення цілісного образу (ручка до чашки, держак для лопати, колобок в казку, ручка для відерця тощо). Розплющення кульок з наступним утворенням плоских форм (тарілочки). Утворення еліпсоїдних форм (зернятка). Створення колективних композицій. Самостійна робота дітей (вибір теми та матеріалів).

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Розкачування між долонями коловими та повздовжніми рухами. Згортання паличкоподібних форм в кільце. Розплющування кульок та валиків. Защипування країв способом щільного притискання матеріалу між пальцями. Відтягування та підщипування шматків матеріалу. Ліплення предметів з однієї, двох і трьох частин.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Розкачування матеріалу між долонями коловими та повздовжніми рухами. Згортання паличкоподібних форм в кільце. Розплющування кульок та валиків. Защипування країв способом щільного притискання матеріалу між пальцями. Відтягування та підщипування шматків матеріалу. Ліплення предметів з однієї, двох і трьох частин. Розвиток умінь обстежувати, аналізувати та передавати форму предмету, дотримуючись пропорцій. Введення елементів декоративної ліпки. Оволодіння елементарними прийомами ліплення – заокруглення, примазування. Втискання, витягування, защипування країв. Утворення овальної форми з кулеподібної. Створення невеликих композицій.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Розвиток та підтримка бажання створювати образи, композиції з різноманітних матеріалів. Тренування набутих навичок та рухових умінь дітей, набутих на попередніх етапах. Ознайомлення з основними засобами скульптури (об'ємність форм, ритм, позиція). Вправління у різних способах ліплення (конструктивному, комбінованому, скульптурному – дитина сама обирає найзручніший для себе, а вихователь мотивує на застосування складнішого). Ліплення з натури. Ліплення з уяви. Знайомство з елементами рельєфної ліпки (наліпки) та барельєфів (робота зі стекою). Ліплення посуду за мотивами української кераміки. Створення сюжетних композицій. Використання природних та допоміжних матеріалів для передачі настрою, виразності образу.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Подальший розвиток та вправлення дитини у ліпленні. Комбінування різних видів образотворчого мистецтва. Розпис виліплених дітьми виробів, прикрашення виробів природними матеріалами – насінням, крупою, засушеними квітами. Удосконалення різноманітних способів ліплення. Залучення до оформлення інтер'єру групи (створення колективного панно із різноманітних матеріалів).

Художня література

Формування художньо-естетичного сприйняття світу дошкільниками з порушеннями опорно-рухового апарату суттєво посилюється засобами художньої літератури. Доступне ознайомлення дітей з вітчизняним літературним спадком сприяє вихованню почуття гордості за свою Батьківщину, шани традицій своїх батьків, знань своєї культури, розвитку мовлення, корекції емоційних станів. З найперших кроків, з моменту дотику до пензля, малюку цікавіше буде малювати-творити із віршованим супроводом (примовляючи, проспівуючи, розповідаючи, театралізуючи).

Перелік художніх творів:

Леся Бризгун-Шанта «Хлопчик Петрик та його Божий світ» (серія оповідань та казок для дітей – люди, тварини, рослини), збірка віршів Лариси Цвілик, збірка віршів В. Паронової, вірші В. Симоненка, І. Кашинця, Н. Приходько, Б.Чалого, Я. Щоголіва, М. Познанської, О. Журливої, В. Мордань, Л. Савчук, П.Тичини, П. Воронька, Н. Забіли, О. Пушкіна, Лесі Українки, Т. Шевченка, П. Мостового, Д. Іванова, М. Рильського, П. Грабовського, Г. Местечкіна, Г. Демченко, Д. Мегелик, Д. Білоус, П. Бровко, Л. Глібова, Г. Гриненко, М. Стельмах, С. Баруздин, Т. Коломієць, С. Жупанін, О. Пархоменко, Г. Чубач, В. Шевчук, В. Сосюра, Г. Бойко, І. Нехода, М. Упеник, П. Сиченко, П. Амбросій, М. Ковпацька, І. Кульська, Н. Серова, С. Павлович, В. Гринько.

Обов'язкове використання музичного супроводу в різних варіаціях (пісні, аудіо та СД-записи), як класичних творів, так і сучасних.

Враховуючи різний темп оволодіння зображувальною діяльністю дошкільниками з порушеннями опорно-рухового апарату та пов'язану з ним необхідність тривалої додаткової роботи, спрямованої на тренування рухів рук, розвиток дрібної моторики та зорово-моторної координації, орієнтовні показники розвитку за розділом доцільно визначити як результат засвоєння програми дітьми за усіма роками навчання.

Орієнтовні показники розвитку:

виявляє інтерес і емоційний відгук до образотворчої діяльності; впізнає зображення на картині або ілюстрації (предмети, дії, явища); розрізняє і називає основні кольори та їх відтінки; орієнтується на площині аркуша паперу; володіє основними прийомами роботи фарбами; проводить олівцем лінії у заданому напрямку; передає у малюнку найпростішу форму, просторове розташування, основний колір предметів; зображує у малюнку декілька предметів, об'єднуючи їх єдиним змістом; виконує декоративні візерунки.

Музичне виховання

Музичне виховання - складова частина всебічного виховання дітей, яка здійснюється у процесі практичної діяльності кожної дитини.

З раннього віку музика здійснює потужний вплив на розвиток дитини з порушеннями опорно-рухового апарату, оскільки сприяє формуванню її емоційної сфери та слухової уваги. У немовлячому віці закладаються основні види музичної діяльності, а саме: музичне сприймання, співи, музично – ритмічні рухи, гра на дитячих інструментах.

До витоків розвитку музичного сприймання відносять емоційну реакцію на лагідне слово матері, сміх, відгук на радісну мелодію. Звуконаслідування і лагідний спів дорослого, активізація лепету і гуління дитини формують не тільки передумови її мовлення, а також передумови співу як виду музичної діяльності. Яскравість вражень на першому році життя створюється розмаїттям тембрового звучання музики, яку виконує дорослий на різних дитячих інструментах.

Сприймання музики у дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату повинно розвиватись як активна діяльність, в якій спочатку відбувається накопичення музичних вражень, їх диференціація, а згодом – формування оцінного ставлення до почутої музики.

Система музичного навчання й виховання дітей з порушенням опорно-рухового апарату спрямована не тільки на розвиток, а й на корекцію основних рухів, сенсорних (аудіальних, візуальних та кінестетичних) функцій, мовлення.

Усі види музичної діяльності набувають корекційного значення. Співи допомагають правильно розвивати і зміцнювати голос, коригувати вади мовлення, дихання, звуковимови та звукоутворення, мають позитивний вплив на весь організм. Музично-рухова діяльність сприяє розвитку моторної функції, поліпшує поставу дітей, привчає до самостійної ходьби. Більш жвава за характером музика активізує дітей із загальмованими реакціями, а більш спокійна вгамовує гіперактивних. Нерідко, властиві окремим дітям з порушеннями опорно-рухового апарату агресивні спалахи допомагає погасити гра на барабані, бубні та інших ударних шумових інструментах. Крім того змінити вектор негативної енергії допомагає надання таким дітям провідних ролей на занятті: солістів, ведучих в іграх, помічників вихователів.

Музика організує дітей, сприяє розвитку просторових відчуттів, піднімає настрій, створює умови для корекції порушень опорно-рухового апарату, допомагає розвитку уваги, пам'яті, мислення.

В умовах спеціального навчального закладу для дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату до основних форм музичного виховання належать: музичні заняття, музичні розваги, музичні свята. Окрім традиційних, суто музичних, занять у спеціальному закладі бажано регулярно організовувати інтегровані: музично-логопедичні, музично-фізкультурні, музично-математичні, музично-природознавчі тощо заняття. За таким же принципом проводяться розваги, які можуть бути, як суто музичними, так й інтегрованими.

На початку навчального року надається перевага музичним розвагам видовищного плану, в яких ведуча роль належить дорослим (вихователям, методистам, інструкторам фізкультури, логопедам) і дітям старших груп. Для дітей молодшого віку відводиться роль спостерігачів, які беруть участь в окремих ігрових ситуаціях. Це зумовлено адаптаційним періодом, а також недостатністю музичного досвіду дітей цієї категорії. Серед розваг чільне місце відводиться ляльковому музичному театру, який, акумулюючи в собі музику, художнє слово, танець, пластику і зображувальне мистецтво, має потужну розвивальну силу та естетичний вплив. Найбільшого поширення набуває настільний театр, пальчиковий театр, театр іграшки і театр на ширмі.

Однією з найяскравіших форм організації музичного виховання є свято, значення якого для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату важко переоцінити. Як корекційний засіб, свято задовольняє природне прагнення дитини до самовираження, збагачує її враження, покращує психічний стан, додає впевненості у своїх силах. Однак, слід враховувати специфічні можливості дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, які визначають розподіл дитячих ролей і навантаження у святі. Обмежена кількість святкових дійств у спеціальному дошкільному закладі зумовлена тим, що діти з порушеннями опорно-рухового апарату не витримують великих навантажень, пов'язаних з чисельними репетиціями та підготовкою до свят. Слід зазначити, що перелік святкових дійств може змінюватись, розширюватись або скорочуватись, в залежності від потреб і можливостей контингенту дітей.

Музичні заняття як основна форма організації музичного виховання дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату, проводяться з урахуванням специфічних потреб кожної дитини та орієнтацією на загально розвивальну мету. На заняттях використовуються такі види музичної діяльності: слухання (сприйняття) музики, співи, музичн-ритмічні рухи, інструментальне музикування.

Слухання (сприйняття) музики – компонент усіх видів музичної діяльності на занятті: співів, музичних рухів, музикування. Разом з тим, слухання музики є окремим, дуже важливим розділом музичного виховання. Дітичують музику по радіо, в телепередачах, у грамзаписах. Таке слухання має випадковий характер. Музика для слухання у дошкільному навчальному закладі відповідає певним критеріям, яких бажано дотримуватися музичному керівнику: музичний твір повинен бути простим, доступним для розуміння дитини. З метою збагачення уявлень про музичний твір, широко використовуються наочність та аудіозаписи. Для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особливого значення набуває відтворення музичних образів відповідними імітаційними, маніпулятивними рухами.

Співи у дошкільному спеціальному закладі необхідно розглядати, як засіб зміцнення організму дошкільнят. У процесі співу виправляються деякі дефекти вимови. Співаючи, діти змушені вимовляти слова протяжно, це допомагає виробленню більш чіткої дикції, правильному засвоєнню слів. Крім того, текст пісні підпорядкований певному ритму музики, також сприяє вимові важких звуків та складів, розвитку артикуляційного апарату дитини. Важливу роль під час співу відіграє уміння дитини користуватись диханням. На думку лікарів, співи є найкращою формою дихальної гімнастики. Тому бажано з дітьми, хворими на церебральний параліч, не тільки співати, а також проводити вправи на дихання у повільному темпі, без напруження, з паузами для відпочинку.

У роботі над піснею доцільно використовувати метод шестикратного варіативного повторення. За навчальний рік вивчається 6-8 пісень. З дітьми, в яких мовленнєвий розвиток відповідає віковій нормі, розучуються сольні номери, для подальшого виконання на святах і розвагах. Необхідно враховувати вікові особливості вихованців: чим менша дитина, тим яскравішими, простішими, доступнішими мають бути тексти і музика пісні. Заняття співами допомагають організувати, об'єднати дитячий колектив, покращити функції голосового апарату дитини.

Музичні рухи - складова частина музичного заняття. Як відомо, в музично-руховій діяльності дітей рух виступає засобом вираження почуттів, думки, образів. Беручи активну участь в іграх, вправах, танцях дошкільнята набувають найрізноманітніших знань про життя, розвивається спостережливість, орієнтування у просторі і часі. Рухи під музику зміцнюють дитячий організм. Діти вчаться володіти своїм тілом, координувати рухи, ритмічно рухатись. Дошкільнятам з важкими формами церебрального паралічу важко втримувати статичні пози, повертатися, долати перешкоди, бігати, стрибати. Саме тому необхідно включати в роботу коригуючі музичні вправи. Для виконання цих вправ дітям з важкими формами церебрального паралічу необхідно мати стільчик для опори або реабілітаційне обладнання. Досить часто виконання музичних рухів такими дітьми потребує допомоги дорослого. З дошкільнятами, які мають легкі форми церебрального паралічу, педагог має змогу підготувати відносно складні групові та індивідуальні музично-рухові композиції.

Дітям з порушенням опорно-рухового апарату важко запам'ятати послідовність рухів в танцях. З цією метою педагог використовує прийоми нагадування, підказки словом та випереджальним рухом.

Задоволення, яке дитина отримує у процесі гри, вправи, танцю, завжди супроводжується значними фізіологічними змінами в її організмі, покращуються дихання і кровообіг. Крім того, емоційно насичені ігри, вправи, танці активізують нервову систему і викликають посилену діяльність вищих відділів головного мозку, пов'язаних з асоціативними і вольовими процесами. Музичні рухи сприяють формуванню моторики у дітей, поліпшують поставу, формують характер, волю, вміння мобілізувати свої сили і зосередити увагу.

Інструментальне музикування - особлива частина музичного заняття. Цей вид діяльності сприяє розвитку музично-сенсорних здібностей дитини (динамічного, звуковисотного й тембрового слуху, чуття ритму), розвивається самостійність у діях дитини, її увага і організованість,

покращується дрібна моторика. Музичні іграшки використовуються під час співанок, виконання деяких пісень, у музичних вправах та іграх. Роль музичних інструментів особливо зростає під час проведення музично-дидактичних ігор. Діти вчаться розрізняти звуки за їх висотою, тривалістю, тембром і динамікою. В деяких іграх дитяча музична іграшка слугує звуковим оформленням (дудка імітує звучання потяга; дзвіночки супроводжують рух санчат, трикутник – краплинки дощичку тощо). В роботі з дошкільнятами використовуються шумові, ударно-мелодійні, духові та струнні інструменти. Ознайомлення з музичними іграшками починається у молодшому віці (брязкальця, дзвіночки, свищики, барабан, бубон).

У середньому віці додатково використовуються духові інструменти і народні музичні інструменти (дудочки, сопілочки, бубонці, деркачі, калаталки, тріскачки).

У старшому віці діти долучаються до елементарного музикування на трикутниках, металофонах, кастаньєтах, тарілках, румбі, маракасах. Рідше використовуються струнні дитячі музичні інструменти (цимбали, скрипка, кобза, балалайка, домра, цитра, гітара тощо). Але слід відзначити, що діти з великою зацікавленістю прислуховуються до звучання струнних інструментів, особливо тоді, коли вони самостійно можуть торкнутися пальцями до струн. Ці тактильні відчуття покращують дрібну моторику дитини і викликають хвилю позитивних емоцій.

Одним із важливих прийомів роботи з інструментами, що має корекційну спрямованість, є відбивання темпоритмічної основи твору з промовлянням слів частомовкою, скоромовкою.

Інструментальні композиції виконуються дітьми одночасно з грою педагога на музичному інструменті. Вищим рівнем складності є синкретичне виконання музичного твору ансамблем зі співом і рухами.

Для музикування в оркестрі педагог може використовувати аудіозаписи, караоке.

Інструментальне музикування розвиває уяву дітей, спонукає їх до активних дій та наполегливості.

Слухання (сприйняття) музики:

- формування музичної культури слухача, збагачення дітей музичними враженнями, знайомство з доступними дітям художніми зразками сучасної, класичної і народної музики, повідомлення початкових відомостей про музику, про засоби музичної виразності, формування музичного смаку;
- формування сенсорної основи музичного сприймання (розрізнення на слух властивостей музичних звуків: сили, висоти, тембру, тривалості);
- розвиток активної діяльності слухача (здатності до емоційного відгуку на музику; формування довільності процесу сприймання, вміння робити спільно з педагогом та самостійно елементарний аналіз почутого; впізнавання, розрізнення, виділення музичного твору, який сподобався; співставлення музичного образу з образом навколишньої дійсності, висловлення свого ставлення до почутого).

Співи:

- формування основ співу, вокально–хорової культури дітей, розвиток у них художньо–естетичного смаку, долучення до виконавської діяльності;
- розвиток музичного слуху та його особливого прояву - вокального слуху, вміння розрізняти правильний і неправильний спів, висоту звуків, їх тривалість, напрямок руху мелодії, вміння чути себе під час співу, помічати і виправляти помилки (слуховий контроль); накопичення вокальних навичок – співочого дихання, звукосполучення, правильної артикуляції; формування вміння співати – виконувати пісні з допомогою дорослого і самостійно, у супроводі інструменту і без нього, на заняттях і під час ігрової діяльності та дозвілля;
- активізація творчих проявів дітей під час співу.

Музично–ритмічні рухи:

- розвиток музичного сприймання, вміння передавати різні засоби музичної виразності, у вільних рухах відображати жанри музики (марш, танець, народний танець тощо);
- оволодіння вмінням передавати під час танцю жестом, мімікою, пантомімікою музичний образ;
- розвиток творчих проявів дітей у рухах під музику, в музично – руховій імпровізації, в сюжетно – ігрових етюдах, танцях;
- корекція відхилень у розвитку психічних функцій (уваги, сприймання, уваги, мислення) і емоційно–вольової сфери засобами рухів під музику.

Гра на дитячих музичних інструментах:

- знайомити дітей з дитячими музичними інструментами у процесі музично–дидактичних ігор;
- з допомогою гри на дитячих музичних інструментах, формувати музичний слух.

Ранній вік (2 рік життя)

Завдання навчання і виховання:

- виховувати у дітей емоційний відгук на музику;
- розвивати вміння прислухатись до музики, до мелодії пісні;
- виховувати інтерес до гри дорослого на різних музичних інструментах, відповідати зміною рухів на контрастний характер музики.

Зміст

Слухання та сприйняття музики

Навчаємо слуханню музичних творів з яскраво вираженими засобами музичної виразності; впізнаванню мелодії коротеньких пісень, зіграних без слів на різних інструментах.

Підспівування

Формуємо вміння підспівувати окремі склади та слова пісні, наслідуючи дорослого. Навчаємо співати разом коротенькі співаночки.

Музичні рухи

Формуємо вміння змінювати рухи, відповідно до контрастної зміни у звучанні музики. Вчимо ходити, піднімаючи ноги; зграйкою в одному напрямку під маршову музику і бігати по одному. Вчимо виконувати прості танцювальні рухи: плескати в долоні, тупати ногами, розгойдуватись з ноги на ногу, робити напівприсідання.

Гра на музичних інструментах

Вчимо дітей слухати гру дорослого на металофоні, на бубні, трикутнику.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання та сприйняття музики

“Півник”, російська народна мелодія; “Сорока-ворона” російська народна примовка, обробка В. Верховинця; ”Ладки-ладусі” російська народна примовка, обробка М. Римського-Корсакова; “Дощик” українська народна пісня, обробка Т. Шутенко; “Козлик” українська народна пісня, обробка Т. Шутенко; “Ведмідь” музика Г. Фріда; “ Пташка” музика Т. Попатенко; “Нумо, зайчик, потанцюй” музика А. Філіпенка.

Підспівування та спів

“Гоп-гоп, гу-ту-ту” українська народна примовка, обробка Я. Степового; “Печу хлібчик” музика В. Верховинця; “Дощик” російська народна мелодія; “Собачка” музика М. Раухвергера; “Ялинка” музика Т. Попатенко; “Пиріжок” музика О. Тилічеєвої.

Музичні рухи

Вправи

“Ходимо-бігаємо” музика О. Тилічеєвої; “Крокуємо разом” музика М. Раухвергера; “Катання м’яча” музика Т. Шутенко; “Побігали - потупали” музика Л. Бетховена.

Таночки

“Веселий танок” українська народна мелодія; “Танок осінніх листочків” музика А. Філіпенка; “Гопачок” українська народна мелодія; “Танок-запрошення” українська народна мелодія, обробка Т. Шутенко.

Ігри

“Паровоз” музика А. Філіпенка; “Прилетіла пташка” музика О. Тилічеєвої;
“Діти та ведмідь” музика Т. Шутенко; “Дожени зайчика” музика О.
Тилічеєвої; “Прогулянка і дощик” музика М. Раухвергера.

Інструментальне музикування дорослого для дітей

“Брязкальце” російська народна мелодія; “Бубон” музика М. Красєва;
“Трикутник” музика Т. Шутенко; “Колискова” українська народна мелодія
(гра дорослого на металофоні).

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- виховувати у дітей бажання слухати музику, прислуховуватися до змін у її звучанні;
- збагачувати сприймання дітей новими музичними враженнями;
- формувати елементарні співацькі навички, елементарну виразність, вчити дітей зберігати правильну поставу під час співу;
- вчити дітей володіти своїм тілом під час ходьби, утримувати рівновагу.

Зміст

Слухання та сприйняття музики.

Вчимо слухати музику, не відволікатись, уважно слухати твір до кінця та намагатися запам'ятати його.

Підспівування й співи.

Навчаємо підспівувати протяжно нескладні короткі співанки, наслідуючи спів дорослого, підлаштовувати свій голос до висоти звуку, заданого музичним керівником; не відставати і не випереджати один одного під час співу. Вчимо одночасно починати і закінчувати спів.

Музичні рухи.

Вчимо ходити і бігати в одному напрямку зграйкою, тримати рівновагу під час руху.; рухатись відповідно до характеру музики (марш, танок, колискова); виконувати прості рухи: плескати в долоні, тупати ногами, робити напівприсідання, погойдуватись з ноги на ногу; наслідувати рухи

тварин, птахів; з допомогою дорослих ставати в коло, парами; рухатися вільно по всій кімнаті.

Інструментальне музикування.

Викликаємо у дітей стійкий інтерес до звучання музичних шумових іграшок. Заохочуємо дітей вправлятися з брязкальцями, дзвіночками, маленьким бубном.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання та сприйняття музики

“Сонечко” музика М. Раухвергера; “Півник” музика В. Вітліна; “Колискова” музика Я. Степового; “Курочка” музика Н. Любарського; “Дощик” музика Н. Любарського; “Зайчики” музика Ю. Рожавської; “Дзиґа” музика В. Вітліна; “Коник” музика І. Кишка; “Машина” музика К. Волкова; “Ведмідь” музика О. Тилічеєвої.

Підспівування та спів

Співаночки для розвитку голосу

“Сорока-ворона” українська народна примовка; “Дощик” українська народна мелодія, “Гоп-гоп, гу-ту-ту” українська народна пісня, обробка Я. Степового; “Гулі прилетіли” українська народна мелодія; “Баю-баю” музика М. Красєва; “Пиріжок” музика О. Тилічеєвої; “Літак” Музика О. Тилічеєвої; “Ладки-ладусі” російська народна примовка.

Співи

“Киця” музика В. Вітліна; “Восени” українська народна мелодія; “Дощик” музика В. Костенка; “Морозець” музика Г. Компанійця; “Зайчик” музика С. Павлович; “Калачі” музика А. Філіпенка; “У лісу-лісочку” музика Т. Шутенко; “Морозець” музика Б. Фільц; “Ялинка” музика Т. Шутенко; “Подарунок мамі” музика О. Тилічеєвої; “Пісня про ляльку” музика А. Філіпенка.

Музичні рухи

Вправи

“Пальчики-ручки” російська народна мелодія; “Рухатись і відпочивати” українська народна мелодія, обробка Я. Степового; “Хто хоче побігати” литовська народна мелодія; “Вправа з м’ячем” музика Л. Бетховена; “Вправа-розминка” музика Л. Еманової, “Каштани” музика А. Філіпенка; “Трамвай” музика А. Філіпенка, “Пузир” музика Є. Макшанцевої; “Коник” музика А. Філіпенка.

Таночки

“Подружилися” музика Т. Вількорейської; “Стукалка” українська народна мелодія, обробка Н. Метлова, “Танець з листочками” музика К. Стеценка; хоровод “Ось ялинонька прийшла” музика А. Філіпенка; “Танок з ляльками” українська народна мелодія; “Туп-туп, веселенько” українська народна мелодія.

Ігри

“Горобці та автомобіль” музика Г. Фріда; “Діти і ведмідь” музика В. Верховинця; “Ходить Ваня” російська народна мелодія; “Жмурка” музика Ф. Флотова; “Прогулянка і дощик” музика А. Філіпенка; “Гра з лялькою” музика Ю. Шишакова; “Дідусь садівник і козенята” музика А. Гедіке; “Льотчики” музика В. Нечаєва.

Інструментальне музикування дорослого і дітей

“Вправа з брязкальцями” музика А. Козакевич; “Відгадай на чому граю” музика О. Тилічєєвої; “Тихі й голосні дзвіночки” музика Р. Рустамова; “Будуємо дім” музика Т. Шутенко (Гра з музичними молоточками).

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- виховувати інтерес і бажання слухати музику;
- розвивати емоційне сприймання музики;
- розвивати співочі голоси дітей, вчити дітей рухатись під музику;
- збагачувати дитячі музичні враження;

- вчити дітей вправлятися з духовими і народними музичними інструментами.

Зміст:

Слухання та сприйняття музики

Вчимо дітей уважно слухати музику, відчувати її характер, розпізнавати знайомі музичні твори.

Співи

Підтримуємо намагання співати протяжно, прислухатися до голосів інших, разом починати і закінчувати співи, по можливості, брати дихання між короткими музичними фразами і співати в одному темпі з інструментальним супроводом.

Музичні рухи

Вчимо змінювати рухи відповідно до двочастинної форми твору; рухатися під музику спокійно, бадьоро, жваво. Вчимо виконувати рухи з прапорцями, стрічками, хусточками та іншими атрибутами; присідати (індивідуально); звужувати і розширювати коло з допомогою дорослого.

Вчимо рухатись парами по колу в таночках, хороводі, зберігаючи рівновагу; виконувати танцювальні рухи: ставити ногу на п'ятку, притупувати однією ногою, плескати долонями по колінах, робити рухи кистями рук, кружляти по одному і в парах, виконувати нескладні таночки.

Інструментальне музикування

Знайомимо дітей з особливостями звучання духових і народних дитячих інструментів. Надаємо можливість вправлятися з дудочками, сопілочками, бубенцями, деркачами, калаталками, тріскачками.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання та сприйняття музики

“Котик захворів” музика О. Гречанінова; “Котик видужав” музика О. Гречанінова; “Мишки” музика А. Жилінського, “Їжачок” музика Д. Кабалевського; “Петрушка” музика Й. Брамса; “Слон танцює” музика

О. Зноско – Боровського; “Рибка” музика М. Красєва; “Метелик” музика С. Майкапара; “Зозуля” музика О. Речменського.

Спів

Співаночки для розвитку голосу

“Я маленький хлопчик” українська народна співаночка; “Іде, іде дід, дід” українська народна примовка; “Дудка” білоруська народна мелодія; “Вийди, вийди сонечко” українська народна співаночка; “Труби, Грицю, в рукавицю” музика В. Верховинця; “Зозуленька” українська народна мелодія; “Іди, іди, дощику” українська народна примовка; “Диви, диви, диви би...” українська народна примовка; “Спи, ведмедику” музика О. Тилічеєвої; “Жук” музика О. Тилічеєвої, “Білочка” музика М. Красєва.

Спів:

“До дитячого садка” музика М. Дремлюги; “Осінь вже прийшла” музика Ю. Михайленко; “Перший сніг” музика А. Філіпенка; “Ялинка” музика П. Козицького, “Весняні краплини” музика Л. Еманової; “Ми співаєм пісеньку” музика Р. Рустамова; “Пісенька друзів” музика В. Герчик; “Паровоз” музика З. Компанійця; “Веселі черевики” музика А. Філіпенка; “Літечко” музика З. Еманової.

Музичні рухи

Вправи

“Барабанщики” музика Е. Парлова, Д. Кабалєвського, В. Ребікова; “Дудочка” музика Т. Ломової; “Жуки” угорська народна мелодія; “Покружляй і вклонись” музика В. Герчик; “Знайди свій колір” білоруська народна мелодія; “Веселі м’ячики” музика М. Сатуліної; “Півники” латвійська народна мелодія, “Ой жур-журавель” музика А. Філіпенка; “Вправа з клубочками” музика З. Еманової.

Таночки

“Танок осінніх листочків” музика А. Філіпенка; “Яблучка” музика Т. Шутенко; “Таночок дружби” музика З. Еманової; “Веселі черевики” музика А. Філіпенка; “Танок з кошиками” українська народна мелодія; “Полька -

чебурашка” музика А. Філіпенка, “Новорічний хоровод” музика А. Філіпенка; “Танок з іграшками” музика Р. Равін.

Ігри

“Ой на горі жито” українська народна гра; “Веселі танцюристи” українська народна мелодія; “Квач” музика Й. Гайдна; “Городня-хороводна” музика Б. Можжевєлова; “Жмурка” музика Ф. Флотова; “Льотчики” музика В. Нечаєва; “Поїзд” музика М. Метлова; “Карусель” музика Д. Кабалевського.

Інструментальне музикування

“Музичні молоточки” музика О. Тилічеєвої; “Трикутник і барабан” музика А. Філіпенка; “Тихше дужче в бубон бий” музика О. Тилічеєвої; “Веселі музиканти” музика А. Філіпенка, “Годинник” музика О. Тилічеєвої (Гра на калаталках); “Дудка” білоруська народна мелодія; “Танок з музичними іграшками” музика Л. Еманової; “Дзвіночки дзвенять” музика В. Моцарта.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- виховувати у дітей інтерес та любов до музики;
- підтримувати бажання слухати улюблені музичні твори, емоційно відгукуватись на музику різного характеру;
- виявляти активність у процесі співу;
- бажання діяти в музичних іграх, вправах, таночках;
- формувати співацькі навички й уміння дітей, почуття ритму;
- виявляти бажання грати на дитячих музичних інструментах.

Зміст:

Слухання та сприйняття музики

Привчаємо дітей слухати уважно музику, розрізняти веселу і журливу мелодію, намагатися запам’ятовувати і впізнавати музичні твори.

Співи

Вчимо співати плавно, наспівно, брати дихання між музичними фразами, не викрикувати закінчення музичних фраз, співати з музичним керівником і

самостійно, намагатися тримати правильну поставу під час співу сидячи і стоячи.

Музичні рухи

Вчимо рухатись відповідно до різного характеру музики; намагатися змінювати рухи відповідно до дво- та тричастинної форми музичних фраз твору; ходити повільно і бадьоро; намагатися бігати легко швидко і, по можливості, підстрибуючи з ноги на ногу. Навчаємо виконувати рухи різного характеру з предметами і без них. Вчимо утворювати коло, звужувати і розширювати його з допомогою дорослого; рухатись у парах, пружинити ногами, піднімати руки вперед і в сторони, утримуючи рівновагу, відповідно до можливостей, виставляти ноги вперед на каблук по чергово; кружляти в парі та по одному, намагаючись зберігати рівновагу.

Гра на дитячих музичних інструментах

Заохочуємо дітей до гри на різних музичних інструментах, виховуємо бажання оволодіти найпростішими прийомами гри на дитячих музичних інструментах, вчимо дітей злагоджено грати в ансамблі.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання та сприйняття музики

“Пастушок” музика С. Майкапара; “Марш” музика А. Філіпенка; “На човні” музика М. Любарського; “Клоуни” музика Д. Кабалевського; “Сміливий вершник” музика Р. Шумана; “Білочка” музика М. Римського-Корсакова; “Дитяча полька” музика М. Глінки; “Колискова” музика Л. Горової.

Співи

Співаночки для розвитку голосу

“Котику сіренький” українська народна колискова; “Сонечко ясне встає” музика В. Верховинця; “Диби-диби” українська народна мелодія; “Нагодуй горобчика” музика М. Сільванського; “Яблучка” музика Т. Шутенко; “Колядин-дин” українська народна співаночка, обробка Я. Степового; “Щедрик” українська народна співаночка; “Соловейко” музика А. Філіпенка.

Спів

“Ой є в лісі калина” українська народна пісня; “Дощова осінь” музика Т. Солосич-Тужик; “Гарна наша Україна” українська народна пісня, обробка С. Файнтуха; “Зимонька” музика А. Філіпенка; “Дружби добрий знак” музика З. Еманової; “Тече вода з-під явора” музика А. Філіпенка; “Намалюю” музика З. Еманової; “Ой на річці вітер” музика М. Дремлюги; “Для мами” музика З. Еманової; “Спортивна сім’я” музика З. Еманової; “Гарно в нашому саду” музика В. Герчик.

Музичні рухи

Вправи

“Вправа з м’ячами” музика Т. Ломової; “Галоп” музика Ф. Шуберта; “Знайди своє місце в колоні” музика Ю. Шишакова; “Звіробіка” музика В. Савельєва; “Біг з зупинкою” польська народна мелодія; “Високий крок” українська народна мелодія; “Підскоки” музика В. Шаїнського; “Вправа “Ворота” музика В. Косенка;

Танці

“Танок з кленовими листочками” музика Н. Грановської; “Танок-мирилка” українська народна мелодія; “Танок з бубнами” українська народна мелодія; “Танок з іграшками” музика Р. Равін; “Ялинковий хоровод” музика А. Філіпенка; “Танок – сніжок” російська народна мелодія; “Парний танок з парасольками” музика Л. Еманової; хоровод “Ой минула вже зима” українська народна мелодія.

Ігри

“Збирай урожай” музика А. Філіпенка; “Дощик крапає дрібненький ” українська народна музика; “Гра в сніжки” музика А. Філіпенка; гра “Віхола” російська народна мелодія; “Впіймай хвіст” українська народна мелодія; “Гра з пір’ям” латвійська народна мелодія; “Ми на луг ходили” музика А. Філіпенка; “Будь спритним” музика В. Ладухіна; “Відважні вершники” музика В. Вітліна; “Карусель” музика В. Шаїнського.

Інструментальне музикування

“Оркестр” українська народна мелодія; “Два барабани” музика О. Тилічесвої;

“Гра з бубном” музика М. Красєва; “Дружні музиканти” музика З. Еманової; “Музика води” музика В. Шаїнського, обробка З. Еманової; “Дударик” музика А. Філіпенка.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- виховувати у дітей стійкий інтерес та любов до музики, бажання слухати улюблені твори, висловлювати свою думку про них;
- емоційно відгукуватись на музику;
- виховувати бажання спільно виконувати пісні, танці, радіти спільному успіху;
- розширювати музичні враження;
- розвивати мелодійний, тембровий, динамічний слух, почуття ритму;
- формувати співацькі уміння й навички дітей;
- вчити дітей грати в ансамблі на дитячих музичних інструментах.

Зміст

Слухання та сприйняття музики

Вчимо слухати музику вокальну, вокально-інструментальну, інструментальну, хоровий спів; розрізняти музику спокійну, урочисту, веселу, журливу. Впізнавати і називати улюблені твори.

Співи

Вчимо співати виразно, наспівно, брати дихання перед початком співу та між музичними фразами, утримувати дихання до кінця музичних фраз; намагатися вимовляти слова пісень виразно, правильно; вчасно починати і закінчувати спів; співати в заданому темпі, прислухатися до свого співу та співу інших; пригадувати пісні, вивчені на попередніх етапах навчання; розрізняти мелодію вгору та вниз, довгі та короткі звуки.

Музичні рухи

Навчаємо рухатись відповідно до музичних образів; намагатися ходити, бігати, підстрибувати з ноги на ногу відповідно до характеру музики;

виконувати рухи з предметами та без них, елементарно орієнтуватися у просторі, рухатись по колу, вчитися ходити шеренгою, “ланцюжком”; намагатися виконувати деякі танцювальні рухи: напівприсідання з почерговим виставлянням ніг на п'ятку, колупалочку, боковий галоп, оплески в різному ритмі, плавні рухи рук.

Гра на дитячих музичних інструментах

Вчимо дітей розрізняти на слух звучання різних музичних інструментів. Заохочуємо до оволодіння найпростішими прийомами гри на декількох дитячих музичних інструментах. Навчаємо узгоджувати своє музикування в ансамблі з музикуванням інших дітей, вчимо виконувати роль диригента і роль виконавця в дитячому інструментальному ансамблі.

Орієнтовний музичний репертуар

Слухання та сприйняття музики

“Гопак” музика М. Мусорського; “Запорізький марш” музика Є. Адамцевича; “Дощик” музика В. Косенка; “Колискова” музика М. Римського-Корсакова; “Дід Мороз” музика Р. Шумана; “Вальс-жарт” музика Д. Шостаковича; “Комаринська” музика П. Чайковського; “Бульба” білоруська народна мелодія; “Хвороба ляльки”, “Нова лялька” музика П. Чайковського.

Співи

Співаночки для розвитку голосу

“Гоп-скок” українська народна мелодія; “Овес” українська народна мелодія; “Печу хлібчик” українська народна мелодія; “Відлуння” музика О. Тилічеєвої; “Щедринець” музика Т. Солосич-Тужик; “Колядниця” українська народна мелодія; “Машенька” музика А. Філіпенка; “Сходинки” музика О. Тилічеєвої.

Спів

“Добрий ранок” музика Н. Рубальської; “Скарбничка загадкова” музика Л. Еманової; “Шпачок прощається” музика Т. Попатенко; “Осінь” музика Н. Вересокіної; “Віночок” музика Л. Еманової; “Пісенька з дощем” музика А.

Мігай; “Кришталева зимонька” музика А. Філіпенка; “Наші мами” музика Л. Еманової; “Мамині діти” музика Т. Солосич-Тужик, “На місточку” музика А. Філіпенка; “Козачата” музика М. Ведмедері; “Зацвіла в долині” музика Б. Фільц; “Прощання з дитсадком” музика Н. Вересокіної.

Музичні рухи

Вправи

“Вправи до українського народного танцю” українська народна мелодія, обробка М. Різоля; “Скакати і кружляти” музика Л. Шитте; “Вивертання кола” угорська народна мелодія; “Вправа з м’ячами” музика А. Філіпенка; “Вправа з квітами” музика В. Моцарта; “Вправа з кольоровими палками” музика В. Шаїнського; “Качання рук і “млинок” музика А. Філіпенка; “Легкий біг зі стрічками” музика Т. Ломової; “Зарядка для звіряток” музика О. Янушкевич.

Таночки

“Танок-гра “Перелаз” українська народна мелодія; ”Осінній вальс” музика Б. Мокроусова; “Дитячий краков’як” польська народна мелодія; “Танець парами” українська народна мелодія; “Полька” чеська народна мелодія; хоровод навколо ялинки “Новорічна нескінченна” музика П. Майбороди; “Танок зі стрічками” музика А. Хачатуряна; “Козачок” українська народна мелодія; “Полонез” музика Ю. Михайленко; “Бугі-вугі” музика З. Еманової; “Рулате” фінська народна мелодія. “Танок з віночками” музика Р. Квінти, обробка З. Еманової.

Ігри

“Поїзд” музика В. Шаїнського; “Сміливі вершники” музика Я. Френкеля; “Зимова гра” музика А. Філіпенка; “Снігова хустина” українська народна мелодія; “Рибалки та рибка” музика А. Філіпенка; “Хто швидше вдарить у бубон” музика Л. Шварца; “Моряки та акула” музика Р. Глієра; “Море хвилюється” музика Л. Еманової; “Ой, Василю, товаришу” музика В. Верховинця; “Роби з нами” музика І. Дунаєвського.

Інструментальне музикування

“Зяблик” музика А. Філіпенка; “Гармошка” музика О. Тилічесвої; “Ой лопнув обруч” українська народна мелодія; “Бубонці” музика Дж. П’єрпонта; “Музика зимова” музика З. Еманової; “Сім нот” музика А. Мігай; “Наш оркестр” музика О. Тилічесвої.

Орієнтовний зміст музичного виховання розрахований на дітей з легкими формами церебрального паралічу. Для дітей зі значними руховими порушеннями зміст програми спрощується до рівня, який кожна дитина окремо може засвоїти. Орієнтовний музичний матеріал, може змінюватися, оновлюватися в залежності від потреб дітей і можливостей музичного керівника. Програма музичного навчання і виховання може використовуватись батьками, які виховують дітей вдома.

Розділ V. Емоційний та соціально–особистісний розвиток.

Соціалізацію у дошкільній педагогіці розглядають як процес і як результат формування у дітей уявлень про розмаїття навколишнього світу, ставлення до соціальних явищ і навичок поведінки, які відповідають соціальним нормам.

У дошкільному дитинстві закладається базис особистісної культури, необхідний для засвоєння і активного відтворення соціального досвіду у спілкуванні та діяльності, а саме: орієнтування у світі предметів, створеного руками людини, у собі самому, а також у явищах власного і суспільного життя. Слід мати на увазі, що розвиток особистості – не самостійний процес, а включений у загальний психічний розвиток дитини.

В основу організації взаємодії дорослого та дитини з порушенням опорно-рухового апарату лягає особистісно-орієнтований підхід, який передбачає забезпечення психологічної захищеності й створення психологічного комфорту кожній дитині.

У ранньому віці значущим компонентом змісту взаємодії дорослого і дитини є задоволення потреби у визнанні її досягнень, що сприяє формуванню у неї образу-Я і Я-свідомості. Особлива увага в цьому віці повинна надаватись емоційній сфері дитини з порушенням опорно-рухового апарату з огляду на недостатню диференційованість емоційних реакцій, їх неадекватність. У дітей з вираженими емоційними порушеннями спостерігаються тільки примітивні реакції у відповідь на ласку, комфорт, і значно рідко – на нові враження, іграшки.

Важливість емоційного виховання дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату зумовлюється необхідністю накопичення емоційних образів, розвитку емоційного контролю як важливих передумов компенсації наявних порушень.

У вихованні дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, особливо у випадках дитячих церебральних паралічів, важливого значення набуває попередження невротичних і неврозоподібних проявів, особливо страхів, підвищеної збудливості у поєднанні з невпевненістю у власних силах. Такі діти нерідко розвиваються за типом психічного інфантилізму, з метою попередження якого важливо розвивати у них волю та впевненість у власних силах. У процесі спеціальних занять ступінь емоційної активності дітей зростає.

Взаємодія дорослого з дітьми дошкільного віку будується з орієнтацією на особливу сенситивність (чутливість) дитини до соціальних впливів. Основною формою комунікації є паритетна, рівноправна співпраця та спілкування з одночасною стимуляцією дитячої самостійності й ініціативи. Зміст спілкування пов'язаний з ігровими та пізнавальними інтересами, пробудження, формування і розвиток яких – провідне завдання педагога і батьків.

Оскільки діти з порушеннями опорно-рухового апарату надають перевагу більш раннім формам спілкування і діяльності, педагоги покликані так організовувати заняття за усіма розділами програми, щоб забезпечувати

поступовий перехід від ситуативно-ділового спілкування у провідній предметно-практичній діяльності до позаситуативно-пізнавального спілкування у провідній ігровій діяльності.

Враховуючи зазначене, педагоги та батьки задовольняють потребу дитини у визнанні її досягнень (не шукають недоліки в малюнках, конструкціях, виробках, не звертають увагу на невірні рухи тощо), формуючи тим самим у дитини почуття самодостатності та гордості за досягнуті результати. Також значущі дорослі звертають увагу на розвиток позаситуативних форм взаємодії, виховують у дитини вміння позитивно сприймати однолітка та взаємодіяти з ним. Дорослі виступають співучасниками діяльності дітей.

Педагогічні працівники повинні мати на увазі, що серед цілого ряду чинників (біологічних, психологічних, соціальних), у порушенні формування особистості таких дітей провідна роль належить реакції на усвідомлення власних фізичних обмежень, соціальній депривації та неправильному вихованню. Внаслідок цих причин змінюється соціальна позиція дитини, її ставлення до довкілля, порушення провідної діяльності та спілкування з навколишніми. Зокрема, з раннього віку в таких дітей необхідно попереджувати формування низької мотивації до діяльності, страхів, пов'язаних з пересуванням та спілкуванням, прагнення до обмеження соціальних контактів. Особистісна незрілість, зазвичай, проявляється у таких дітей у наївності суджень, недостатній орієнтованості у побутових та практичних питаннях життя, небажанні виконувати самостійну практичну діяльність. Труднощі соціальної адаптації, у свою чергу, спричиняють формування таких рис особистості, як пасивність, сором'язливість, невміння постояти за власні інтереси. Це поєднується з підвищеною чутливістю, замкнутістю тощо.

Зміст соціального виховання з раннього віку будується на зв'язках дитини з близькими їй людьми. Дитина навчається впізнавати себе та своїх рідних на фотографіях, розуміти емоційно значущі жести і міміку,

передавати свій емоційний стан через посмішку та інші мимічні рухи. Саме в цьому віці починається взаємодія дитини з однолітками, тому дуже важливо навчити дітей рахуватися з інтересами один одного, гратися поряд, користуватися однією іграшкою, радіти один за одного.

Стосовно таких дітей потребує особливої уваги узгоджена співпраця фахівців з батьками, які повинні гнучко враховувати особливості дітей. У першу чергу, це стосується профілактики тенденцій до гіперопіки та інших помилок у вихованні, які спричиняють появу нових, додаткових проблем у розвитку дітей. Генералізації первинно відносно локальних проблем, перенесення їх на нові сфери діяльності та відносин є доволі поширеним і небезпечним явищем.

Робота з емоційного та соціально-особистісного розвитку дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату здійснюється у процесі їх життєдіяльності, а саме:

- у повсякденному житті шляхом звернення уваги дітей один на одного, надання допомоги (у певних межах), участі в колективній праці, спільному вияві радості від результату тощо;
- у процесі спеціальних ігор та вправ, спрямованих на розвиток уявлень про себе, оточуючих дорослих та однолітках, систему соціальних відносин; на оволодіння засобами взаємодії (кооперації тощо). У проведенні таких ігор та вправ можуть приймати участь різні спеціалісти (вчитель – дефектолог, вихователь, психолог). Ігри можуть проводитись як самостійне заняття, а також у структурі інших занять як їх фрагмент у відповідності з педагогічним задумом дорослого;
- у процесі навчання сюжетно-рольовим і театралізованим іграм (режисерським іграм та іграм-драматизаціям), де виділення, усвідомлення і відтворення соціальних відношень – мета і засіб діяльності;
- у процесі малювання, ліпки, конструювання, господарчо – побутової праці за рахунок посилення соціальної спрямованості їх змісту;

- у процесі роботи з розвитку мовлення: навчання словесному звіту про виконані дії, розповіданню з «власного досвіду», складанню тексту під час виконання ролі в театралізованих іграх тощо;
- під час індивідуальної корекційної роботи з формування соціально-пізнавальних умінь.

Можна рекомендувати наступний зміст для проведення корекційно спрямованої психолого–педагогічної роботи за розділом у групах.

Ранній вік (2 і 3 роки життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- формування позитивної установки на відвідування ясел-садка і активне включення дитини в корекційно-педагогічний процес;
- формування первинних умінь і навичок в різних видах діяльності;
- формування емоційної сприйнятливості, запобігання коливанням настрою, інертності емоційних реакцій;
- розвиток у дитини почуття безпеки;
- навчання орієнтуванню в різних емоційних станах дорослих і дітей;
- формування потреби в емоційно – особистісному контакті з дорослим;
- вправлення в умінні виявляти прихильність, симпатію, бажання підтримати контакт, продовжувати взаємодію;
- задоволення потреби дитини в доброзичливому ставленні, увазі, захисті, допомозі, співчутті, схваленні, впевненості у власних можливостях;
- навчання орієнтуванню в тому, що таке «добре» і «погано»;
- формування елементарних комунікативних умінь та навичок;
- розвиток вміння слухати і чути дорослого;
- навчання способів прояву доброзичливості щодо однолітків;
- створення ситуацій для ініціювання встановлення та підтримки контактів з однолітками, ситуативно–ділового спілкування та елементарного співробітництва з дорослим.

Зміст:

Формуємо у дітей позитивне емоційне налаштування на ситуацію перебування у дошкільному закладі. Забезпечуємо привабливість для дитини оточення в групі, попереджуємо та коригуємо немотивовані страхи.

Створюємо умови життєдіяльності, в яких діти накопичують власні різноманітні емоційні враження (нові іграшки, казкові персонажі, сюрпризи); вправляються у розпізнаванні, оцінці та адекватній реакції на різні емоції людей (радість, гнів, подив, смуток).

Формуємо первинні вміння і навички дітей у різних видах діяльності на основі попереднього розслаблення та поступового переведення пасивних рухів у активні. Ретельно дозуємо рівень рухової активності, в залежності від порушення опорно-рухового апарату.

Забезпечуємо досягнення дитини у різних видах діяльності, з метою навчання подоланню труднощів, а також відчуття радості за власні успіхи.

Допомагаємо кожному вихованцеві виробити оптимістичний погляд на себе, свої можливості, результати діяльності, особистісні якості.

Формуємо у дітей позитивну реакцію на однолітків у групі, звичку звертатись до дітей на ім'я, впізнавати на фотографії.

Навчаємо дитину співпереживати, співрадіти, жаліти інших, пропонувати допомогу, робити приємне.

Під час ігор та предметно-практичної діяльності культивуємо звичку завершувати розпочату справу, здатність долати труднощі на шляху до мети.

Вчимо дітей конструктивно використовувати надану допомогу, помічати свої помилки та виправляти їх, пишатися успіхами, прибирати місце своєї діяльності.

Навчаємо елементарним моральним правилам та нормам взаємодії у процесі спільної предметно-практичної діяльності (ввічливо звертатися, дякувати, просити, запитувати, проявляти самостійність).

Формуємо інтерес до казки та усвідомлення її сюжету. Формуємо елементарні навички театралізації і драматизації, навчаємо імітації

характерних особливостей казкових персонажів (хода, жести міміка, інтонація).

Використовуємо у спілкуванні різні способи комунікації: міміку, жести, тональність голосу, мовлення.

Орієнтовні показники розвитку:

- емоційно та адекватно реагує на звернення близького дорослого;
- орієнтується у найближчому довкіллі;
- демонструє готовність до спільних дій з дорослим, чутливість до оцінних суджень батьків, рідних, знайомих;
- виявляє інтерес до інших дітей та короткочасних контактів з ними;
- проявляє впевненість\не впевненість;
- радіє досягненню позитивних результатів;
- знає своє ім'я; ідентифікує із собою власне зображення у дзеркалі, на фотографії;
- знає свою статеву приналежність.

Молодший дошкільний вік (4 і 5 роки життя)

Другий-третій роки навчання

Завдання навчання і виховання:

- сприяння подальшому активному включенню дитини в корекційно-педагогічний процес та формуванню вмінь і навичок в різних видах діяльності;
- подальше формування емоційної сприйнятливості, запобігання коливанням настрою та інертності емоційних реакцій;
- навчання орієнтуванню та адекватному реагуванню на різні емоційні стани дорослих і дітей;
- підтримання потреби дитини в доброзичливому ставленні, увазі, захисті, допомозі, співчутті, схваленні, впевненості у власних можливостях;
- поглиблення орієнтування в тому, що таке «добре» і «погано»;
- формування позаситуативно-пізнавального спілкування, на основі урахування характеру загальної пізнавальної активності,

- розвиток вміння слухати і чути дорослого;
- навчання способів прояву доброзичливості щодо однолітків;
- вправлення в мовленнєвому діалозі, ініціюванні встановлення контактів з однолітками та співробітництві з дорослим;
- вправлення в умінні виявляти прихильність, симпатію, бажання підтримати контакт, продовжувати взаємодію;
- формування навичок організованої поведінки вдома, на вулиці, в дошкільному закладі, громадських місцях;
- навчання культурному споживанню їжі, користуванню столовими приборами; догляду за обличчям, волоссям, тілом, використання засобів їх упорядкування;
- навчання шанобливому ставленню до дорослого та його звернень; вітатися, прощатися, вибачатися, дякувати за надану допомогу та увагу;
- заохочення бажання поділитися, поступитися місцем, висловити прохання, вживати слова «дякую», «будьте ласкаві», «вибачте»;
- формування гуманних почуттів, елементарних уявлень про доброту, чуйність, товариську, уважність;
- спонування до привітної взаємодії з однолітками, вдосконалення форм ввічливого звертання до дорослих та однолітків;
- навчання називанню інших дітей на ім'я, контактуванню;
- призвичаювання до виконання елементарних обов'язків, відповідальної поведінки;
- виховання інтересу до місця проживання (міста, села, країни) та близьких родичів, знайомих;
- навчання відстоюванню своїх прав у взаєминах з однолітками та дорослими;
- сприяння надбанню досвіду самостійного вибору, надання переваг, прийняття елементарних рішень;
- виховання культури прояву почуттів – приємно вигравати, гідно програвати;

- спонукання до спроб виражати своє позитивне ставлення до когось/чогось;
- навчання елементарних форм словесного вираження власних переживань, спроб опису свого настрою, стану, передачі їх у малюнку; створення ігрових ситуації для їх вирішення;
- виховання почуття самовартісності, життєспроможності;
- створення умов для «психологічного розвантаження» дитини.

Зміст:

Закріплюємо та підтримуємо у дітей позитивне емоційне налаштування на позитивний особистісний контакт з близькими дорослими, вихователями і однолітками.

Сприяємо формуванню позаситуативно-пізнавального спілкування, на основі урахування характеру загальної пізнавальної активності.

Підтримуємо та схвалюємо різні спроби та намагання дітей самостійно діяти; оптимістично налаштовуємо їх на досягнення в різних видах діяльності: комунікативній, ігровій, самообслуговування тощо.

Поступово привчаємо дитину залишатись на короткий час на самоті або з іншими дорослими.

З метою активної участі дитини в різних видах діяльності, пояснюємо у чому полягають її труднощі та негаразди.

Формуємо у дітей позитивне ставлення до виконання режимних моментів: переходу від дозвілля до сну, від гри до занять, організований вихід на прогулянку, систематичне прибирання іграшок на місце тощо.

Створюємо умови для формування у дітей емоційної сприйнятливості та адекватних способів вираження емоцій у повсякденних побутових ситуаціях (допомогти іншій дитині, якщо вона впала; подякувати за допомогу тощо)

Вчимо дітей зрозуміло для інших виявляти свої переживання, передавати власні емоційні стани словесно, мімікою, жестом, інтонацією, кольором тощо.

Створюємо умови для формування спілкування дітей один з одним, надаючи взаєминам емоційної виразності та ситуаційної приналежності.

Формуємо у дітей вміння емоційно-позитивно спілкуватись з однолітками у повсякденному житті та на заняттях.

Вчимо дітей називати імена однолітків і близьких дорослих у повсякденному спілкуванні;

Розвиваємо організованість і цілеспрямованість в усіх видах діяльності.

Формуємо у дитини бажання працювати, виховуємо звичку до трудового зусилля, готовність приймати участь у цікавій роботі.

Орієнтовні показники розвитку:

- означає свої елементарні інтереси, надає перевагу певним видам діяльності, способам поведінки;
- чутлива до успіху\неуспіху (власного та однолітків), до оцінних суджень значущих дорослих;
- співпереживає персонажам літературних творів, визначає їхній емоційний настрій;
- відображає найпростіші форми емоційного стану, почуттів у малюнках, танцювальних рухах;
- цінує захист і підтримку батьків, намагається радувати їх своєю поведінкою та досягненнями;
- позитивно ставиться до своєї статевої приналежності;
- відчуває радість від спілкування з приємними людьми;
- звертається до дорослого за підтримкою;
- спостерігає за поведінкою інших, активно наслідує позитивні вчинки;
- зосереджується на слуханні іншої людини, намагається регулювати власну поведінку;
- дотримується норм спілкування, домагається визнання однолітків;
- проявляє інтерес до власних думок, почуттів, бажань;
- диференціює власні успіхи і невдачі, переживає оцінки дорослих та дітей.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання та виховання:

- сприяння становленню та розвитку соціальної компетентності дитини;
- розвиток соціальних емоцій та мотивів (співчуття, співрадість, бажання допомогти тощо);
- навчання орієнтуванню у реальних соціальних умовах життя, пристосовуванню до певних вимог, відстоюванню власних інтересів;
- формування позаситуативно-особистісного спілкування;
- виховування потреби у спілкуванні з однолітками, формування комунікативних умінь, спонукання до ініціювання контактів, налагодження взаємодії, проявів відданості та поступливості;
- удосконалення мовленнєвої комунікації, розвиток вміння підтримувати діалог, вести бесіду;
- спонукання керуватися у спільній діяльності груповими інтересами, обмежувати свої надмірні домагання, відстоювати виправдану позицію;
- розширення уявлень дошкільника про авторитет та людські чесноти;
- навчання розумінню інших, урахуванню їх думок, виховання справедливості, вміння уникати конфліктів, демонстрації свого «Я», агресивних проявів поведінки;
- збагачення внутрішнього світу дитини позитивними емоціями, насичення її життя приємними враженнями;
- коригування форм прояву негативних переживань;
- створення позитивного психологічного клімату;
- поглиблення уявлень дитини про людські переживання та почуття;
- сприяння оволодінню різними емоціями, навчання елементарним способам володіння собою;
- вправляння в умінні використовувати прийнятні для оточення способи реагування на різні життєві події;

- створення умови для прояву дитиною чутливості до стану рідних та близьких;
- навчання емоційної регуляції поведінки та діяльності;
- сприяння засвоєнню емоційних еталонів взаємин з різними людьми (рідними, знайомими, чужими);
- навчання адекватної реакції на успіх/неуспіх у діяльності, розвиток адекватного ставлення до труднощів;
- виховання позитивного емоційно–ціннісного ставлення до самої себе, людей, природи, творів мистецтва, речей;
- формування впевненість у собі, виховання здатності акцентувати увагу на чеснотах людини, а не на вадах;
- виховування почуття гідності, формування вміння терпляче ставитись до негативних оцінок та критичних зауважень на свою адресу;
- навчання дітей соціально прийнятним формам наполегливості з одночасною допомогою уникнення неприпустимої агресії;
- використання музичного, образотворчого, театрального мистецтва для звільнення дитини від негативних переживань.

Зміст

Розвиваємо та, за необхідності, коригуємо порушення емоційно-вольової сфери і поведінки старших дошкільників: розвиваємо відповідальність, самостійність, наполегливість, витримку, самоконтроль і самооцінку; коригуємо емоційну залежність від дорослого, невпевненість, тривожність тощо.

Закріплюємо бажання дитини працювати, підтримувати звичку до трудового зусилля, готовність приймати участь у цікавій та посильній діяльності.

Продовжуємо навчати розрізняти різні емоційні стани людини, співвідносити їх з відповідною мімікою, жестами, силою голосу, з певними життєвими подіями.

Виховуємо у старшого дошкільника відчуття емоційних станів інших людей, бажання і вміння поводитись співзвучно їм, здатність контролювати та регулювати власну поведінку відповідно до життєвих обставин.

Навчаємо регулюванню своїх емоційних проявів, повазі почуттів оточуючих людей.

Знайомимо зі способами попередження та припинення конфліктних ситуацій.

Закріплюємо у старших дошкільників вміння виконувати спільну з партнером роботу, керуючись почуттями взаємної симпатії і навичками співпраці.

Забезпечуємо поступовий перехід від позаситуативно-пізнавального до позаситуативно-особистісного спілкування.

Сприяємо адекватній оцінці власних досягнень; усвідомленню власних можливостей; контролюванні афективних реакцій.

Забезпечуємо психотерапевтичну спрямованість розвитку здібностей, сили волі, емоцій та почуттів.

Формуємо у старших дошкільників правильні установки на взаємодію з оточуючими людьми у складних ситуаціях: прохання про допомогу тільки після оцінки власних можливостей; коректне формулювання прохання і виявів вдячності.

Виховуємо бажання турбуватись про інших, надавати їм допомогу; підкреслюємо значущість не лише матеріальної, а й психологічної підтримки.

Формуємо правильне ставлення дітей до захворювання та пов'язаних з ним обмежень; допомагаємо усвідомленню того, що всі люди різні та мають різні можливості у досягненні своїх бажань.

Формуємо у старших дошкільників усвідомлення значущості своєї особистості, з урахуванням докладених зусиль у різних видах діяльності.

Розвиваємо бажання дитини працювати, схвалюємо звичку до трудового зусилля, готовність приймати участь у цікавій роботі.

Орієнтовні показники розвитку:

- розуміє свій емоційний стан та стан людей, які її оточують; орієнтується в основних емоціях;
- адекватно поводить у різних життєвих ситуаціях;
- виражає свої почуття у відповідності з життєвою ситуацією та соціально прийнятних межах;
- адекватно реагує на доброзичливе і недоброзичливе ставлення до себе з боку інших;
- довіряє знайомим дорослим, вільно з ними спілкується та розраховує на них;
- звертається до дорослого по допомогу;
- налагоджує дружні стосунки з однолітками; партнерські у грі та спільній діяльності;
- знає межі соціально схвальної, прийнятної та неприйнятної поведінки.

Розділ VI. Формування діяльності.

У дітей з порушеннями опорно–рухового апарату розвиток усіх видів діяльності відбувається своєрідно. Переважно це пов'язано з руховими порушеннями, оскільки будь–яка діяльність передбачає виконання активних зовнішніх дій та операцій, формування навичок і умінь, в тому числі, рухових.

Створення психологічної основи різних видів діяльності передбачає розвиток психічних процесів і функцій (відчуттів, сприймання, уваги, пам'яті, мислення тощо), який здійснюється у відповідності з результатами індивідуального обстеження дитини.

Управління розвитком діяльності дітей з порушеннями опорно–рухового апарату повинно здійснюватись з раннього віку. Це зумовлюється тим, що у процесі різних видів діяльності дитини формуються та розвиваються такі важливі функції, як: відображення, пересування,

маніпулювання, імітація, співвіднесення, позначення, осмислення і заміщення.

Так, обстеження предметної діяльності дитини раннього віку з церебральним паралічем передбачає:

- участь дитини у спільній діяльності (оцінюється інтерес дитини до діяльності, активність доручення до гри у відповідності з руховими можливостями, розуміння функціонального призначення предметів та іграшок, спроби використання їх за призначенням, вміння звернутись по допомогу до дорослого та використати її);
- дії за наслідуванням (можна спостерігати у дітей, спроможних захоплювати предмети та маніпулювати ними), під час яких виявляється здатність дитини наслідувати способи дій з предметами, усвідомленість дій за наслідуванням;
- самостійна діяльність (оцінюється розуміння призначення предметів – іграшок, адекватність дій з ними, наполегливість у досягненні результатів, здатність звертатися по допомогу та використовувати її).

Основним підходом до формування дій у дитини з дитячим церебральним паралічем слід вважати попереднє розслаблення з наступним поступовим переведенням пасивного руху в активний. Найбільш вдалим положенням для цього розглядається таке, коли педагог, що надає допомогу, розташовується за спиною у дитини. Таким чином формуються навички самообслуговування, малювання тощо.

Окрім цього, дітям з порушеннями опорно-рухового апарату забезпечується необхідний рівень рухової активності з дотриманням ортопедичного режиму. Для дітей з церебральними паралічами переважно рекомендований максимум рухової активності, але для дітей з іншими порушеннями, наприклад з міопатією, може потребуватись суттєве обмеження рухів.

Ігрова діяльність

Засвоєння дитиною усього спектру ігор (сюжетно–рольових, дидактичних, рухливих, будівельних, музичних тощо) – надзвичайно важлива умова повноцінного розвитку особистості, формування пізнавальних процесів, комунікативних навичок, розвитку інших видів діяльності. Незважаючи на те, що розвиток ігрової діяльності дітей з порушеннями опорно–рухового апарату характеризується тенденціями, притаманними всім дітям, за рівнем сформованості гри вони надто неоднорідні.

У дітей з порушеннями опорно–рухового апарату, на відміну від дітей у нормі, виявляється значна варіативність рівнів гри в одному віковому діапазоні, нерівномірна сформованість окремих структурних компонентів гри всередині одного ігрового рівня. Такі діти виявляють значно більшу потребу в допомозі дорослого, недостатність мотивації до ігрової діяльності, зниження активності та самостійності у грі.

У ранньому віці гра дитини повністю залежить від наявності та функції ігрових предметів. Важливо так підбирати іграшки, щоб вони були привабливі для дитини і доступні для її маніпуляцій з ними. Бажано, щоб поверхня іграшок не ковзала. Іграшки повинні забезпечувати можливість максимального функціонування. Тому, бажано, щоб голови у ляльок повертались, руки і ноги згинались; у машин дверцята відчинялись, колеса крутились тощо.

Негативний вплив на розвиток гри дітей здійснюють, насамперед, особливості формування у них предметної діяльності: її значне запізнення, затримка формування цілісного уявлення про предмет, недостатній запас знань. Тому в організації роботи за розділом надзвичайно важливо оцінити рівень сформованості ігрової діяльності дитини на час вступу до дошкільного закладу, а саме:

- досліджується участь дитини у грі з дорослим. Визначається інтерес дитини до діяльності, активність, розуміння призначення предметів та іграшок, спроба використовувати їх за призначенням, розуміння змісту гри і здатність вибору іграшок, уміння приймати допомогу дорослого.

- досліджується здатність дітей до наслідування. Виявляється спроможність наслідувати способи дій з іграшками, усвідомленість цих дій та інтерес до них.
- досліджується спонтанна гра. Оцінюється розуміння призначення іграшки, адекватність дій з нею, наполегливість у досягненні результатів, спроможність правильно оцінювати результати, у разі потреби, звертатися за допомогою і використовувати її.

Сюжетна гра є провідним видом діяльності та умовою розвитку дітей дошкільного віку. Оптимального результату можна досягти, коли вона активно формується і направляється дорослим. Дітей з порушеннями опорно-рухового апарату слід навчати ігровій діяльності, оскільки вона у них не розвивається спонтанно, на відміну від здорових дітей.

Навчання грі будується, як на основі загальних дидактичних принципів (активності, систематичності, наочності, доступності тощо), так і спеціально створених умов, а саме:

- індивідуальний підхід у навчанні грі має враховувати наявні відхилення в розвитку дитини;
- для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату провідна роль в організації ігрової діяльності належить педагогу, який спонукає дітей до наслідування та виконання спільних дій;
- темп навчання має бути уповільнений, зі спрощеним ігровим сюжетом, багаторазовим повторенням змістових етапів, поступовим розширенням тематики гри;
- кожній ігровій операції слід навчати в ланцюжку ігрових дій, супроводжувати дії словесною інструкцією;
- навчання грі дітей з порушеннями опорно-рухового апарату має відбуватися у спеціально створеному просторово-ігровому середовищі, що передбачає використання сюжетних, дидактичних, будівельних, театралізованих ігор, куточки природи для ігор відповідної тематики, необхідного ігрового обладнання (наборів посуду, муляжів, меблів, ляльок,

які б могли бути використані в образах членів сім'ї, одягу по сезону, казкових персонажів тощо).

Гра стає провідною формою організації навчання дітей під час екскурсій, спостережень, праці, читання. Навчання грі проводить вчитель-дефектолог; вихователі розширюють та закріплюють отримані ігрові уміння та навички. В молодшому віці керівництво грою з боку дорослого носить безпосередній характер, у старшому віці – опосередкований.

На всіх етапах розвитку ігрової діяльності дошкільника важливе значення належить іграм з піском та водою. Діти ознайомлюються з якостями води та піску, експериментують з ними. Під керівництвом педагога вчать пересипати, перемішувати, ліпити з піску, виловлювати з води предмети та іграшки тощо. В організації процесу навчання грі беруть участь вчитель-дефектолог, вихователі й інші фахівці, що працюють з даною групою дітей. Зміст навчання грі, форми його реалізації плануються спільно всіма педагогами, що знаходять висвітлення в плані роботи вчителя-дефектолога, логопеда і вихователів групи.

Навчання грі проводить вчитель-дефектолог, вихователі розширюють, уточнюють і закріплюють отримані ігрові уміння і навички. Такий підхід забезпечує цілісність навчання, у реалізації якого беруть участь усі педагоги, та розподіл обов'язків між ними, визначення напрямів навчання.

У процесі навчання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату великого значення має заняття. Вільні ігри, для яких також надається час у режимі дня, також стимулюються й організуються педагогом.

На перших етапах навчання сюжетно-рольовій грі допомога вихователя, помічника вихователя необхідна. На наступних етапах, коли діти опанують достатнім ігровим досвідом, навчаться взаємодіяти один з одним і придбають визначену самостійність, участь дорослих знижується.

Планування роботи з формування ігрової діяльності у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату дозволяє проведення однієї сюжетно-рольової гри протягом одного місяця. Для дітей молодшого дошкільного віку

з легкою розумовою відсталістю, або з помірною розумовою відсталістю, незалежно від віку, можливе збільшення цих термінів до двох місяців і більше. Протягом цього часу здійснюється навчання грі на тему, близьку життєвому досвіду дітей, зміст якої доступний безпосередньому сприйняттю.

Рік навчання	Освітня мета	Корекційна мета	Виховна мета
I р. н.	Спонукаати дітей до предметних дій з іграшками, знаходити іграшки за назвою, навчити виконувати дії з лялькою.	Створювати умови, які спонукають дітей до предметної діяльності, розвивати наочно образне мислення, спонукаати до спілкування.	Виховувати охайне відношення до іграшок, інтерес до них, емоційне відчуття. Формувати уміння розгортати ланцюжок дій з іграшкою, вводити різноманітні сюжетні ігри, розширювати тематику відповідно обсягу знань дітей про життя тварин, спілкування з дорослими та однолітками.
II р. н.	Підвести до формування рольової гри, розширити ігрові інтереси.	Вчити виявляти інтерес до навколишньої дійсності, спонукаати до самостійного відтворення того, що добре відомо, певну тривалість розгортання гри. Розвивати словниковий запас.	Привчати діяти узгоджено, поступатися, допомагати один одному. На основі знайомих предметних дій спонукаати до створення сюжетних дій з реальними, а потім уявними предметами, за наслідуванням відтворювати ігрові дії у нових, послідовно пов'язаних між собою ігрових ситуаціях.
III р. н.	Привчати дітей задовольняти свої інтереси до навколишнього в іграх. Самостійно гратися.	Доповнювати уявлення новими знаннями, творчо поєднувати їх уже з наявними, удосконалювати і розвивати словник,	Бережно ставитись до іграшок, один до одного, привчати уникати конфліктів. Залучати до позначення своїх дій словами, стимулювати використовувати у грі

		зв'язне мовлення	предмети-замінники, збагачувати зміст і тематику ігор. Залучати до рольової взаємодії з ровесниками, вправляти у творчому відтворенні рольових діалогів.
IV р.н.	Вчити дітей виділяти загальні ознаки предметів, групувати їх за зовнішньою ознакою.	Задовольнити інтерес до навколишнього в іграх, втілювати їх у ролях, добирати іграшки відповідно гри.	Спонукати до зацікавленості спільними іграми, охоче брати в них участь, вчити спілкуватись, дотримуватись правил спільної гри, привчати вислухувати партнерів. Привчати цікаво і змістовно гратися як наодинці так і вдвох (трох...), спонукати до діалогічного мовлення.

На кожному віковому етапі навчання дітей сюжетним іграм має певний зміст та підпорядковується певним завданням. У ранньому віці, та, частково, у молодшому дошкільному віці, діти повинні бути підготовлені до участі у сюжетно-рольових іграх. У дошкільному віці ігрова діяльність розвивається і використовується як одна з провідних форм розв'язання завдань усіх розділів Програми.

Завдання навчання і виховання:

- формування первинної ігрової діяльності та інтересу до гри;
- навчання ігровим діям;
- розвиток емоційної сфери;
- розвиток психічних процесів;
- формування функцій наслідування, співвіднесення, усвідомлення, заміщення;
- розвиток мовлення;
- формування первинних комунікативних навичок .

Зміст

Ранній вік (2 рік життя)

Виховуємо інтерес до ігор з ляльками. Знайомимо з сюжетними іграшками шляхом показу ігрових дій з ними. Навчаємо наслідуванню дій самообслуговування; іграм з транспортними іграшками з урахуванням функціонального призначення різних видів транспорту. Заохочуємо до виконання спільних елементарних ігрових дій з сюжетною іграшкою. Спонукаємо до виконання самостійних дій. Формуємо вміння перенесення ігрової дії шляхом введення нових іграшок аналогічного функціонального призначення. Організуємо ігри двох дітей поряд з однаковими іграшками. Організуємо ігри двох дітей поряд з однією іграшкою. Навчаємо виконанню ланцюжка функціональних дій з іграшкою з 2-3 елементів. Нарощуємо ланцюжок функціональних дій з іграшкою. Забезпечуємо плавний перехід ланцюжка дій у елементарну сюжетну гру однієї дитини. Забезпечуємо плавний перехід ланцюжка дій у елементарну сюжетну гру декількох дітей, які виконують однакові ролі.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Спонукання дітей до предметних дій з іграшками; знаходження іграшки за назвою; виконання певної дії з лялькою; розгортання ланцюжка дій з іграшкою; розігрування різноманітних сюжетних епізодів; розширення тематики відповідно обсягу знань дітей про життя тварин, діяльність дорослих, спілкування з дорослими та однолітками. Навчання вмінню виконувати доручені ролі, з допомогою дорослого добирати атрибути до гри. Забезпечення умов, які спонукають дітей до предметної діяльності, розвиток наочно-дійового мислення, спонукання до спілкування. Виховання охайного ставлення до іграшок, інтересу до них, емоційних відчуттів.

Орієнтовна тематика ігор:

няня годує нас, вдягає, доглядає; вкладаємо ляльку спати; мама й дочка; ідемо в дитсадок; ідемо на свято; де стоїть посуд, розставимо меблі; варимо

обід; купаємо ляльку; в садочку є котик, гуляємо з тваринами; пливемо на пароплаві; керуємо машиною; ігри-драматизації.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Формування рольової гри, розширення ігрових інтересів. Стимулювання пізнавальних мотивів дитини, спонукання до самостійного відтворення добре відомих предметних дій; створення сюжетних дій спочатку з реальними, а потім з уявними предметами; за наслідуванням відтворення ігрових дій у нових, послідовно пов'язаних між собою ігрових ситуаціях. Розвиток словниковий запас під час гри. Формування здатності дітей до взаємодії в процесі гри.

Орієнтовна тематика ігор:

мама піднімає дочку; лягаємо спати; перемо одяг; печемо хлібчик; купуємо овочі; сім'я; машини їдуть, водії; чекаємо гостей; кухарі; дитячий садочок; лікар Айболить; медсестра лікує нас, лікар та медсестра; продавець; магазин; ігри-драматизації.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Формування у дітей потреби задовольняти свої пізнавальні інтереси в іграх. Спонування до самостійної гри. Доповнення уявлень дитини про навколишнє новими знаннями, вміння творчо поєднувати їх з уже наявними. Розвиток словника, зв'язного мовлення. Стимулювання до супроводу своїх дій словами, з використанням предметів-замінників, збагачення змісту й тематики ігор. Залучення до рольової взаємодії з ровесниками, вправління в творчому відтворенні рольових діалогів. Формування дбайливого ставлення до іграшок та поваги один до одного в процесі гри.

Орієнтовна тематика ігор:

водії; сім'я; вихователь; дитячий садок; магазин, перукарня; лікар; ігри-драматизації.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Визначення загальних ознак предметів та групування їх за зовнішньою ознакою. Формування вміння самостійно обирати ролі та атрибути гри. Задоволення пізнавальних потреб дитини в іграх, втілення їх у різних ролях. Спонування до зацікавленості спільними іграми, активності в грі, вміння спілкуватись, дотримуватися правил спільної гри. Формування звички гратися як наодинці, так і групою, використовуючи діалогічне мовлення.

Орієнтовна тематика ігор:

водії; сім'я; ферма; перукарня; будівельники; лікар у лікарні; магазин; пошта; цирк; школа; вулиця; космос; біля моря.

Трудове виховання

Трудовому вихованню дітей з порушенням опорно-рухового апарату в спеціальному дошкільному закладі приділяється особлива увага. На час вступу до спеціального заставі діти з порушенням опорно-рухового апарату, основний контингент яких страждає на дитячий церебральний параліч (ДЦП), як правило, безпомічні в самообслуговуванні, а також у виконанні простих трудових доручень. У більшості випадків це наслідок відсутності ранньої корекційної допомоги, тяжкості уражень рухової сфери, недосконалої організації виховання дітей у сім'ї.

Разом з цим практичний досвід доводить, що їм цілком доступне самообслуговування, прості види господарсько-побутової, ручної праці та праці в природі. При спеціальній організації праця в дошкільників з порушеннями опорно-рухового апарату може набувати достатньо розвинутих форм, здійснюючи корекційний вплив на розвиток їх особистості.

Праця для дітей із церебральним паралічем є засобом корекції недоліків психофізичного розвитку дитини, формування активної життєвої позиції. У процесі трудової діяльності підвищується впевненість дитини у своїх силах, її самостійність. Вона дозволяє батькам реально й оптимістично оцінити можливості дітей і уникнути гіперопіки в їхньому вихованні.

У процесі формування трудової діяльності активізуються всі пізнавальні процеси дітей (сприймання, пам'ять, мислення, увага, мовлення), розвивається просторова орієнтація, удосконалюється дрібна та загальна моторика, навички спілкування з однолітками та дорослими, відбувається особистісне зростання дошкільника через самореалізацію та самовдосконалення.

У процесі трудового виховання формується предметно-практична діяльність, здатність діяти за наслідуванням, зразком та словесною інструкцією.

Виготовлення яскравих виробів з паперу, вати, ниток, природного матеріалу викликає в дошкільників позитивні емоції і є ефективним засобом розвитку їхньої емоційно-вольової сфери.

Отже, метою трудового виховання є максимальний розвиток особистості дитини з порушеннями опорно-рухового апарату, забезпечення її соціально-трудової адаптації до навколишнього світу.

Завданням трудового виховання є розвиток особистих трудових умінь дітей, збагачення уявлень про навколишнє середовище в процесі праці; виховання споживи й готовності працювати в колективі; оволодіння різними знаряддями праці, вмінням планувати та передбачати результати праці; інтелектуальний розвиток (розвиток сприймання, уявлень, пам'яті, мислення), моральний розвиток (виховання колективізму; взаємодопомоги, готовності працювати, вміння доводити почату працю до кінця, формування позитивного ставлення до праці дорослих); фізичний розвиток (розвиток координації рухів рук, дрібної моторики, зорово-моторної координації); мовленнєвий розвиток (розширення та збагачення словника, розвиток мовленнєвого спілкування); естетичний розвиток (виховання естетичного смаку, творчої уяви), корекція емоційно-вольової сфери та поведінки (розвиток відповідальності, самостійності, наполегливості, витримки, самоконтролю й самооцінки).

У процесі навчання дітей різним видам трудової діяльності необхідно враховувати особливості рухових порушень (гіперкінези, геміпарези, апраксії, синкінезії, рухову обмеженість) та індивідуально підходити до фізичних можливостей кожної дитини.

Важливим моментом є організація робочого місця дитини, навчання правилам особистої гігієни й техніки безпеки при роботі з інструментами.

Заняття з трудового виховання проводяться в таких напрямках: праця з самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця.

Самообслуговування

Формування навичок самообслуговування є важливим завданням на початковому етапі трудового виховання дитини. До самообслуговування віднесено діяльність, результати якої задовольняють споживи самої дитини (процес харчування, виконання культурно-гігієнічних процедур по догляду за собою, роздягання та одягання, користування туалетом, підготовка до сну тощо.)

Процес навчання самообслуговуванню дошкільників із порушенням опорно-рухового апарату винний здійснюватися з урахуванням особистісно-орієнтованої моделі виховання й спрямований на максимальне врахування індивідуальних можливостей дітей. У процесі опанування навичок самообслуговування діти стають спритнішими, незалежними від дорослого, впевненішими у своїх можливостях. Даний результат створює мотиваційну основу для корекції порушень розвитку в дитини й забезпечує наступну його соціалізацію.

Формування культурно-гігієнічних навичок здійснюється протягом усього періоду навчання в спеціалізованому дошкільному закладі та проходить не лише в рамках спеціально організованих занять, а й у повсякденному житті, під час виконання режимних моментів.

Педагоги-вихователі вчать дітей охайності й правильному користуванню туалетом. Педагоги стежать за тим, щоб діти були постійно

чистими, охайними, доглянутими. Дітей навчають звертати увагу на свій зовнішній вигляд, опанувати способами приведення його в порядок, засвоїти конкретну послідовність дій для виконання тієї або іншої навички. Основними методами навчання є демонстрація окремих дій, спільні дії та особисті дії дітей.

Отже, формування навичок самообслуговування здійснюються за чітко спланованими етапами навчання з урахуванням індивідуальних можливостей (ступеня ураження рухової сфери) дитини.

У перші два роки навчання особлива увага приділяється формуванню культурно-гігієнічних навичок та навчанню самообслуговування. У групах III та IV років навчання всі більшого значення набуває господарсько-побутова, праця в природі та ручна праця.

Господарсько-побутова праця

Господарсько-побутова праця є одним з деяких видів трудової діяльності дошкільника з порушеннями опорно-рухового апарату, у якому дитина досягає видимого успіху, що надзвичайно важливо для її повноцінного особистісного розвитку. Саме дошкільний вік є сензитивним для трудового виховання дитини, для формування позитивних якостей його особистості.

У процесі господарсько-побутової праці дошкільник виконує доручення дорослого з радістю, бажаючи одержати позитивну оцінку за свої зусилля. При спеціальній організації трудового виховання дитина привчається наводити порядок і стежити за чистотою в кімнаті. Відповідні вміння дітей розвиваються, закріплюються й удосконалюються на всіх етапах навчання, оскільки вони необхідні дитині в подальшому житті.

Заняття з господарсько-побутової праці проводяться із третього року навчання (на першому й іншому роках перебування в ДНЗ дітям даються окремі доручення). Заняття спрямовані на виховання в дітей бажання трудитися, виконувати доручення дорослих, уміти бачити непорядок й усувати його. Дошкільників привчають підтримувати порядок у знайомому

приміщенні й на знайомій території. Важливо сформувавши в дітей установку, що вони самі можуть навести порядок в ігровому куточку, на ігровій ділянці.

При оволодінні господарсько-побутовими навичками діти починають глибше розуміти властивості й залежності між предметами. У процесі занять господарсько-побутовою працею діти опановують практичними діями зі знаряддями й допоміжними засобами. Вони починають розуміти зв'язок між властивостями знаряддя й властивостями навколишніх предметів (наприклад, відірваний гудзик пришивають за допомогою голки й нитки; сміття підмітають віником і збирають у совок; сніг треба чистити лопатою, а лід посипати піском). Заняття з господарсько-побутової праці привчають дітей до вміння взаємодіяти.

Для проведення занять з господарсько-побутової праці виділяється певна кількість годин, під час яких відпрацьовуються базові навички. Основне навантаження на закріплення й удосконалювання цих навичок лягає на повсякденну діяльність дітей поза заняттями, у процесі виконання всіх режимних моментів.

У цілому заняття з господарсько-побутової праці виховують взаємодопомогу й чуйність, формують особистісні й соціальні якості характеру дошкільників, позитивну поведінку, формують у дітей бажання допомагати оточуючим. Дорослим (вихователям, батькам) варто прагнути до виховання самостійності в дітей, оскільки це буде необхідно їм протягом всього наступного життя.

Праця у природі

Формування в дошкільників з порушенням опорно-рухового апарату умінь трудитися в природі доцільно розпочинати з другого року навчання в рамках елементарної за змістом трудової діяльності поза заняттями. Цей вид праці виступає джерелом яскравих вражень, адже дитині надається можливість діяти не лише з предметами, а й з живими об'єктами.

Діти навчаються під керівництвом дорослого доглядати за рослинами: кімнатними, садовими, городніми, а також за тваринами в живому куточку, розкладати корм у годівниці для птахів на ділянці.

У процесі організації праці в природі важливо формувати позитивні якості особистості (працелюбність, наполегливість, охайність, любов до природи). Однією з необхідних організаційних умов є наявність у дитячому закладі невеликої городньої ділянки, квітника, де систематично організовується праця дітей.

В умовах родини це може бути поливання кімнатних рослин, що ростуть на підвіконні, годування хатнього улюбленця (кота або собаки).

Педагогічна допомога у процесі виконання знайомих трудових доручень постійно скорочується, і на четвертому році навчання зміст навчання праці у природі може бути ускладненим у залежності від рівня психофізичного розвитку дитини.

Для реалізації змісту може плануватися проведення окремих занять. Дошкільники з порушеннями опорно-рухового апарату вчаться діяти за наслідуванням, зразком та словесною інструкцією (спочатку елементарною та короткою, а потім - розгорнутою), що сприяє формуванню у них словесної регуляції діяльності.

Ручна (художня) праця

Основними завданням з ручної праці є виховання в дошкільників емоційно позитивного ставлення до власних виробів, формування умінь і навичок роботи з папером, картоном, конструкторами, природними матеріалами.

У процесі занять в дітей розвиваються сприймання, мислення, дрібна й загальна моторика, зорово-моторна координація, увага, пам'ять. Інтенсивно розвивається мовлення дітей: збагачується словниковий запас (діти опановують слова, що називають знаряддя, дії з ними, матеріали, їхні властивості), формується граматична будова мовлення.

Навчання виготовленню іграшкових виробів з різного матеріалу

допомагає дітям познайомитися з властивостями цих матеріалів, розвиває вміння орієнтуватися на правильному виборі знаряддя, розширює їхній кругозір, підвищує пізнавальну активність.

На заняттях з ручної праці в дошкільників формуються уявлення про світ професій. Під впливом педагогів у дітей формується поважне ставлення до людей різних професій (вихователь, кухар, двірник, шофер, квітникар та ін.), а також до результатів їхньої професійної діяльності.

Крім знань про працю людей різних професій, діти опановують елементарними трудовими навичками, характерними для людей вивчених професій.

Навчання ручній праці доцільно планувати у формі занять, починаючи із третього року навчання за рахунок скорочення занять з самообслуговування. Останні, відповідно, на третьому році навчання проводяться в зменшеному обсязі, а на четвертому році навчання можуть не плануватися.

Наведений у програмі перелік виробів і практичних робіт з розділів «Ручна праця» і «Праця в природі» є орієнтовним. Педагоги можуть вносити в нього необхідні зміни й доповнення. Важливим є не факт виконання певних виробів або робіт, а те, чому дитина при цьому навчається. Тому в програмі по ручній праці виділений також підрозділ «Операції та прийоми праці».

Особлива увага на кожному році навчання приділяється підвищенню самостійності виконання недостатньо засвоєних процедур, робіт, доручень.

У програмі кожного року навчання зазначено тільки те нове, чому навчаються діти, або передбачений певний рівень самостійності виконання практичних робіт, доручень, операцій і прийомів праці, які почали вивчати раніше. У процесі роботи здійснюється систематичне повторення й закріплення пройденого програмного матеріалу.

Допускається, що досягнення дітей у рамках різних розділів програми (самообслуговування, господарсько-побутова праця та ін.) можуть

відповідати різним рівням складності. При плануванні корекційно-педагогічної роботи необхідно враховувати реальні досягнення вихованців.

Заняття з праці в групах I та II років навчання проводять 1 раз на тиждень (організація самообслуговування, прищеплення культурно-гігієнічних навичок).

На III на IV роках навчання у зв'язку з ускладненням та розширенням форм праці кількість занять зростає до 2-х на тиждень (ручна праця - щотижня, господарсько-побутова та праця в природі - чергуються). Всього за рік - 64 години.

Ранній вік (3 рік життя)

Перший рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- формування найдоступніших життєво-практичних умінь, оволодіння якими необхідно для прояву самостійності дітей у різних побутових ситуаціях;
- навчання базовим умінням (їхня автоматизація не передбачається, але по можливості відбувається формування окремих, найпростіших дій, наприклад взяття й утримання різних предметів - ложки, чашки, зубної щітки й ін.);
- оцінка оволодіння дитиною не тільки певною процедурою (операцією) самообслуговування в цілому, але й окремими складовими її прийомами й діями. Для цього як приклад у програмі зазначений склад миття рук і деяких інших процедур (операцій);
- навчання господарсько-побутовій праці в рамках повсякденної діяльності.

Примітка. З урахуванням реальних досягнень вихованців робота на даному етапі навчання може бути продовжена на другому й, в окремих випадках, на третьому році навчання.

Зміст:

Самообслуговування

Гігієна тіла (догляд за собою). Протягом всього року формуємо вміння мити руки (закочувати рукава, відкривати крани, регулювати струмінь і температуру води, брати мило, змочувати руки й мило, намилювати долоні, повертати мило в мильницю, намилювати тильну сторону кистей рук, змивати мило, закривати крани) і обличчя (за аналогією).

Навчаємо користуватися рушником (знаходити власний рушник за символом, брати рушник, витирати обличчя й руки розгорнутим рушником, повертати рушник на вішалку за наслідуванням і словесною інструкцією).

Формуємо вміння правильно розчісувати волосся (розпізнавати власний гребінець, допомагати діям дорослого, спостерігати за розчісуванням перед дзеркалом).

Навчаємо правильно користуватися носовою хусткою (виявляти необхідність використання носової хустки, носити носову хустку в одязі, застосовувати носову хустку з допомогою дорослого).

Навчаємо чистити зуби (розпізнавати власну зубну щітку, брати й тримати щітку, виконувати спільні дії в процесі чищення зубів, спостерігати за чищенням зубів перед дзеркалом, споліскувати рот).

Прийом їжі. Формуємо вміння правильно діяти ложкою (брати, тримати ложку, набирати їжу, підносити ложку з їжею до рота), чашкою (брати за ручку, підносити до рота, виконувати нахил чашки під час пиття, повертати чашку на стіл).

Навчаємо пити через соломинку із чашки (кружки, склянки, пакета); використовувати серветки; розвертати нескладні обгортки (цукерок, печива, шоколаду).

Роздягання і одягання. Навчаємо знімати й надягати предмети одягу без застібок (носки, гольфи, головні убори, труси, майки, шорти), знімати складні розстібнуті предмети одягу (штани, сорочки, куртки й ін.). Навчаємо розстібанню застібок «блискавка», на «липучках», застібанню застібок «блискавка» із нероз'ємними частинами основи, на «липучках».

Навчаємо знімати й одягати предмети взуття. Надаємо допомогу своїми діями в процесі роздягання й вдягання.

Користування туалетом. Формуємо вміння повідомляти про свої фізіологічні потреби жестом, звуковими сигналами, словом.

Навчаємо розстібати й знімати одяг перед здійсненням свого туалету (див. «Роздягання й вдягання»). Формуємо навички здійснення туалету. Навчаємо одягати й застібати одяг (див. «Роздягання й одягання») після здійснення туалету. Формуємо вміння приймати допомогу з боку дорослого. Навчаємо мити руки після відвідування туалету (див. «Гігієна тіла»).

Господарсько-побутова праця. Навчаємо співробітництву з дорослим у процесі праці, зміст якого становлять: підготовка столів до занять; підтримка порядку в приміщенні (складання в коробки будівельних та інших ігрових матеріалів, розкладання на полиці та в інші місця зберігання іграшок і книг); розкладання серветок у серветниці, розміщення на столі посуду й столових приборів, хлібниці, серветниці; інших доступні доручень (подати, принести які-небудь предмети).

Орієнтовні показники розвитку:

- виконання передбачених програмою санітарно-гігієнічних процедур із частковою допомогою дорослого (допомога виявляється в рамках окремих, найскладніших дій - регулювання напору й температури води, намилювання зовнішньої поверхні кистей рук круговими рухами й ін.);
- переважно самостійне виконання дій з ложкою, чашкою, пиття через соломинку, розгортання нескладних обгортки. Використання серветок з допомогою дорослого;
- самостійне знімання й одягання простих предметів одягу й взуття без застібок, знімання складніших розстібнутих предметів одягу, розстібання й застібання застібок «блискавка» з нероз'ємними частинами основи і на «липучках». Допомога дорослому своїми діями в процесі роздягання й вдягання;

- регулярне повідомлення про необхідність відвідування туалету;
- самостійне виконання найпростіших доручень (подати, принести тощо). З допомогою дорослого виконання усіх господарсько-побутових робіт, передбачених програмою.

Молодший дошкільний вік (4 рік життя)

Другий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- навчання самообслуговуванню й господарсько-побутовій праці, спрямованих на підвищення самостійності дітей у типових побутових ситуаціях;
- формування початкових умінь праці в природі в процесі повсякденної діяльності.

Зміст:

Самообслуговування

Гігієна тіла (догляд за собою). Продовжуємо навчати мити руки, обличчя, використовувати носову хустку.

Продовжуємо вчити розчісувати волосся перед дзеркалом з поступово зростаючою самостійністю.

Навчаємо чистити зуби з відкриттям і закриттям ковпачка тюбика, діями щіткою.

Прийом їжі. Навчаємо наливати в чашку, склянку негарячу рідину із пляшки, невеликого глечика.

Навчаємо накладанню, насипанню й розмішуванню цукру в чашці з рідиною. Продовжуємо навчати прийомам їжі з використанням ложки, застосуванням у процесі й після їжі серветки.

Роздягання й вдягання. Навчаємо розстібати та застібати гудзики (наприклад, брати пальцями правої руки предмет одягу за гудзик, лівої - біля петлі, просувати гудзик у петлю; брати гудзик пальцями лівої руки, взявши

край одягу біля петлі пальцями правої руки, відтягати гудзик і тканину в різні сторони).

Навчаємо з допомогою дорослого розстібати складніші застібки та виконувати дії самостійно.

Навчаємо розвішувати й складати одяг з допомогою дорослого; одягатися з допомогою дорослого з використанням складніших застібок; дотримувати послідовності роздягання й одягання.

Формуємо вміння виявляти й усувати непорядок в одязі.

Навчаємо надягати взуття з виконанням шнурівки (без зав'язування шнурків).

Користування туалетом. Продовжуємо вчити дітей користуватися туалетом під наглядом дорослого, використовувати туалетний папір під керівництвом дорослого, мити руки після туалету.

Господарсько-побутова праця.

Навчаємо брати участь у підготовці столів до занять, підтримці порядку в приміщенні (складанні в коробки будівельних та інших ігрових матеріалів, розкладання на полицях та в інших місцях зберігання іграшок і книг), миття й протирання насухо столу, клейонки, гумових і пластмасових іграшок, гумового взуття, розкладання серветок у серветниці, розміщення на столах посуду й столових приборів, хлібниці, салфетниці, збиранню зі стола використаного посуду (без переносу посуду до мийки), змітання зі стола крихт; виконанні найпростіших доручень (збиранні листя, згрібання снігу тощо) у процесі роботи на ділянці.

Праця в природі.

Навчаємо виконувати доручення поливання з лійки кімнатних рослин і рослин на ділянці, розпушування землі кілочками, годівлі рибок і птахів у живому куточку, розкладання корму в годівниці для птахів на ділянці дошкільного закладу, зміні води для тварин у живому куточку.

Орієнтовні показники розвитку:

- регулярне самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування й господарсько-побутової праці, доручень у рамках програмного матеріалу першого року навчання;
- регулярне або епізодичне (залежно від складності) самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування, господарсько-побутової праці, доручень, вивчення яких почалося на другому році навчання;
- виконання окремих, найскладніших процедур самообслуговування й господарсько-побутових робіт другого року навчання з допомогою дорослого;
- виконання найпростіших доручень по догляду за рослинами й тваринами з допомогою дорослого.

Молодший дошкільний вік (5 рік життя)

Третій рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- підвищення самостійності дітей у типових побутових ситуаціях шляхом закріплення раніше сформованих практичних навичок та вмінь;
- формування в дітей початкових умінь та навичок з ручної праці.

Зміст:

Самообслуговування

Гігієна тіла (догляд за собою). Навчаємо дітей користуватися рідким милом, паперовим рушником, користуватися сушильним автоматом (електрорушником).

Закріплюємо вміння мити руки, обличчя, користуватися носовою хусткою.

Закріплюємо вміння розчісувати волосся перед дзеркалом з поступово зростаючою самостійністю.

Закріплюємо вміння чистити зуби з відкриванням і закриванням ковпачка тюбика, видавлювання пасти на щітку, діяти щіткою.

Прийом їжі. Навчаємо діям із пластмасовою виделкою (взяттю, утриманню виделки, наколюванню нарізаних шматочків їжі, піднесенню виделки з їжею до рота). Продовжуємо вчити наливати в чашку, склянку негарячу рідину із пляшки, невеликого глечика; накладати, насипати й розмішувати цукор у чашці з рідиною. Навчаємо намазувати на хліб маслом, джемом.

Закріплюємо вміння прийому їжі з використанням ложки й виделки (індивідуально), застосування у процесі й після їжі серветки.

Роздягання й одягання. Закріплюємо вміння розстібати й застібати гудзики (брати пальцями правої руки предмет одягу за гудзик, лівої - біля петлі, просовувати гудзик в петлю; брати гудзик пальцями лівої руки, взяття краю одягу біля петлі пальцями правої руки, відтягування гудзика й тканини в різні сторони).

Закріплюємо вміння роздягатися з допомогою дорослого, розстібати складні застібки самостійно.

Продовжуємо навчання навичкам розвішування й складання одягу з допомогою дорослого; одягання з допомогою дорослого в застібанні більше складних застібок; дотримувати послідовності роздягання й вдягання.

Продовжуємо формувати вміння виявити й усунути непорядки в одязі.

Закріплюємо вміння одягати взуття з виконанням шнурівки (без зав'язування шнурків).

Користування туалетом. Закріплюємо вміння користування туалетом під наглядом дорослого; використання туалетного паперу під керівництвом дорослого, миття рук після здійснення туалету.

Господарсько-побутова праця

Закріплюємо вміння брати участь у підготовці столів до занять, підтримувати порядок у приміщенні (складати в коробки будівельні та інші ігрові матеріали, розкладати на полиці та в інших місця зберігання іграшки й книги), мити й протирати насухо стіл, клейонки, гумові й пластмасові іграшки, гумове взуття, розкладати серветки в серветниці, розставляти на

столах посуд і столові прилади, хлібниці, серветниці, забирати зі стола використаний посуд (без переносу посуду до мийки), змитати зі стола крихти, виконувати найпростіші доручення (збирати листи, згрібати сніг та ін.) у процесі роботи на ділянці. Навчаємо розстелянню й застеленню ліжка спільно з дорослим.

Праця в природі

Закріплюємо вміння виконувати доручення з поливання з лійки кімнатних рослин і рослин на ділянці, розпушування землі кілочками, годівлі рибок і птахів у живому куточку, розкладанню корму в годівниці для птахів на ділянці дошкільного закладу, зміні води для тварин у живому куточку.

Ручна праця

Вироби. Практичні роботи. Навчаємо заготівлі рослинних природних матеріалів на території дошкільного закладу.

Навчаємо колективному складанню букетів з осіннього листя.

Навчаємо спостерігати за виготовленням педагогом найпростіших виробів із природних матеріалів і пластиліну: *гриби* (ніжка із пластиліну, шляпка з каштана; ніжка з жолудя, шляпка із пластиліну); *їжачок* (тулуб із пластиліну, голки з хвої або насіння ясеня); *бабка* (тулуб із пластиліну, крильця із насіння клену) та інші вироби.

Формуємо бажання й уміння брати участь у виготовленні виробів із природних матеріалів і пластиліну з виконанням доступних операцій за наслідуванням та словесною інструкцією.

Навчаємо зминанню відходів паперу в грудки, викиданню їх у кошик для сміття. Навчаємо виготовленню кульок з тонкого паперу, виконанню з ними ігрових (цікавих) дій. Навчаємо відриванню невеликих шматочків паперу («сніжинки»), виконанню з ними ігрових (цікавих) дій. Навчаємо обгортанню тонким кольоровим папером невеликих предметів циліндричної й кулястої форми (іграшкові цукерки в обгортці).

Формуємо вміння спостерігати за виготовленням педагогом простих літаючих паперових іграшок, активізуємо бажання брати участь у їхньому

виготовленні (заглажування лінії згину за наслідуванням та словесною інструкцією), виконувати з ними ігрові дії. Навчаємо складати прямокутні смужки паперу вдвічі й складати з них книжки. Навчаємо складати паперові серветки, розміщувати їх у серветниці.

Навчаємо наклеюванню на закладки, листівки, виконані педагогом, готових аплікаційних деталей. Навчаємо виготовленню колекції паперу (наклеювання на аркуші зразків паперу).

Операції та прийоми праці. Навчаємо дітей збирати (піднімати, відривати), сортувати за формою, розміром та іншим ознакам, первинно обробляти насіння клену, хвою, жолуді, шишки, каштани, сухі гілочки без застосування інструментів (видаляти прилипле сміття, протирати). Навчаємо виготовленню деталей із пластиліну з використанням прийомів, засвоєних на заняттях з ліплення. Вчимо прийомам з'єднання природних матеріалів і пластиліну (примазування, вколювання). Навчаємо розміщенню й закріпленню виробів на підставці.

Вчимо згинати й складати тонкий папір: виконувати проглажування лінії згину (інші прийоми виконуються дорослим).

Навчаємо прийомам наклеювання з використанням клеючого олівця: розміщення деталей у процесі наклеювання, правильному утриманню клеючого олівця, притримуванню деталей, рівномірному нанесенню клею на їх поверхню, розміщенню деталей на місці наклеювання, притисканню й пригладжуванню деталей ганчірочкою.

Орієнтовні показники розвитку:

- регулярне самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування й господарсько-побутової праці, доручень у рамках програмного матеріалу першого-другого років навчання;
- регулярне або епізодичне (залежно від складності) самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування й господарсько-побутової праці і доручень, вивчення яких почалося на третьому році навчання;

- виконання окремих, найскладніших процедур самообслуговування (використання рідкого мила, розчісування волосся, чищення зубів, застібання гудзиків і ін.), господарсько-побутових робіт і доручень (розстеляння й застелення ліжка тощо) третього року навчання з допомогою дорослого;
- участь у виготовленні виробів і практичних робіт з ручної праці з виконанням засвоєних операцій і прийомів праці за наслідуванням та словесною інструкцією;
- виконання доручень по догляду за рослинами й тваринами з мінімальною допомогою дорослого й самостійно.

Старший дошкільний вік (6 і 7 роки життя)

Четвертий рік навчання

Завдання навчання і виховання:

- продовження вдосконалення вмінь, формування яких було розпочато на першому-третьому роках навчання, хоча в програмі четвертого року далі вони не вказуються;
- скорочення наданої дітям допомоги в процесі безпосереднього виконання недостатньо засвоєних процедур самообслуговування, робіт і доручень з господарсько-побутової праці, операцій ручної праці й праці в природі;
- формування в дітей звички застосовувати наявні в них культурно-гігієнічні й інші вміння (мити руки, зберігати порядок у приміщенні тощо.) за власною ініціативою;
- розширення меж самостійності за допомогою засвоєння нового програмного матеріалу.

Примітки. Реалізація завдань четвертого року навчання здійснюється з урахуванням засвоєння програмного матеріалу першого-третього років. Навчання окремих дітей може обмежуватися в основному програмним матеріалом другого-третього років навчання й здійснюється за індивідуальними програмами. Разом з тим, з урахуванням досягнень більш підготовлених вихованців педагог може внести в програму деякі доповнення.

Наприклад, у рамках навчання ручній праці може бути передбачена робота з різноманітними матеріалами.

Зміст:

Самообслуговування

Гігієна тіла (догляд за собою). Навчаємо догляду за волоссям з використанням шпильок для волосся, резинок (для дівчаток).

Прийом їжі. Навчаємо відкривати упаковки (розв'язувати вузли, відкривати й відрізати тонкий папір, фольгу, продавлювати в пакеті із соком спеціальний отвір для соломинки), очищати фрукти (банани, мандарини) від шкірки.

Роздягання й одягання з використанням складних застібок, зав'язування шнурків.

Господарсько-побутова праця

Формуємо вміння миття пензлів, стаканчиків та іншого обладнання після занять з образотворчої діяльності; навчаємо сушити мокре взуття, протирати шкіряне взуття вологою ганчірочкою й чистити шкіряне взуття спеціальною щіткою.

Ручна праця

Вироби, практичні роботи. Закріплюємо вміння заготівлі рослинних матеріалів (раніше знайомих і нових) на території дошкільного закладу.

Продовжуємо роботу із закріплення вмінь виготовлення за зразком найпростіших виробів із природних матеріалів і пластиліну:

- кораблик зі шкарлупи волоського горіха (корпус), палички (щогла), листя дерева (вітрило), пластиліну (сполучний матеріал);
- павук зі шкарлупи волоського горіха (тулуб), тонких паличок або дроту (лапки), пластиліну (сполучний матеріал);
- черепаха зі шкарлупи волоського горіха (тулуб) і пластиліну (голова, шия, ноги, хвіст);

- найпростіші композиції, що включають знайомі вироби («Грибна галявина», «Їжаки на лісовій доріжці») із застосуванням моху, гілочок хвойних дерев; інші вироби на розсуд педагога.

- аплікація з листя (візерунки із чергуванням листя за розміром, кольором, формою або листя різних рослин).

Продовжуємо формувати навички виконання за зразком візерунка з паперових аплікаційних деталей на готових закладках, листівках та інших виробках. Продовжуємо формувати бажання брати участь у виготовленні найпростіших ялинкових прикрас та інших виробів з паперу.

Навчаємо підготовчим вправам до вишивання по проколах: виконанню через отвір у картоні (діаметр отворів спочатку 5 мм, потім поступово скорочується), шнурівки у вигляді геометричних фігур і найпростіших предметних зображень із поступовим ускладненням.

Операції й прийоми праці. Навчаємо розмітці по шаблонах: розташуванню заготовки на столі, раціональному розміщенню шаблона на заготовці, обведенню шаблона. Навчаємо прийомам різання ножицями по прямій лінії: триманню заготовки однією рукою, правильному триманню ножиць пальцями другої руки, широкому розведенню й неповному зімкненню лез ножиць. Навчаємо наклеюванню паперових аплікаційних деталей з використанням пензлика: наливанню клею, розміщенню деталей наклеюваною стороною нагору, правильному триманню пензлика, обмокуванню пензлика в клей, обтиранню зайвого клею об край баночки, притримуванню деталі, рівномірному нанесенню клею на її поверхню, розрівнюванню нанесеного клею, розміщенню деталі на місці наклеювання, притисканню й проглаживанню деталі ганчірочкою.

Навчаємо наклеюванню листя (після виконання наклеювання паперових аплікаційних деталей з використанням пензлика. Розвиваємо вміння простягати шнур через отвір у картоні.

Праця у природі

Формуємо бажання брати активну участь у вирощуванні кімнатних рослин з виконанням видалення сухого листя, протирання горщиків і миття підвіконня. Навчаємо збору насіння однолітніх декоративних рослин, підготовці їх до зберігання й закладки на зберігання. Розвиваємо інтерес до участі в митті годівниць, кліток для птахів у живому куточку.

Орієнтовні показники розвитку:

- регулярне самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування й господарсько-побутової праці і доручень у рамках програмного матеріалу першого-третього років навчання;

- регулярне або епізодичне (залежно від складності) самостійне виконання основної частини процедур самообслуговування й господарсько-побутових робіт і доручень, вивчення яких почалося на четвертому році навчання;

- аналіз зразка виробу (ручна праця) з запитаннями педагога, виготовлення виробів із плануванням майбутньої знайомої операції й переважно самостійним виконанням вивчених операцій і прийомів праці;

- виконання доручень по догляду за рослинами й тваринами з мінімальною допомогою дорослого й самостійно.

